Ernő Lazarovits

Călător prin iad



INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN
CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE

ERNŐ LAZAROVITS

Călător prin iad

Povestea adevărată a unui supravieţuitor

Prefaţă de Oliver Lustig
Traducere din limba engleză de Cristina Caroline Paula Paul

INSTITUTUL CULTURAL ROMAN
Cluj-Napoca, 2004

Consultanţi: Alexandru Ghişa, Vasile Grunea
Redactor: Vasile Sălăjan

ISBN: 973–86871–5–2

Prezenta traducere s-a făcut după:
ERNŐ LAZAROVITS
Handerer în Hell.
A true story from a survivor,
volum îţi curs de apariţie în Marea Britanie.

Corectură [V1.0]: iulie 2020

Ernő Lazarovits

S-a născut la Şimleu Silvaniei, în anul 1924. În contextul anexării Transilvaniei de Nord la Ungaria, se stabileşte la Budapesta, unde este recrutat în detaşamentele de muncă forţată. Astfel, parcurge un dramatic traseu în spaţiul concentraţionar nazist, parcurgând aproape în întregime lanţul de lagăre de exterminare în masă. Reuşeşte să supravieţuiască oribilelor încercări şi să depună, astăzi, mărturie zguduitoare despre această „hoinăreală” prin iadul Holocaustului, care a marcat tragic secolul XX: este volumul de faţă.

Actualmente, profesorul Ernő Lazarovits este director pentru relaţii externe în comitetul de conducere al Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din Ungaria.

Prefaţă

SE ÎMPLINESC, ÎN CURÂND, 60 de ani de la eliberarea *Birkenau-Auschwitz*-ului – simbol al celei mai mari crime din istorie, evocat şi cunoscut sub numele de *Holocaust*.

Este un nume care subsumează conceperea şi înfăptuirea deliberată a întregului complex de măsuri şi acţiuni menite să extermine sistematic şi în totalitate poporul evreu din întreaga Europă. Inclusiv cultura şi amintirea lui. Şirul nesfârşit de crime fără asemănare săvârşite la *Birkenau-Auschwitz* şi în celelalte lagăre ale morţii din Polonia, ca de altfel în întreg sistemul de lagăre de concentrare ce au împânzit *Reich*-ul nazist, s-a soldat, după cum se ştie, cu moartea a 6.000.000 de evrei.

Dar la *Birkenau-Auschwitz*, la *Dachau* şi *Mauthausen*, la *Buchenwald* şi *Bergen-Belsen* n-a fost batjocorit, umilit şi ucis doar evreul, acolo a fost batjocorit, dezonorat şi asasinat cu un dispreţ barbar Omul cu O mare, a fost călcată în picioare însăşi demnitatea umană. Milioanele de victime ale Holocaustului, transformate în fum şi cenuşă, spulberate de vânturi în cele patru zări ale pământului, lăsate fără mormânt, nu se pot odihni decât în memoria colectivă a generaţiilor de azi şi de mâine.

Consider că Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane merită felicitări pentru iniţiativa de a cinsti memoria victimelor Holocaustului editând acum, în preajma celebrării împlinirii a 60 de ani de la eliberarea *Birkenau-Auschwitz*-ului, o carte de memorii ale unui supravieţuitor al Holocaustului.

Autorul, Ernő Lazarovits, s-a născut în 1924, în Şimleu Silvaniei. În următorul an, familia se mută la Cluj-Napoca, oraş în care îşi va termina studiile elementare şi liceale, după care va pleca la Budapesta pentru a încerca să urmeze o facultate, dar, din cauza legii *„Numerus clausus”*, nu va reuşi. În 1944 a fost concentrat într-un detaşament de muncă forţată în cadrul căruia, peste câteva luni, va începe să *„hoinărească”* prin *„iadul”* numit Holocaust (aşa cum reiese chiar din titlul volumului *Călător prin iad)*. Se ştie că acest *„iad”* avea trei *„compartimente”* distincte.

În primul, victimele erau duse la execuţie în masă. Bătrâni, bărbaţi, femei şi copii la un loc. Fiecare lot îşi săpa groapa comună; apoi, dezbrăcate, în pielea goală, victimele – împinse la marginea gropii şi secerate de focul mitralierelor ori împuşcate în ceafă – se rostogoleau în groapă.

În cel de-al doilea, victimele erau exterminate tot în masă, dar în camere de gazare ultramoderne, cu o capacitate de 2.000/cameră şi,

apoi, transformate în fum şi cenuşă în crematorii, fiecare având cuptoare căptuşite cu cărămizi ce rezistau la foc câte 24 de ore fără oprire.

În al treilea *„compartiment”*, se murea individual (execuţiile în masă reprezentau excepţii): de foame, sete, frig şi boli; bătut, torturat, spânzurat; injectat în inimă cu fenol, înecat ori împuşcat etc.

Ernő Lazarovits a ales drept subiect al evocării sale un segment mai particular: un *marş al morţii*.

Marşul evocat a pornit din Budapesta după preluarea puterii de către szálaşişti (Partidul „Crucea cu Săgeţi”), care, împreună cu naziştii, erau ferm hotărâţi să-i lichideze pe toţi evreii din Budapesta, nedeportaţi încă la *Birkenau-Auschwitz*, cum aceeaşi soartă le era destinată tuturor evreilor din întreaga ţară, inclusiv din teritoriile ocupate.

După asasinarea a mii şi mii de evrei din Budapesta pe stradă, în casele lor ori în masă şi împuşcaţi pe malurile Dunării, când frontul a început să se apropie de capitala ţării, mii şi mii de bărbaţi şi femei, împreună cu detaşamente întregi de bărbaţi concentraţi la muncă forţată, au fost cu toţii încolonaţi şi porniţi în nesfârşite şiruri spre apus.

Amintindu-şi primele episoade ale acestui marş, Ernő Lazarovits notează: *„Mărşăluiam printr-o pădure de pini înalţi şi falnici. Îmi imaginam că la celălalt capăt al pădurii vom găsi un sat plin de case, unde ne vom putea odihni şi mânca ceva. Doar la asta mă gândeam. Şi cât de dezamăgit am fost când am ieşit din pădure şi în faţa ochilor se aşterneau alte câmpii. Încă o dată a trebuit să ne petrecem noaptea sub cerul liber… Era o noapte cu lună plină şi lumina sa, aproape la fel de puternică ca cea a zilei, strălucea peste întreg câmpul şi peste noi. Oribila privelişte îmi amintea de un cimitir. Trupuri nemişcate, întinse: movile funerare, pietre funerare… Priveam luna şi stelele şi mi-am amintit ultima noapte de „Seder” pe care am petrecut-o cu familia mea… Mi-am amintit de acea perioadă din istoria evreilor când Dumnezeu ne-a eliberat din gheara Faraonului şi ne-a ajutat să fugim din Egipt. Oh! Am suspinat adânc, dacă ar putea El să facă un miracol acum… dacă ar putea El să ne elibereze din această ultimă sclavie şi suferinţă. Ce crime au înfăptuit evreii ca să trebuiască să sufere atât de mult, şi pe care să le ispăşească? Dar degeaba am căutat un răspuns pe cer.”*

În dorinţa sa de a-l ajuta pe cititor să înţeleagă ce a însemnat marea crimă numită Holocaust, autorul nu este preocupat, în primul rând, de a releva cruzimea şi dimensiunile atrocităţilor săvârşite ci, mai ales, de a sublinia batjocorirea victimelor, cinismul şi perseverenţa cu care SS-iştii căutau să le dezumanizeze, să le zdruncine moralul, să le anuleze orice speranţă, orice încredere în supravieţuire.

Ororile sunt evocate simplu, concis, fără detalii. Autorul îl lasă pe cititor să judece şi să aprecieze sălbăticia călăilor din discuţiile dintre *Häftling*-i, din gândurile şi sentimentele acestora, din zbuciumul şi coşmarurile care îi chinuiau zi şi noapte, măcinându-le fără milă fibrele tot mai plăpânde ale rezistenţei psihice. Un singur exemplu:

„Timpul trecea extrem de încet şi aşteptam nerăbdători întoarcerea camarazilor noştri. În cele din urmă, uşa s-a deschis şi camarazii noştri au intrat, iar Klein, care fusese şi el printre cei douăzeci, s-a prăbuşit lângă mine. Faţa îi era albă ca varul şi tot corpul îi tremura de frică. Haina îi era plină de noroi şi pete de sânge, la fel şi mâinile. Nu am îndrăznit să-l întreb unde fuseseră duşi sau ce fuseseră obligaţi să facă. Singur, a început să-mi povestească cu o voce tremurândă şi plină de disperare: «Când am ieşit am văzut că aleseseră câte douăzeci din fiecare baracă şi ni s-a ordonat să urcăm pe acelaşi drum de munte pe care am venit. Îţi imaginezi cum m-am simţit când m-am gândit că trebuia să mă întorc la locul masacrului de ieri, cu toţi camarazii noştri zăcând la pământ. Dar când am ajuns acolo, spre surprinderea noastră, nu se vedea niciun corp nicăieri, doar pete de sânge pe asfalt. Unul dintre soldaţii SS i-a luat pe douăzeci dintre noi, care s-au întors cu lopeţi şi târnăcoape. După ce ni le-au împărţit pe toate ne-au dus pe cealaltă parte a drumului, lângă gardul de siguranţă. Am crezut că o să leşin. O privelişte teribilă mi-a apărut în faţa ochilor. Acolo zăceau unii peste alţii, într-un şir, cadavrele tovarăşilor noştri de companie. Îi rostogoliseră pur şi simplu pe marginea drumului cu o zi înainte, ca să poată trece convoaiele lor… A trebuit să cărăm trupurile şi să le aruncăm în imensa groapă.»”

După cum arată autorul, singurul refugiu, singura posibilitate de a scăpa de imaginea ororilor de peste zi la care era martor ocular o constituia fuga în trecut, *„retrăirea”* secvenţelor din copilărie şi anii adolescenţei, petrecuţi în mijlocul celor dragi, secvenţe ce se perindau la nesfârşit în faţa ochilor închişi.

Pentru foarte multe dintre victimele Holocaustului – îi am în vedere nu numai pe supravieţuitori, ci pe toţi cei care au înfruntat moartea, au militat cu tenacitate împotriva ei, chiar dacă nu le-a fost dat să apuce clipa eliberării, principalul izvor de putere a fost credinţa în Dumnezeu.

După un moment în care *„au văzut moartea cu ochii”*, între autor şi cel mai bun prieten al său, Klein, are loc următorul dialog semnificativ:

„Ştii a spus Klein gânditor, şi eu am cerut ajutor lui Dumnezeu, chiar dacă, după cum ştii, nu sunt credincios, pentru că părinţii mei nu au pus mare preţ pe asta. Nu eram atent în timpul orei Torah la şcoală, aşa că tot ce mi-a venit în minte a fost rugăciunea «Şema Israel», pe care am repetat-o de mai multe ori acuma. Se pare că Dumnezeu m-a auzit, pentru că sunt încă viu”.

„Da, continuă Lazarovits, *şi eu mă rugasem, cerând ajutor de la Dumnezeu să mă salveze măcar de data asta, ca să-mi revăd familia. El mi-a auzit ruga şi mi-a răspuns. Dar de ce nu a auzit rugile tuturor celor care rămăseseră răniţi, de moarte sau morţi deja, celor care tocmai fuseseră ucişi? Ce păcat comiseseră ei ca să moară în acest mod brutal şi oribil. Mi-am pus întrebările acestea, plin de amărăciune. De ce au trebuit să fie nimiciţi atâţia oameni nevinovaţi? Unde vor fi ei înmormântaţi? În ce groapă comună aveau să îşi găsească odihna veşnică? Va fi căutat locul acela de către rude, prieteni sau altcineva, pentru a aduce o floare în amintirea lor?”*

Ernő Lazarovits era un optimist din fire, iar când realităţile din jur – dure, neîndurătoare, terifiante – încercau să-i diminueze încrederea în sine, el se zbătea cu încăpăţânare să-şi impună, să-şi menţină speranţa în supravieţuire.

„Nu-mi imaginasem vreodată că cineva poate să îndure atâta suferinţă. Ceea ce era doar începutul experienţelor mele teribile, erau lucruri pe care cei care veniseră de la Kőszeg şi Sopron le trăiau de multă vreme. Cum puteau să reziste? Puteau pentru că erau nevoiţi, pentru că nu aveau altă cale. Ce mai trebuia să înfruntăm? Ce ne rezerva viitorul? Faţa mea demonstra hotărârea de a lupta cu răul care se abătuse asupra mea şi asupra tuturor celor care, asemeni mie, mărşăluiau către necunoscutul întunecat. Trebuia să rezist, nu trebuia să-mi pierd niciodată speranţa, nici chiar în momentele cele mai dificile, pentru că îngerii lui Dumnezeu mă păzeau şi mă apărau de cele mai rele lucruri…”

Rezistenţa în Holocaust, fără principalele ei forme de manifestare – solidaritatea şi ajutorul reciproc – era de neconceput.

„Am reuşit cu greu, se destăinuie Lazarovits, *să ne într-ajutorăm, să ne ridicăm în picioare.*

Erau mulţi asemeni nouă, ale căror picioare erau umflate, pline de răni de la ghetele roase de atâta umblat. În pauze ne oblojeam picioarele cu pudră de picioare, pentru a putea să rezistăm marşului, tot mai mulţi oameni rămâneau în urmă, iar cei în vârstă nu mărşăluiau în fapt, îşi târau trupurile. Cei dintre noi care eram tineri îi ajutam uneori pe cei în vârstă, lăsându-i să se sprijine de umerii noştri. Asta era tot ce puteam să facem pentru ei. Mai târziu, aceşti bătrâni nu mai reuşeau să ţină pasul nici cu ajutorul nostru şi ne implorau să-i lăsăm să se odihnească la marginea drumului.

Deşi… a rămâne în urmă însemna moarte…!”

Ernő Lazarovits nu se revoltă, nu impută, nu acuză. El povesteşte. El descrie fapte, întâmplări care au avut loc în faţa ochilor săi, întâmplări şi fapte care au fost tot atâtea crime greu de imaginat, incredibile, iar el ştie că martorii n-au dreptul să tacă.

Evocările sale, fiecare pagină din volum, se transformă în conştiinţa cititorului într-un ţipăt de durere, într-un apel şi un

avertisment.

Să nu uităm cea mai mare crimă din istorie numită Holocaust! Să păstrăm neştearsă amintirea victimelor! Să educăm astfel generaţiile de azi şi pe cele de mâine încât repetarea unei asemenea tragedii pustiitoare să devină imposibilă!

OLIVER LUSTIG

Călător prin iad

ERA UNUL DIN locurile patriarhale cele mai frumoase, mai întinse şi mai deluroase ale Austriei, de la capătul estic al Alpilor. Norii albicioşi alunecau alene pe întinsul cerului, mânaţi de vântul primăverii incipiente. Mai era ciripitul săltăreţ al păsărilor. Restul idilic al tabloului se adăuga, senzorial, treptat, pentru a întregi elementele unui instantaneu de neuitat.

E ceea ce mi-a rămas în memorie, ca un decor în interiorul căruia se juca o piesă. Această piesă fusese scrisă de istoria însăşi – nu eram decât unul din multele sute de mii de figuranţi forţaţi să o joace.

Dar iată cadrul complet: un şir nesfârşit de oameni şerpuind de-a lungul drumului prăfuit. Trecerea iernii era marcată de incerte pete de zăpadă ce se topeau între copacii aliniaţi pe ambele părţi ale traseului. Ne aflam în primele zile ale lunii martie 1945 – şi zgomotul paşilor noştri obosiţi şi epuizaţi răsuna asemeni sunetului monoton şi îndepărtat al tobelor din junglă.

Mărşăluiam de două zile prin acest peisaj parcă ireal, dar „paşnic", a cărui frumuseţe nimeni, atunci, nu o putea aprecia cu adevărat. Gândurile ne erau într-o cu totul altă parte: la căldura căminului pe care barbarismul anilor din urmă o alungase, la cei dragi care ne fuseseră luaţi cu forţa şi, nu în ultimul rând, la propriile noastre destine, marcate ineluctabil. Era acesta ultimul nostru marş? Ne vom întoarce vreodată acasă, îi vom revedea vreodată pe cei apropiaţi? Chiar şi în timpul popasurilor, gândul îmi fugea doar la casa mea, la familia mea şi la viitorul meu ce părea fără niciun orizont.

Nu ştiu exact cum să explic, dar încă din prima zi din ceea ce se chema concentrare, la muncă forţată la Jolsvar, în mai 1944, apoi în perioada petrecută în lagărul de la Mathausen – ce mi s-a părut fără de sfârşit – şi până la eliberarea din cel de la Gunzkirchen, în mai 1945, mi-am păstrat optimismul. Şi pot să mulţumesc încrederii mele în viaţă că am reuşit să supravieţuiesc tuturor ororilor prin care am trecut. Am crezut neabătut că voi supravieţui războiului şi că îmi voi revedea familia, că Dumnezeu mă veghea, iar această stare încrezătoare în steaua mea, însoţită de puţin noroc, a fost hotărâtoare.

Încă de la Deutsch-Schutzen, în timp ce mărşăluiam prin centrul Austriei spre necunoscut, evenimentele din ultima vreme mi se derulau în minte asemenea unui film. Se împlineau trei săptămâni de la ultima percheziţie completă pe care am suportat-o la Szombathely, când jandarmul ungur ne predase TODT-ului (grupul tehnic german), care, la rându-i, ne predase, la Deutsch-Schutzen, pentru a săpa tranşee.

Făceam treaba asta din zori şi până târziu în noapte şi, după cum am aflat după război, „roadele” chinurilor noastre nu au fost niciodată folosite. Tot ce primeam, în schimb, era puţină mâncare, dimineaţa şi seara. Din aceste infime resurse, reuşeam să punem deoparte pâine şi gem, pentru a le consuma mai târziu, în timpul pauzei din jurul amiezii.

„Locuinţele” erau destul de decente. Un grajd al unei ferme, de la capătului satului, ne servea drept „dormitor. Era un palat în comparaţie cu locul în care aveam să dorm mai târziu, în vârful dealului din Fertőrákos. Mirosea plăcut a lemn proaspăt de pin şi a fân. În plus, adăpostul era încălzit de o sobă de fier amplasată în mijloc, focul fiind întreţinut de cei slăbiţi şi invalizii care nu puteau munci cu noi, afară.

Zilele se derulau monoton sub cupola unui cer plictisit. Dimineaţa eram duşi la doi kilometri în afara satului pentru a scormoni aceleaşi tranşee până la căderea nopţii. Eram destul de norocoşi, pentru că pământul nu era prea tare – fusese folosit la cultivarea grâului.

Linia frontului se întrezărea în apropiere. Zilnic, la aproape aceeaşi oră, bombardiere imense zburau deasupra noastră, lăsând în urmă dâre subţiri de fum. Se auzeau şi tirurile antiaerienelor atunci când germanii încercau să le doboare, urmate de şuieratul bombelor, de exploziile ce le urmau. Boncănitul târnăcoapelor care izbeau pământul se amesteca cu nervoasa uruială a avioanelor care se întorceau.

Paznicii noştri priveau îngrijoraţi aparatele ameninţătoare şi-şi strigau apoi ordinele obişnuite: *„Los… Los…”* (Mişcaţi… Mişcaţi)! Repetau aceste comenzi de câteva ori pe zi, dar ţipau mai tare atunci când apărea comandantul TODT pentru a face prezenţa la amiază. Era un om mai în vârstă, cărunt şi tăcut. Nu vorbea niciodată, în timp ce inspecta rezultatele activităţii noastre, cu niciunul dintre noi: cu subalternii, vorbea foarte rar. Li se adresa doar când era în chestiune mutarea în locaţia noilor tranşee ce trebuiau săpate.

În acest mod, au trecut trei săptămâni, fără să se fi întâmplat ceva deosebit, cu excepţia faptului că tunurile păreau a se auzi tot mai aproape. Sau poate doar voiam noi să credem astfel, că ceea ce auzeam era adevărat. Mintea unui om îi poate juca feste atunci când nu a mâncat şi nu s-a odihnit suficient de mult timp.

Apoi, într-o zi, s-a petrecut ceva neobişnuit. Era în jurul orei 11 dimineaţa, când am observat nişte soldaţi apropiindu-se. Un ofiţer călărea în faţa lor. Atunci am realizat că aceşti soldaţi se îndreptau spre vest sau, cum ar fi spus ei, „se retrăgeau organizat”. Purtau uniforme ale trupelor de elită din Ungaria, numite Crucea cu Săgeţi (organizaţia fasciştilor extremişti unguri). Puştile, agăţate de umăr, li se băteau de mijloc şi, judecând după uniformele pline de praf şi feţele alungite, erau obosiţi şi epuizaţi.

Când au ajuns în dreptul nostru, ofiţerul şi-a ridicat mâinile, făcându-le semn ostaşilor să oprească. Apoi a plesnit crupa calului, venind drept spre noi. S-a oprit brusc, căpăţâna armăsarului smucindu-se în spate, şi, după ce căpetenia ne-a aruncat o privire lungă şi răutăcioasă, l-a întrebat pe paznicul german cel mai apropiat:

„Unde e comandantul vostru?"

Neamţul habar nu avea despre ce era întrebat, din moment ce nu ştia boabă de maghiară.

„Jch verstehe sie nicht. Sprechen sic Deutsch?" (Nu înţeleg ce spuneţi. Vorbiţi limba germană?)

„Comandant?", a lătrat ofiţerul, de parcă dădea un ordin în plus.

Un paznic din apropiere a plecat imediat, întorcându-se împreună cu comandantul şi cu un civil, care era interpretul personal al acestuia.

Comandantul nu era într-o dispoziţie potrivită pentru a fi deranjat din biroul său, mai ales că era o zi rece şi cu vânt. Ungurul a sărit de pe cal într-o manieră destul de teatrală şi, ţinând biciul din piele în mâna stângă, a strâns mâna comandantului german cu dreapta.

„Aş dori să iau câţiva prizonieri evrei cu mine". A rostit aceste cuvinte pe un ton arogant, care demonstra că nu accepta drept răspuns un „nu".

„De ce aveţi nevoie de ei?", a întrebat comandantul, destul de surprins de lipsa de respect a ofiţerului ungur. Totul era tradus de către interpret.

„După cum puteţi observa şi dumneavoastră", perora ofiţerul, arătând cu degetul înspre subordonaţii aflaţi la câţiva metri distanţă, „avem mulţi tineri care ni s-au alăturat şi care au fost luaţi doar acum câteva săptămâni din satele lor, pentru a fi transformaţi în soldaţi adevăraţi. Unii dintre ei ţin o armă în mână pentru prima oară. Am nevoie de evrei..." şi, ridicând tonul, a continuat: „...pentru că sunt prea mulţi, pentru a-i folosi drept ţinte!" Vocea îi era de un sadism extrem.

A rostit toate acestea destul de tare pentru a fi auzit de toată lumea, chiar şi de cei aflaţi mai departe, toţi fiind şocaţi. Stăteam nemişcaţi, asemeni unor statui aflate pe punctul de a fi făcute ţăndări.

„Şema Israel", a rostit Roth, evreul *hasid* bărbos, care săpa lângă mine. „Ce ni se va întâmpla?" – era întrebarea pe care braţele sale întinse spre cer o exprimau. Eram la fel de şocat, nu ştiam ce să-i răspund. Urmăream expresia feţei comandantului neamţ, în vreme ce interpretul îi traducea vorbele sadicului ofiţer. Germanul aştepta răbdător, fără a-şi dezvălui adevăratele sentimente sau gânduri, aruncând o privire lipsită de expresie ticălosului şi apoi soldaţilor care adăstau puţin mai departe. L-a aţintit din nou cu privirea pe ungur. În momentul în care i-a fost adus la cunoştinţă motivul, părea că a înţeles ceva greşit sau că nu-i venea să-şi creadă urechilor. Erau momente cu

adevărat imposibile; cu toate acestea, asistam la scenă oarecum detaşat, dar urmărind-o cu mare atenţie.

„Despre ce vorbiţi? Am auzit bine? Drept ţintă?”, l-a chestionat comandantul. Apoi, privindu-l drept în ochi, fără cea mai mică ezitare, i-a răspuns:

„Nici într-o mie de ani! În plus, după cum puteţi vedea, avem nevoie de evreii ăştia pentru a săpa tranşee. Nemaiaşteptând vreo reacţie din partea fascistului ungur, i-a întors spatele şi s-a îndreptat spre biroul său.

Faţa tânărului ofiţer maghiar arăta o profundă dezamăgire – şi privirea acestuia, mânioasă, a rămas fixată pe spatele comandantului până când acesta a dispărut îndărătul caselor. Apoi a încălecat cu o săritură scurtă şi, lovind nervos calul de sub el, a început să murmure tot felul de înjurături la adresa noastră, a evreilor, în timp ce se întorcea la camarazii săi. Am răsuflat cu toţii uşuraţi.

„Ei bine, am supravieţuit şi de data aceasta”, a constatat Roth, care se oprise din plâns şi stătea aninat în lopată.

„Cu siguranţă”, am replicat, folosind târnăcopul pentru a izbi cu putere şi mânie în pământul negru, potrivnic.

Ne-am reluat munca fără a mai aştepta ordinele paznicilor, pentru că, de această dată, fiecare lovitură în pământ era destinată acelor bestii din Crucea cu Săgeţi, care vroiau să ne extermine cât mai repede şi într-un mod cât mai brutal.

Restul dimineţii a trecut fără a mai vorbi unul cu altul. După-amiază, comandatul a venit pentru a-şi face inspecţia obişnuită. A înconjurat locul; pe faţa sa se vedea că era nervos. Trecea printre noi asemeni unui lunatic, fără a spune nimănui nimic. După ce a aruncat o privire de ansamblu, a plecat grăbit.

Şi a fost sfârşitul zilei. Ne-am aliniat cu lojii, unii cu lopeţi, alţii cu târnăcoape, şi am pornit extenuaţi, către „locuinţe. De obicei, mai vorbeam pe drum; de data asta – nu. După ce ne-am depozitat uneltele, ne-am aşezat la coadă pentru supa caldă oferită drept „cină” pe care am sorbit-o cu nesaţ. Ne-am întors apoi la „lăcaşurile” noastre şi ne-am întins pe fânul proaspăt. În timp ce unii au adormit imediat, alţii căutau în tavan, jinduind ceva la care să viseze. Momente din copilărie, casa în care au crescut, mobila şi multe detalii ale unei vieţi normale, în care membrii familiei stăteau la masă, luând cina şi povestind despre nimicurile zilei.

Eram şi eu extenuat, dar a trecut mult timp până să reuşesc să adorm. Auzeam bubuitul tunurilor din ce în ce mai aproape, cu explozii din ce în ce mai dese. Până la urmă, monotonia canonadei ne-a adormit. Însă un obuz a explodat în apropiere şi am sărit cu toţii din somn. A mai urmat o bubuitură şi încă una, astfel că ni se părea că ne aflăm în mijlocul unui cutremur. Klein, care se culcase lângă mine, a

deschis ochii şi m-a întrebat:

„Ce se întâmplă? Ce s-a întâmplat? Au venit deja ruşii?” Visase, se pare, că sosiseră ruşii să ne elibereze. Nu era deloc de mirare, deoarece cât era ziua de lungă ascultam bătaia tunurilor din ce în ce mai aproape. Din păcate, nu puteam să ne informăm ce se întâmpla cu adevărat. Eram amplasaţi la capătul satului şi niciunul dintre săteni nu vroia nici măcar să se apropie de noi.

Bubuiturile gurilor de foc s-au intensificat, iar obuzele cădeau tot mai aproape de noi! Întreaga companie se trezise, uşa grajdului. S-a deschis şi comandantul a dat ordin:

„Aufstchen schnell!”

Ne-am strâns lucrurile şi ne-am aliniat. Era o agitaţie mare şi toată lumea se grăbea să-şi umple raniţa cu ce mai avea. În câteva minute, eram afară, gata de plecare. Ne încercau sentimente contradictorii din pricina ordinelor de aliniere, deoarece, după mai mult de un an de concentrare, ştiam cu toţii că astfel de porunci nu însemnau întotdeauna că o luam din loc, ci şi faptul că urma să fim supuşi unei percheziţii complete. Trebuia să trecem prin încă o percheziţie după abia doar patru săptămâni de la ultima, înainte de a veni aici?, m-am gândit eu. Dar nu era timp pentru etalarea dubiilor.

„Aşezaţi-vă raniţele jos, la picioare!”, a fost ordinul. Da. Încă o percheziţie afurisită, gândeam – şi amintirea celei din urmă mi s-a derulat din nou prin faţa ochilor.

*

De fapt, ce s-a întâmplat?

Un jandarm m-a împins cu forţa într-o încăpere. Am înregistrat fiecare crăpătură, fiecare colţ al adăpostului, nuanţa gălbuie a podelei ceruite, pereţii albi, firul murdar şi negru de care atârna un bec slab. În mijlocul camerei, se afla o masă maro, în spatele căreia stătea un jandarm. Între două vârste, sergentul avea obrajii roşii, care îi colorau faţa proaspăt bărbierită, poavazată cu un smoc de păr castaniu ce-i atârna peste frunte. Mă măsura cu ochii lui mici, rotunzi şi înfundaţi în orbite, în timp ce stăteam între uşă şi masă, ţinând rucsacul strâns. Pentru o clipă, am tremurat, cuprins de teamă. El a observat starea mea, deoarece a început să zâmbească răutăcios – şi am început să simt că ceva extrem de rău urma să mi se întâmple.

Văzusem deja vreo douăzeci dintre noi intrând în camera aceasta, dar nu a fost vreunul care să iasă prin acelaşi loc. Era de parcă ar fi fost aruncaţi într-o gaură secretă, pe undeva, printr-o trapă a încăperii. Unde ar fi putut să dispară? Ce le fusese sortit? Afară mai aşteptau vreo nouăzeci dintre tovarăşii mei de suferinţă şi calvar, înconjuraţi de opt sau zece jandarmi, care aveau de grijă ca prizonierii să nu vorbească unii cu alţii.

Jandarmul aşezat la masă a întrerupt nemilos scurtul moment de aşteptare încordată, să-i zic oare de linişte?, ce mi se păruse o veşnicie. Vocea îi era rece şi brutală, de parcă i se adresa unui animal sălbatic şi nu unei fiinţe umane.

„Hai, mişcă! Nu-mi zice că aştepţi să-ţi prezint o cerere scrisă acuma? Hai, mai aproape!” Văzând că ezit, strigă nervos: „Mişcă-te!”

Am făcut câţiva paşi către masă, genunchii îmi tremurau nebuneşte. M-am străduit să mă urnesc din loc, deoarece jandarmul care mă împinsese înăuntru stătea chiar lângă mine, suflându-mi în ceafă. Privirile ni s-au întâlnit din nou şi tot ce am văzut în ochii lui reci, de un albastru deschis, a fost o fulgerătură rece, de gheaţă şi lipsită de orice compasiune omenească, plină de brutalitate şi ură duse la extrem. M-am speriat foarte tare, încât n-am fost în stare să-mi descleştez vreun muşchi.

„Mişcă!” a urlat gardianul, izbind cu pumnul în tăblia mesei. „Goleşte tot pe masă! Fiecare bucată afurisită de rahat din rucsacul ăla al tău!” Se comporta ca un apucat; s-a ridicat în picioare. Uniforma îi stătea strâns lipită de trupu-i supraponderal. Mâinile îmi tremurau în timp ce desfăceam şireturile rucsacului. Am început să îl golesc încet. Primul obiect a fost gamela, iar când am pus-o pe masă, lingura din ea a făcut zgomot. Au urmat pătura decolorată, ceva lenjerie, setul de spălat şi perechea de pantaloni de rezervă. În final, am ajuns la fundul rucsacului şi am ezitat să scot ultimul obiect. Jandarmul mi-a observat ezitarea şi a explodat:

„Acuma ce mai e? Ai adormit? Bine, atunci o să te trezesc eu!” A făcut un semn cu ochiul jandarmului din spatele meu, care m-a împuns în piept cu capătul baionetei. M-am strâmbat de durere, dar am tăcut din gură. Cu mâinile tremurând, am extras obiectul meu cel mai de preţ, un săculeţ de catifea, brodat cu litere aurite, în care se afla *tefilin*-ul meu, *talis*-ul meu şi cartea mea de rugăciuni. Nu voiam să arăt nimănui comoara care-mi aparţinea, deoarece aceste obiecte religioase aveau o valoare inestimabilă pentru mine. Îmi fuseseră dăruite la *Barmitzva*, cu ani în urmă, iar *tefilin*-ul mai ales, fiind o moştenire de familie, reprezenta totul pentru mine. În acel moment, străfulgerat parcă, m-am reîntors cu mintea la acea zi specială din 1937 de la sinagoga *Poale Ţedek*, unde avusese loc ceremonia de *Barmitzva*. Mai târziu, la noi acasă, când mi-am terminat discursul în faţa mai multor invitaţi, tatăl meu, cu lacrimi în ochi, mi-a dăruit setul *tefilin*, care îi fusese dăruit de către tatăl său la vârsta de 13 ani, căruia, la rândul său, îi fusese dăruit şi tot aşa, de-a lungul generaţiilor. Atunci când intrasem în posesia acestor obiecte preţioase, le-am îmbrăţişat strâns şi am promis că le voi păstra cu orice preţ până când va veni rândul meu să le dăruiesc mai departe. La vremea aceea, nu mi-aş fi putut imagina că va veni ziua în care îmi voi încălca

promisiunea.

Încă o dată jandarmul de la masă a urlat la mine.

„Haide, ce e aia?

Am strâns la piept săculeţul, sperând că voi putea cumva să-i ascund conţinutul într-una din cămăruţele inimii mele, care bătea nebuneşte.

Ticălosul mi-a smuls comoara din mâini, dar, pentru o clipă, am recuperat-o. Am fost înghiontit de cel din spatele meu pentru a o pierde din nou. Întreaga-mi atenţie era de-acum dirijată pe actul de intruziune asupra conţinutului săculeţului, astfel că nu am luat în seamă durerea, pe care altfel aş fi resimţit-o. Bărbatul a dezlegat şnurul săculeţului, lăsându-i conţinutul să cadă pe masă. Sentimentele pe care le încercam faţă de acest atac erau atroce – şi o lacrimă fierbinte, de durere amestecată cu furie, mi-a mijit în ochi. Era asemeni unei lave, care-şi croia drum fără stăvilare. Agresorul nici nu mă băga în seamă, pentru că se concentra asupra inventarului revărsat pe tăblia mesei, ca un vânător care îşi admiră prada. A scos *tefilin*-ul şi a exclamat ca un nebun:

„Asta e! L-am găsit!” Mi-a înşfăcat odoarele şi le-a aruncat într-un colţ al camerei. Am putut observa că, în acelaşi colţ, se afla un adevărul munte de „comori (*tefilin*-uri şi alte obiecte religioase).

Nu m-am mai putut abţine şi, aplecat peste masă, ţinându-mă strâns de ea, l-am implorat:

„Vă rog să nu mi le luaţi! Orice, dar nu pe acestea! Au fost ale bunicului meu – şi îmi sunt foarte dragi... vă rog... Vocea-mi era înecată de plâns. Sergentul-jandarm m-a străfulgerat cu mirare.

„Ce? Cum îndrăzneşti?”, a zbierat el. „Îţi permiţi să te porţi aşa, lipsit de respect?” În clipa următoare am fost lovit foarte tare în faţă. Obrazul mi s-a umplut de sânge, m-am clătinat şi camera a început să se învârtă. Am căzut spre celălalt jandarm, care m-a lovit la rândul său.

„Ia-l de aici!”, a ordonat sergentul şi, întorcându-se către mine: „Bagă-ţi lucrurile înapoi şi dispari!

Am reuşit cumva să îmi înfund repede restul lucrurilor în rucsac şi, în momentul în care am terminat, camaradul său m-a luat de guler şi m-a târât afară pe o altă ieşire. M-a împins pe nişte scări de lemn, care scârţâiau strident. Am ajuns, în cele din urmă, la o uşă de metal pe care a deschis-o. În spatele ei, o cameră murdară, plină de praf şi urât mirositoare, înţesată de tovarăşi de suferinţă, care îşi ţineau strâns boccelele, acoperiţi fiind cu pături. Uşa a fost trântită şi închisă în urma mea. S-au adunat în jurul meu şi au început să mă întrebe ce s-a petrecut; plângeam aşa de tare, încât nu puteam să-mi controlez nici măcar respiraţia. Sughiţam ca pe vremea când, copil fiind, făceam pozne şi-mi luam răsplata. Când m-am liniştit, prietenul meu roşcat şi

pistruiat, Emil Rosenthal, care fusese recrutat împreună cu mine la Jolsvar, m-a atins uşor pe umăr şi m-a întrebat:

„Spune-mi, ce s-a întâmplat? Ai fost şi tu bătut? Eu am fost, pentru că nu am vrut să le dau *tefilin*-ul.

Rosenthal era fiul unui măcelar *kosher* din Sighetu Marmaţiei, chiar mai religios decât mine.

„Imaginaţi-vă, băieţi", a intervenit István Szántó, care se alăturase companiei noastre ca muncitor cu banderolă albă, după ce trecuse printr-o întreagă aventură, „porcii ăştia m-au bătut pentru că nu aveam obiectele de rugăciune! Nici măcar nu ştiam ce vroiau de la mine. Nu aveam nici cea mai mică idee despre ce vorbeau. A fost inutil să le explic că am fost crescut în religia catolică şi chiar am urmat o şcoală iezuită. Nici măcar nu m-au ascultat".

„De ce ne-au luat doar *tefilin*-urile?", s-a mirat cu amărăciune Weiss. El era cel atotştiutor, cel mai norocos şi mai vesel din companie. „La urma urmei, la celelalte percheziţii nici măcar nu îndrăzneau să se atingă de odoarele noastre sacre".

Mi-amintesc cum, o dată, în iulie 1944, îmi luaseră câteva volume scrise de Attila József, faimosul poet ungur, şi Heine. Fără ca măcar să se uite la cărţi, jandarmul mustăcios a remarcat repede: „Citim propagandă comunistă acuma? Şi mi le-a aruncat într-un colţ, plin de alte lucruri luate de la tovarăşii mei.

„Da, da, aşa o percheziţie nu s-a mai întâmplat niciodată", a repetat Weiss şi, cu umorul său negru obişnuit, a adăugat: „Câtă lipsă de respect!" La această remarcă, s-a încercat să se răspundă cu un zâmbet palid, indecis. Mai târziu, treptat, tot mai mulţi dintre tovarăşii de suferinţă ni s-au alăturat, după ce trecuseră prin aceeaşi percheziţie brutală, până când întreaga companie era reunită.

A venit noaptea – şi prin crăpăturile din tavanul de lemn pătrundea din când în când lumina unei stele, aşa cum se întâmplă în cărţile de poveşti. Un timp, am ascultat şoaptele oamenilor şi am încercat apoi să adorm, cu raniţa în loc de pernă, strâns înfăşurat în pătură. Eram neliniştit, întrebându-mă ce ni se va mai întâmpla dimineaţa. Nu puteam să adorm, deoarece plânsul şi lacrimile continuau să mă sufoce. De ce îmi luaseră doar *tefilin*-ul? Mă obseda acest gând, fără a găsi vreo explicaţie. Apoi, a început să se facă tot mai rece acolo unde stăteam şi, în curând, am căutat să ne apropiem tot mai mult unii de alţii, pentru a evita asaltul insidios al frigului. În cele din urmă, am adormit.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, ne-am început marşul spre Deutsch-Schutzen.

*

Trecuseră patru săptămâni de când ne fuseseră confiscate relicvele

sfinte, iar acum compania stătea obosită, cu genunchii tremurând, întrebându-ne fiecare ce se va întâmpla. Klein m-a înghiontit.

„Ce crezi?", m-a chestionat agitat, „de ce ne-am aliniat aşa de devreme?"

„Habar nu am", i-am replicat cu voce slabă. Încă îmi stătea gândul la percheziţia de la Szombathely. Aici, în Deutsch-Schutzen, în această dimineaţă rece, în timp ce ceaţa care se lăsase peste pădurile din apropiere era alungată de un vânt ascuţit, puteam să simt acel miros aparte, care anunţă apropierea primăverii.

Comandantul companiei noastre de muncă forţată a sosit curând, înconjurat de aceleaşi gărzi, îmbrăcate în uniformele lor obişnuite, singura diferenţă fiind armele care le atârnau pe umeri. Această desfăşurare de foiţe mi-a întărit convingerea că urma să fim percheziţionaţi din nou. Între timp, exploziile obuzelor de tun întrerupeau firava linişte. Comandantul ne-a ordonat să ne aliniem şi, ca de obicei, ne-am îndreptat către bucătăria taberei. Am respirat uşuraţi – şi calmul s-a reinstalat atunci când am văzut cazanul aburind şi pe Kohn, bucătarul cel gras, roşu în obraji şi cu faţa zâmbitoare, aşteptând lângă el cu obişnuitul polonic în mână, gata să ne toarne din lichidul cald.

„Auf! Auf!" a urlat comandantul, *„weiter"*… Astfel, popasul era gata. Abia am reuşit să mă ridic, pentru că mă simţeam precum unul abia trezit din somn. Şi pentru o clipă n-am ştiut unde mă aflu.

„Ce s-a întâmplat? Ai adormit?", m-a întrebat Klein, scuturându-mi umerii. M-am uitat în jur, buimac. Era a doua zi de când părăsisem Deutsch-Schutzen şi tot ceea ce făcusem de atunci a fost să mărşăluim fără încetare. Ar fi fost mai bine, nu-i aşa?, să ne fi odihnit mai mult pe iarba proaspătă, sub soarele slab de primăvară. Iluzii deşarte… Pentru a ne economisi energia şi ca marşul să fie mai uşor de suportat, nu vorbeam între noi. Dar gândurile erau libere să zboare. Visam cu ochii deschişi la o calea proaspătă când imaginea lui Kohn, bucătarul, mi s-a dezvăluit în faţa ochilor. Stăteam dinaintea lui cu gamela în mână, holbându-mă la faţa lui sănătoasă, ovală, cu pieliţa obrajilor roşie. Înţelegând de bună seamă la ce jinduiesc, a scufundat adânc polonicul în cazanul de aluminiu şi mi-a turnat o petiţie consistentă de zeamă fierbinte. (Kohn nu ne-a mai însoţit şi, mai târziu, mult timp după ce războiul se încheiase, am aflat că supravieţuise şi emigrase în Australia, unde a lucrat ca bucătar până când a devenit proprietarul unuia din cele mai de succes restaurante de acolo.)

„Da! N-ar fi minunat să primim şi noi o cană din aşa-zisa cafea, cu o bucată de pâine?", mi-a trecut prin gând. Cei mai mulţi dintre noi mâncaseră deja felia de pâine unsă cu marmeladă, înainte să ne reluăm marşul, crezând că va mai fi încă o oprire pentru masă. Ce greşeală! Poate că eram atât de naivi deoarece nu experimentaserăm

încă forma extremă de foamete, care a urmat. De altfel, ni se dăduse întotdeauna ceva de mâncare, mai ales în Ungaria. E adevărat că raţiile de mâncare nu fuseseră niciodată satisfăcătoare. Astfel că trebuia să „improvizăm”. După ce eram instalaţi peste noapte în „dormitoare”, de fiecare dată când ajungeam în vreun sat ne furişam, acoperiţi de întunericul nopţii, pentru a „explora”. Exploram pentru a vedea care familie ne va asculta rugăminţile. Deşi războiul era în plină desfăşurare, chiar şi cele mai sărace familii ne ofereau câte ceva de-ale gurii. Într-unul din sate, al cărui nume nu-l mai reţin, într-una din case am auzit copii jucându-se. Poarta era deschisă, nu se simţea prezenţa câinilor, aşa că am intrat şi am bătut la uşă. După o încercare repetată, a răspuns o voce speriată de femeie:

„Cine e acolo?”

„Om bun”, am răspuns.

Nu mi-a venit nimic mai potrivit în minte în acel moment, dar am auzit cum se ridică lanţul de siguranţă şi uşa s-a deschis încet, cu un scârţâit. O femeie în jur de treizeci de ani a apărut în uşa întredeschisă şi, spre marea mea surprindere, m-a invitat înăuntru. Bucătăria în care am intrat era imensă şi lumina lămpii cu petrol lăsa să se vadă o masă înconjurată de şase copii şi o femeie în vârstă. Fiecare avea în faţă felul meu preferat de mâncare: tăiţei cu mac.

„Fluide, luaţi loc, domnul meu”, m-a îmbiat femeia în vârstă, „şi nu ne dezamăgiţi, refuzându-ne”.

După ce gazda cea tânără mi-a observat ezitarea, a aşezat un scaun mai aproape de masă, lângă mine. Purtam haine de civil şi banderola galbenă pe braţ. Ţineam strâns şapca de soldat, care le era şi ea dată muncitorilor concentraţi la munca forţată. M-au întrebat cum mă pot ajuta. Le-am spus că eram un muncitor evreu, a cărui companie avea ordin să petreacă noaptea în sat şi că aş vrea să cumpăr nişte mâncare cu puţinii bani pe care îi mai aveam la mine.

„Ei bine, nu avem nici noi prea multe de-ale gurii, deoarece soţii noştri sunt pe front şi trebuie să avem grijă de aceşti şase copii. Credeţi-mă, nu e deloc uşor”, a spus tânăra femeie, somnoroasă.

Eram deja în picioare, gata de plecare, respectând faptul că ar fi fost o ruşine să-i mai deranjez. La urma urmei, era foarte greu să faci rost de mâncare pentru şase copii înfometaţi în acele vremuri grele. Dar femeia în vârstă m-a oprit.

„Dacă nu vă supără, am fi mai mult decât onorate să vă oferim din tăiţeii noştri cu mac” – şi fără a mai aştepta acceptul meu, mi-a aşezat o farfurie în faţă şi mi-a întins o furculiţă. Fără nicio ezitare, a început imediat să-mi toarne o porţie de tăiţei aburinzi şi cu miros îmbietor. Erau acoperiţi de atât de mult mac, încât abia dacă se mai vedeau. Am început să mănânc tăiţeii cu o aşa mare poftă încât nu mi-am dat seama că ei încetaseră să mai mestece, uitându-se surprinşi la mine.

M-am simţit destul de stânjenit. Dar femeile au făcut un efort pentru a-mi înlătura stânjeneala, spunându-le copiilor să mănânce mai departe.

„Haideţi, copii, nu vă mai jucaţi cu mâncarea… Vedeţi, doar se joacă cu tăiţeii”, mi s-a adresat femeia tânără, blând. „Şi când mă gândesc cât de mult îi plac soţului meu tăiţeii cu mac!”

Între timp, mi-a luat farfuria din faţă şi a aşezat întreaga oală cu tăiţei dinaintea mea. „Vă rog să-i mâncaţi pe toţi. Şi aşa n-au mai rămas mulţi”, a spus, arătând spre oală, care nu era încă nici pe jumătate golită. I-am mulţumit şi, întorcându-mă spre copii, am încercat să sparg gheaţa:

„Haideţi să ne întrecem, să vedem cine termină primul tăiţeii!” Se pare că ideea le-a fost pe plac, deoarece au început să-şi mănânce tăiţeii într-un ritm alert. La un moment dat, unul dintre copii a exclamat: „Am câştigat, eu sunt îngeraşul!”, fiind urmat de ceilalţi, care au exclamat acelaşi lucru. Am continuat să mănânc tăiţeii până când s-au terminat. Fără a mă mai gândi, am recuperat şi ultimul bob de mac din oală. După ce femeile au dus copii la culcare, am petrecut mult timp povestind despre viaţă şi război. Era destul de târziu când le-am mulţumit pentru ospeţie, ridicându-mă să plec. Spre marea mea surpriză, femeia mai în vârstă a intervenit: „Vă mulţumim pentru că ne-aţi binecuvântai casa. Dacă nu aţi fi venit, copiii noştri nu ar fi avut chef să mănânce şi s-ar fi dus la culcare flămânzi. E păcat că compania dumneavoastră nu rămâne aici mai mult timp, pentru că ne-ar fi făcut plăcere să vă primim şi mâine”.

*

În dimineaţa în care am ieşit din Deutsch-Schutzen, ne-a apărut în faţă, pe marginea drumului, un teren de fotbal plin de mii de oameni istoviţi. Compania noastră a fost îndrumată tot într-acolo, pentru a se alătura acelor figuri fantomatice. Tineri şi bătrâni îşi întindeau mâinile şi implorau o bucată de pâine. Mărşăluiseră de patru zile, fără mâncare şi fără apă.

„De unde veniţi?”, l-am întrebat pe bărbatul tânăr, în jur de douăzeci de ani, cu ochelari, care s-a întâmplat să stea lângă mine. Trupul său slab era acoperit de o haină uzată, legată cu sfoară. „De la Kőszeg”, a venit răspunsul cu o voce slabă, „dar sunt oameni aici din toată regiunea transdanubiană”.

Am fost nevoiţi să punem capăt începutului de conversaţie.

„Achtung, ahtung, still bleiben…” (Atenţie! Atenţiei Linişte…), s-a auzit strigând un ofiţer sau subofiţer, cu o voce stridentă. Şi într-o clipă, aşa cum se întâmplă atunci când dirijorul unei orchestre loveşte pupitrul cu bagheta, toţi au tăcut. Ne-a informat că vom porni în curând la drum şi că se aşteaptă să fim foarte disciplinaţi. Ne-a spus clar că era interzis să ieşim din rând şi că cea mai mică nesupunere va

fi pedepsita sever. La sfârşitul discursului, nişte soldaţi SS tineri ne-au aliniat pe cealaltă margine a drumului.

„Dacă ăştia vor fi gărzile noastre, atunci nu ne putem aştepta la nimic bun”, mi-a şoptit în ureche tânărul cu care vorbisem, „nu sunt deloc diferiţi de cei pe care i-am avut până acum”. Eram pe punctul de a spune ceva, când el şi-a dus degetul slab la buze, pentru a-mi face semn să tac, iar apoi la gât, pentru a-mi da de înţeles că şi vorbitul putea să ne aducă moartea.

Cu toate acestea, el a fost cel care a redeschis discuţia. Cu o voce joasă şi rugătoare, m-a implorat să-i dau o fărâmă de pâine. Am simţit că mi se rupe inima, aşa că am căutat în rucsac şi am rupt o bucată din pâinea pe care o pusesem deoparte şi i-am băgat-o în buzunarul hainei. O lacrimă de recunoştinţă i se prelinse din ochii săi uscaţi. În timp ce dădea din cap, mulţumindu-mi. În clipa următoare, a scos bucata din buzunar şi şi-a aruncat-o în gură.

Între timp, se auzeau ordine de felul „intraţi în rând”, „începeţi să mărşăluiţi”, şirul luând astfel avânt; mi-am păstrat locul lângă camarazii din compania mea. Klein era la dreapta. O vreme, am mers pe drumul principal, dar apoi ne-am abătut pe unul mic şi prăfuit, care ne-a dus adânc în pădure. Când am ajuns într-un punct mai ridicat al traseului, am aruncat o privite în urmă şi am avut de văzut, şerpuitoare, masa aceea imensă de oameni epuizaţi, fantomatici, ce avansa, val după val. Până când vor reuşi oare să mărşăluiască după ce nu fuseseră hrăniţi deloc în Deutsch-Schutzen, deoarece ajunseseră noaptea târziu şi îşi petrecuseră noaptea în aer liber, în frig? În acea clipă, nu mi-am dat semna că şi noi vom suferi de aceleaşi lipsuri mistuitoare, inclusiv de aceleaşi nopţi friguroase, sub cerul liber, care îi măcinaseră pe ei.

Eram pe drum de multe ceasuri atunci când ni s-a ordonat să luăm o pauză; ne aflam într-un luminiş. Ne-am aruncat pe iarbă, extenuaţi. Am luat doar o mică înghiţitură de apă. Deoarece trebuia să-mi economisesc resursele, neştiind când voi mai avea ocazia să mă alimentez. Şi, totuşi, acea gură de apă mi-a potolit setea. M-am gândit: unde ne aflăm? Nu aveam nici cea mai mică idee încotro eram duşi. Nu erau niciun fel de indicatoare de-a lungul drumului, care să ne ofere o cât de mică posibilitate de poziţionare. Singurul lucru pe care îl puteam ghici era că ne îndreptam spre vest. Prima oprire a fost scurtă, dar cel puţin mai avusesem două de acelaşi fel în acea zi.

În timpul unui popas, am constatat că cineva, nu departe de mine, îngâna cântece italiene. La început, am putut desluşi doar melodia: mi s-a părut că halucinez. L-am bătut pe umăr pe prietenul care adăsta lângă mine.

„Auzi şi tu?” S-a ridicat într-un cot şi a ascultat.

„Nu poate fi adevărat! Da, aud şi eu! Haide, să aflăm cine are chef

de doinit”.

Am căutat în direcţia din care venea cântecul. Ceva mai departe, pe o ridicătură, se afla un personaj ciudat, ce se avânta în triluri destul de încrezător. În ciuda epuizării, mulţi alţii se strânseseră în jurul cântăreţului. Pe măsură ce ne apropiam, realizam că acest personaj mi-era cumva cunoscut, că îl mai văzusem înainte. Când am fost mai aproape, l-am recunoscut. Era Imre Halmai, actor mult aclamat al teatrului de cabaret. Acum era aici, cântând, purtând o haină roasă, strânsă cu un fel de sfoară, cu faţa nerasă şi părul încâlcit. Era şocant şi dureros să-l revezi pe acest om, care fusese întotdeauna elegant şi arătos, prezentându-se acum într-o stare deplorabilă. A spus şi câteva glume, dar nimeni nu avea dispoziţia potrivită pentru a se amuza. După ce şi-a încheiat recitalul, cei din jurul său i-au dat din mâncarea de care se puteau lipsi. Era felul lor de a-şi exprima aprecierea. În fapt, era un bilet dătător de viaţă.

Am petrecu! noaptea sub cerul liber, fără mâncare, fără un acoperiş deasupra capului. M-am înfăşurat în pătură, sperând să scap de frig, dacă nu şi de gânduri.

*

În Fülek, ne-am petrecut nopţile într-un luminiş, dar era vară şi cald. Ne uitam la stele, în timp ce Andris Sándor interpreta la vioară bucăţi din Mendelsohn. Scrutam necuprinsul astrelor, sperând că-mi va fi dezvăluită soarta. Avusesem atâta încredere că, în viitor, totul va fi bine! Dar acum voiam să ştiu care-mi era ursita, aşa cum nu-mi dorisem vreodată. Ce bine ar fi să putem arunca o privire înaintea timpului, să ne cunoaştem soarta, cu bucuriile, regretele şi durerile ei – şi ce nu va merge. Nu, nu, n-ar fi un lucru aşa de bun, totuşi. Nimeni nu a putut cu adevărat să prezică viitorul, pentru că suntem făcuţi în aşa fel încât cel mai bun lucru pe care îl putem face este să ne folosim imaginaţia pentru a simţi viitorul. Dar soarta adevărată a vieţii unui om depăşeşte chiar şi puterea imaginaţiei. Ce gânduri nebuneşti îmi puteau trece prin minte, în timp ce stăteam întins sub cerul liber, înfăşurat în pătură, încercând să adorm! Mi-ar fi plăcut să pot trece peste situaţia în care mă aflam, mi-ar fi plăcut să pot scăpa de amintirile urâte ale ultimelor zile, ca să-mi pot spune că nimic din toate cele prin care treceam nu sunt reale, că erau reziduurile coşmarurilor plăsmuite de imaginaţia mea bogată.

De-a lungul copilăriei, avusesem des coşmaruri; mă trezeam speriat, gata să fug în patul părinţilor, să mă ascund între ei, pentru ca nici atunci, acolo, să nu fiu în stare să adorm decât după multă vreme. Imaginile unor fantasme îngrozitoare nu dispar atât de uşor.

Atunci şi acolo, în peregrinajul groazei, nu era dificil a arunca cârligul în memorie pentru a aduce la suprafaţă bulgărele numit

copilărie, cu cele bune şi cu cele rele ale ei. Încă de când fusesem recrutat la muncă forţată, am reuşit să câştig puteri noi doar prin faptul că îmi reaminteam trecutul. Astfel, îmi revenea pe retină panorama peisajelor rustice, romantice şi deluroase ale Sălajului, regiunea care inspirase pana atâtor poeţi.

M-am născut în Şimleu Silvaniei, într-o casă veche, la poalele Măgurei. A fost o mare bucurie pentru familia noastră faptul că li se născuse un băiat, că va fi cineva care să citească rugăciunea *kaddish*, dar… să nu ne grăbim. Împrejurările naşterii mele nu au fost obişnuite şi doar după *Barmitzva*, la vârsta de treisprezece ani, îmi va fi dat să aflu detaliile. Mama aşteptase să ajung la majorat pentru a-mi povesti ce se întâmplase. Nu voi uita cât de atent am ascultat-o mărturisindu-se, în vreme ce îi priveam faţa dragă. Mi-a spus că, înainte de a veni eu pe lume, mai avusese patru băieţi, care muriseră însă curând după naştere. Nici chiar doctorii nu au putut explica pricina morţii lor. Atunci când a rămas din nou însărcinată, a mers la rabinul din Tinódi şi i-a dezvăluit motivele supărării ei. Rabinul a ascultat-o, în timp ce, oarecum neglijent, privea spre cer, ca apoi să-i spună:

„Draga mea doamnă, mergeţi acasă liniştită, pentru că veţi da naştere unui băiat, care va trăi. Dar trebuie să promiteţi că veţi creşte băiatul de o manieră religioasă. Pentru că dacă nu veţi respecta aceste constrângeri, îl veţi pierde chiar în momentul în care vă va aduce cea mai mare bucurie”. I-a mai sfătuit pe părinţii mei să se mute într-alt oraş. Mama a jurat că aşa va face, cum i-a recomandat rabinul. S-a întors acasă liniştită. Iată împrejurările în care am venit eu pe lume – ca un *„Ausgjebeten Kind”*, adică un „copil născut din rugăciuni”.

La şase luni după naşterea mea, familia s-a mutat la Cluj. Motivul pentru care a fost ales acest loc îmi este încă necunoscut, dar am trăit aici următorii optsprezece ani. Aveam abia vreo trei când părinţii m-au înscris la *heder* (şcoala primară religioasă). În timp ce ceilalţi copii se jucau întreaga zi. Eu eram deja ocupat, de dimineaţa până seara, singura excepţie fiind pauza de masă, cu învăţarea alfabetului ebraic (Alef-Bet), care nu era floare la ureche pentru un copil de trei ani. La doar cinci, puteam citi fluent din Torah. Nu numai că puteam descifra documentele în ebraică, dar am şi învăţat să scriu în idiş. Cum îmi petreceam timpul la *heder?* Chiar şi după atâţia îmi, îmi revin în minte, destul de clar, nenumărate amănunte…

Heder-ul, care înseamnă şi „cameră”, era o mică încăpere în curtea sinagogii. Mobilierul era simplu: o masă lungă din lemn de pin, cu bănci din aceeaşi esenţă finisată. La capătul mesei stătea *melamed*-ul (învăţătorul), cu o barbă mare. Am doar amintiri vagi despre Reb Majse, primul meu învăţător, dat fiind faptul că aveam doar trei ani. Îmi amintesc însă că avea o faţă prietenoasă şi uneori îmi dădea caise.

Păstrez amintiri mult mai exacte, chiar mai puternice, despre

melamed-ul pe nume Goldner. Pe atunci, eram deja în primul an al şcolii primare. Era foarte sever şi scotea repede băţul subţire atunci când observa că cineva nu era cuminte ori nu era atent. În astfel de situaţii, ne lovea peste palme. Îmi amintesc că, într-o zi, mă uitam pe fereastra clasei, urmărind nişte băieţi care jucau fotbal în curtea şcolii. Deodată, am simţit cum cineva stătea chiar în spatele meu şi, când m-am întors, l-am surprins pe Goldner aplecat deasupra mea. Cu o voce severă, s-a răstit: „Continuă de unde a rămas Samuel". Priveam confuz paginile din cele *Cinci Cărţi* ale lui Moise, aflate în faţa mea, dar nu ştiam pasajul pe care să-l caut, pentru că nu aveam idee unde ajunsese lectura.

„Ridică-te şi întoarce-te către mine!", a cerut el, sub forma unui ordin ce nu trebuie încălcat. M-am ridicat, m-am întors către el, ca apoi să răsune acele cuvinte familiare şi de temut: „Întinde palmele!" Mi le-am deschis încet şi, cu ochii strânşi, am aşteptat temător. Am auzit şuieratul în aer al băţului, urmat de durerea usturătoare când mi-a atins palmele. M-am strâmbat de durere şi am aşteptat lovitura următoare – de data asta n-a mai venit. „Acum stai jos şi să fii atent la lecţie data viitoare", Palmele îmi ardeau. M-am aşezat – şi din ziua aceea am fost foarte precaut, de teamă să nu mai fiu vreodată lovit cu băţul.

*

Unul din evenimentele cele mai importante şi de neuitat ale copilăriei a fost *Barmitzva* şi toate pregătirile pentru el. Rabinul Mandelbaum, cel mai în vârstă rabin din sinagoga noastră şi un om foarte cult, a fost cel care m-a îndrumat îndeaproape. M-am pregătit cu multă grijă, învăţând *maftirt* (citatul reluat, ca de obicei, din Cartea Profeţilor şi rostit la finalul rugăciunilor Torah de Sabbath), precum şi *droshet*. Pe acesta din urmă. Trebuia să-l spun la petrecerea *Barmitzva*, de după ceremonia oficială.

Ziua cea mare a venit. Sinagoga era plină de lumini strălucitoare, dezvăluindu-i întreaga splendoare. Vocea cantorului era şi ea mai frumoasă ca de obicei: cel puţin mie, aşa mi se părea. Bărbaţii, cu şalurile de rugăciune, se aflau cu toţii într-o poziţie solemnă. Când, în sfârşit, am fost chemat să citesc din Torah, am urcat pe podium încrezător. Am spus rugăciunea tradiţională cu voce tare şi cu aşa putere încât întreaga congregaţie m-a ascultat. Apoi am cântat *maftirt*, pentru care avusesem nevoie de luni de zile ca să-l învăţ, cu rabinul Mandelbaum stând la dreapta mea, ascultând cu atenţie cum evolua vocea mea blândă, de sopranã. Din când în când, priveam într-o parte pentru a vedea reacţia rabinului. Îmi dădeam seama din zâmbetul său cald că era destul de mulţumit de eforturile mele şi asta mă făcea fericit. Toţi ceilalţi au păstrat tăcerea de-a lungul întregii ceremonii.

De fapt, erau cei mai liniştiţi oameni pe care îi cunoscusem vreodată. Altădată, toţi vorbeau între ei, mai ales în timpul citirii Torei, discutând evenimentele din ultimele zile sau dezvăluindu-şi probleme personale şi familiale. De această dată însă, îşi păstrau gândurile pentru sine şi, în momentul în care am terminat lectura, tot ce-am auzit au fost urale şi felicitări. Rabinul Mandelbaum a fost primul care mi-a strâns mâna şi m-a felicitat personal, iar când m-am întors la locul meu, lângă tata, acesta m-a strâns în braţe, cu lacrimi de bucurie pe obraji. Apoi m-a sărutat pe frunte de câteva ori, de parcă aş fi fost un erou care tocmai salvase întreaga omenire de la dezastru. Căldura pe care o simţeam era minunată.

Nu voi uita, apoi, cât voi trăi, petrecerea *Barmitzva*, ţinută după ceremonie, la noi acasă. Conform obiceiului, la astfel de ocazii speciale, întreaga congregaţie era invitată şi mulţi din congregaţie au venit nu doar pentru că îl cunoşteau pe tatăl meu foarte bine. Dar şi pentru faptul că era considerat ca unul dintre cei mai oneşti şi direcţi oameni. Îl respectau pentru că era foarte bine informat, pentru că ştia aşa de multe despre tot ce se întâmpla pe mapamond. Casa noastră era plină de lume. Astfel că era imposibil să te mişti fără a te freca de umerii celorlalţi. Toţi ascultau cu atenţie, aşezaţi la masa bogată sau în picioare în jurul ei, în timp ce mi-am ţinut discursul, plin de citate din *tefilin* şi *midras*. Îmi amintesc că le-am mulţumit părinţilor mei pentru că m-au crescut şi comunităţii evreieşti pentru că m-a acceptat ca un adult de valoare egală. Le-am spus că ştiam câtă responsabilitate trebuia să îmi asum acum şi cât respect şi am jurat că niciodată nu voi face nimic care să-i facă de ruşine pe părinţii mei sau comunitatea mea, că voi fi un om onest. Din toate citatele frumoase, unul mi-a rămas cel mai aproape de inimă: „Păzeşte-te de cuvinte urâte şi de minciună. De-a lungul vieţii mele, am făcut tot ce mi-a stat în putinţă pentru a-mi respecta promisiunea. După ce am terminat de vorbit, tata m-a îmbrăţişat şi, impresionat de ceea ce spusesem, mi-a dăruit *talis*-ul şi cutiile de rugăciuni *tefilin*, care aparţinuseră bunicului meu. Mama mi-a dat un frumos inel de aur, cu un blazon pe care evreii nobili îl foloseau pentru a sigila cu ceară scrisorile, pe care l-am purtat cu mândrie până în ziua în care am fost recrutat. Invitaţii mi-au dăruit tot felul de lucruri. Discursul rabinului Mandelbaum ne-a umplut ochii cu lacrimi de bucurie.

*

Înaintam, zi de zi, însetaţi şi flămânzi, către o destinaţie necunoscută. Visele se confundau cu realitatea, iar fantezia se amesteca cu amintirile, până când totul în mintea noastră era înceţoşat şi suprareal. Pentru a nu-mi pierde minţile, îmi adunam amintirile, fie ele plăcute sau nu. Aveam nevoie de ele pentru a-mi pune la adăpost

viitorul imediat. Era un mod ciudat de a gândi, forţat de împrejurări pe care nu le puteam controla. Amintirile erau o sursă de putere, de voinţă de a merge mai departe şi care, astfel, m-au ţinut în viaţă atunci când ar fi fost atât de uşor să renunţ şi să mor.

Părinţii m-au înscris la şcoala primară *tarbut*, pe care am urmat-o timp de patru ani, petrecând dimineţile acolo şi după-amiezile la *heder*. După ce am absolvit şcoala primară, părinţii n-au mai ştiut ce să facă cu mine. În cele din urmă, m-au trimis la un liceu românesc de stat, unde nu se plăteau niciun fel de taxe de şcolarizare şi totuşi se oferea o educaţie de calitate. În acele zile, Clujul avea o reţea de învăţământ foarte variată. Pe lângă multele şcoli de stat şi private, existau şi câteva şcoli confesionale, unde se putea învăţa în limba maghiară, dar taxele percepute erau atât de mari încât părinţii mei nu şi le-ar fi putut permite în niciun chip. Aşa că am sfârşit prin a merge la o şcoală de stat românească şi anii petrecuţi acolo mi-au lăsat amintiri dintre cele mai interesante, pe care le păstrez încă, deoarece acolo, în acel mediu, am început să descopăr realităţile vieţii. Abia de-acum încolo mi s-a relevat lumea de afară, de dincolo de graniţele vieţii mele imediate.

Adevărul este că mi-a fost greu să mă obişnuiesc cu noua stare de lucruri şi cu noul context. Prima dată când am intrat în clasă, am fost înconjurat de atât de multe feţe noi şi curioase încât, fiind şi o persoană timidă, m-am făcut roşu la faţă din cauza atenţiei care mi se acorda. Am răsuflat uşurat când l-am recunoscut, în sfârşit, pe unul dintre colegii mei (fin şcoala primară, care stătea la capătul rândului patru. M-a observat doar când am luat loc lângă el – şi a fost la fel de fericit să revadă, la rândul său, o figură cunoscută.

Uşa clasei s-a deschis, şi un bărbat înalt, slab, uşor gârbovit, în jur de treizeci de ani, a intrat, cu o carte maro sub braţ. Ne-am ridicat cu toţii şi atunci am avut surpriza să auzim: „Ne vom ruga”, a spus el. A fost prima oară când am auzit rugăciunea creştină „Tatăl Nostru care eşti în ceruri” (rostită în română). Toţi îşi ţineau mâinile strânse pentru rugăciune, cu excepţia noastră, cei doi evrei. Stăteam în picioare, liniştiţi, muţi. Privind aiurea, fără a face nimic până când ceremonialul nu s-a terminat. Profesorul ne-a făcut semn să ne aşezăm. Apoi, cu paşi mari, s-a plimbat prin toată clasa şi, după ce a examinat cu atenţie faţa fiecăruia dintre noi, s-a îndreptat spre catedră şi s-a prezentat. Numele său era Teodor Podaru, era dirigintele clasei noastre şi urma să ne predea franceza. Tot ce mai reţin din prezentarea sa este că ne-a cerut să fim disciplinaţi şi ordonaţi, să ne comportăm frumos în timpul orelor. Deşi aştepta cam multe de la noi, preda franceza foarte bine, fapt deloc surprinzător având în vedere că studiase la Sorbona. Iar eforturile sale nu au fost în van, deoarece mai târziu am aprofundat mai bine franceza încât să ajung s-o vorbesc

fluent.

În prima zi de cursuri, am fost prezentaţi tuturor profesorilor. Ne-am petrecut fiecare oră pentru a ne cunoaşte viitorii dascălii iar aceştia, la rândul lor, să ne cunoască pe noi. Abia aşteptam să ajung acasă, la amiază. Mama, care era aproape întotdeauna acasă, deoarece nu avea niciun loc de muncă, era curioasă să afle tot şi, după ce mi-am sorbit supa liniştindu-mi foamea, i-am povestit ce se petrecuse în răstimp la şcoală. I-am relatat despre aşteptările profesorilor şi, mai ales, despre rugăciunea creştină. De asemenea, despre curiozitatea colegilor, pricinuită de faptul că purtam pălăria tradiţională credinţei mele. „Bine, atunci!”, exclamă ea bătând din palme, surprinsă. Nu a mai adăugat nimic şi a început să strângă masa. Am observat că zâmbea din cine ştie ce motive. Mi-am luat mărul pe care mi-l pregătise, am pupat-o pe obraz şi am plecat grăbit pentru a nu întârzia la *heder*.

*

Locul în care se ţinea *heder* era o clădire mică, aflată într-o stare destul de proastă, aşezată lângă vechea şcoală *tarbut*. Când am intrat grăbit pe uşă, aproape că m-am lovit de fostul meu profesor, Buxman, care era şi directorul şcolii. Timp de patru ani, am fost destul de norocos să-l am ca profesor; ceilalţi elevi din şcoală ne invidiau pentru faptul că aveam un dascăl atât de răbdător şi drăguţ. L-am salutat politicos, iar când m-a recunoscut, aproape că s-a dat înapoi, de parcă ar fi văzut o stafie. Din fericire, şi-a dat repede seama că într-adevăr mă întorsesem şi, zâmbindu-mi blajin, m-a întrebat unde mă grăbesc. Mi-am cerut scuze şi i-am spus că aici urmam lecţiile *heder* şi că nu voiam să întârzii. Directorul şi-a scos ceasul de buzunar şi, deschizându-i capacul, mi-a spus: „Sunt mai mult de douăzeci de minute până la ora două”. Pentru că mă ştia bine, a adăugat: „Încă de când ai întârziat prima oară în clasa întâi şi te-am certat, ai fost singurul care în următorii patru ani ai venit cu treizeci de minute mai devreme. Bine, du-te, dar înainte, spune-mi, te rog, la ce liceu eşti?”

Terminasem prima clasă de liceu cu note excelente, iar acum eram în al doilea an şi încă mai aveam cârlionţii de păr, semn al educaţiei mele evreieşti. Colegii nu-mi mai luau în seamă înfăţişarea şi mă acceptau aşa cum eram. În acele zile, în Cluj, şi în zona din apropiere, locuiau mulţi evrei, putându-se întâlni multe alte locuri evreieşti de cult şi studiu. Cei ortodocşi, mai ales acei copii care erau *sephardimi*. Purtau cârlionţi de păr lungi, iar cei mai în vârstă se ţineau îmbrăcaţi în caftane şi cu pălării negre, cu boruri de blană numite *shtramlis*. Mergeau pe stradă fără ca nimeni să-i deranjeze, cu excepţia huliganilor numiţi „oamenii Gărzii de Fier”.

*

Frecventam, aşadar, clasa a doua de liceu, purtând cârlionţii bine pieptănaţi şi ascunşi după urechi. Într-o zi, profesorul de geografie m-a rugat să vin la harta agăţată de tablă, în faţa clasei. Am răspuns corect la toate întrebările pe care mi le-a pus, dar privirea sa îmi spunea că ceva nu era în regulă. S-a ridicat de pe scaun, s-a apropiat de mine şi mi-a inspectat capul cu atenţie, din toate părţile. Stăteam nemişcat, aşteptând următoarea întrebare. Am îndrăznit să-l privesc şi mi-am dat seama că uitătura sa nu era numai îngrijorătoare, ci de-a dreptul înfricoşătoare. Buzele sale subţiri lăsau să i se citească zâmbetu-i cinic. Era de dreapta, auzisem zvonuri cum că era membru al Gărzii de Fier – nu era nicio îndoială că era un antisemit. În cele din urmă, mi-a pus o întrebare şi eram sigur că era una al cărei răspuns nu-l învăţasem încă. Văzând că nu pot răspunde a fost destul de încântat şi a exclamat:

„Deci… deci… nu cunoaştem răspunsul acesta?

„Dar încă nu am…”, am căutat eu să mă apăr, dar m-a întrerupt.

„Ce-i asta?! îndrăzneşti să ripostezi!”, a zbierat – şi cu faţa roşie de furie, cu ochii ieşiţi din orbite a continuat: „Ce ai după urechi?”

„Cârlionţii mei”, am îngânat eu cu voce pierită.

„Ce?! Cârlionţi?! De ce ai aşa ceva?”

Era limpede că ştia foarte bine răspunsul. Voia doar să mă umilească în faţa colegilor. „Nu-mi poţi răspunde la întrebare, aşa-i? De ce eşti aici?”, mă chestiona în continuare cu o voce ascuţită, asemeni sâsâitului de şarpe.

„Potrivit religiei noastre, trebuie să purtăm aşa ceva”, am replicat, copleşit de lipsa de respect faţă de drepturile-mi omeneşti cele mai simple.

„De ce trebuie?”, a şuierat zeflemitor, adăugând: „De ce religie eşti?”

„Izraelit”, am răspuns.

„Izraelit?”, a urlat el, apropiindu-se şi mai mult de mine. Şi, brusc, mi-a înşfăcat cârlionţii şi a început să tragă de ei cu putere, în timp ce striga, spumegând: „Nu eşti izraelit, ci un jidan spurcat”. A continuat să mă tragă de cârlionţi până când am căzut în genunchi.

Ajuns acasă, la prânz, tata, mama şi soră-mea erau deja la masă. Mi-au observat ochii roşii şi umflaţi, plini de lacrimi, faţa, cred, neobişnuit de palidă. Aşa că le-am spus ce s-a întâmplat – şi dragul meu tată, care era de obicei calm, având întotdeauna o voce blândă, a dat cu pumnul în masă, cu o expresie de tristeţe amestecată cu mânie: „Ticălos mârşav!”

A doua zi, după cum am reconstituit mai târziu, a mers la şcoală şi l-a căutat pe profesor în sala profesorală. Fără a rosti vreun cuvânt, l-a dărâmat cu doi pumni. Profesorul a leşinat, a căzut pe podea, iar tata

i-a întors spatele şi a plecat ca un soldat care îşi respectase ordinele, ceilalţi profesori rămânând şocaţi. Incidentul nu a fost raportat la poliţie, dar restul anului şcolar am suportat atitudinea strictă, crudă şi plină de ură a profesorului. Am picat la geografie în acel an şi a trebuit să dau examen de re-examinare. Din fericire, nu l-am mai întâlnit pe acel Popescu anul următor, deoarece mi-am continuat studiile în particular. Motivul nu avea nimic de-a face cu incidentul, ci avea cu totul alte rădăcini.

Dar iată ce s-a întâmplat: fusese numit un nou director, care a impus ca toţi elevii evrei să ia lecţii de caligrafie. Şi asta – sâmbăta. Întrucât religia noastră interzice orice activitate de Sabbath (motiv pentru care nu am ezitat să-l rog pe colegul de bancă să îmi ducă cărţile la şcoală în ziua respectivă), directorul anterior ne lăsa să chiulim de la lecţiile de caligrafie, cu toate că nu avea dreptul. Schimbarea ne-a înrăutăţit mai mult situaţia; din cauza asta, m-am retras de la şcoala respectivă, trebuind să iau lecţii în particular.

*

„Auf… loss… loss weiter…”

Strigătele gărzilor m-au trezit din dulcea adormire a amintirilor. Am reluat marşul. Eram în cea de a treia zi în care ne târam însetaţi, înfometaţi, fără a avea habar de destinaţia noastră. Cei mai curajoşi dintre noi au încercat în van să afle de la gărzi încotro ori înspre ce eram duşi, gărzile SS, însă, îi alungau pe îndrăzneţi, de parcă ar fi fost nişte câini. Mai auzisem de brutalitatea celor din SS şi înainte, dar acum eram martorul acesteia. În timpul popasului, papa Grosz, cum era numit de întreaga companie, el fiind cel mai în vârstă dintre noi, a cutezat să se prezinte gărzilor grupate pe marginea drumului. A întrebat când vom primi ceva de mâncare. Eram în apropiere, astfel că am auzit fiecare cuvânt. Grosz, care în viaţa obişnuită era contabil la o firmă de comerţ din Budapesta, vorbea germana perfect. Era concentrat la muncă forţată de trei ani, supravieţuise ororilor din Ucraina şi se întorsese acasă pentru a se ascunde la Budapesta, cu acte false. Fusese prins când Szállasi, liderul Crucii cu Săgeţi, a preluat şefia guvernului maghiar, începându-şi domnia plină de teroare. Fusese dus prima dată la Fertőrákos, iar apoi a fost alăturat transportului nostru. De cum a pus întrebarea, un gardian SS a lătrat: *„Was willst du, essen?”* (Ce vrei? Să mănânci?)… „Glumeşti! Dispari, bătrâne, du-le la ceilalţi”. Grosz a rostit câteva cuvinte politicoase, s-a întors pentru a reveni la locul său, când unul dintre soldaţii SS i-a pus piedică:

„Ce e, bătrâne, eşti orb? Nu vezi?”, a hâhâit ticălosul în tunică neagră către Grosz, în timp ce acesta încerca să se ridice. L-a îmbrâncit cu faţa în iarbă. *„Was essen wilt du. Hier habst du fress…”* (Ai vrut să

mănânci, aşa că mănâncă asta!)

*

Vremea se îmbunătăţise întrucâtva, dar foamea şi setea erau din ce în ce mai greu de suportat. Poate că cei mai afectaţi erau cei care ni se alăturaseră la Deutsch-Schutzen, deoarece trecuse deja o săptămână de când primiseră ultima masă cât de cât de luat în seamă. Abia puteau ţine pasul cu marşul rapid şi mulţi rămâneau în urmă.

După cum am aflat mai târziu, cei care rămâneau în urma coloanei erau puşi în căruţe şi duşi înapoi pe drum, unde erau împuşcaţi în cap. În timpul celor trei zile de marş, nu am întâlnit niciun civil şi nu am reperat vreun sat. Astfel că nu aveam niciun motiv să sperăm că vom primi ceva de mâncare: tot ceea ce întâlnisem în drumul nostru fusese doar pădure, urmată de câmp deschis şi iarăşi pădure.

În jurul prânzului celei de-a treia zi am ajuns la un luminiş, în pădure. Ne-au ordonat să luăm o pauză. Eram aşa de extenuat, încât m-am prăbuşit şi am zăcut acolo, pe pământ, fără să mă mişc, multe minute bune. După ce am recăpătat puţină energie, am bâjbâit să mă ridic. Klein scruta peisajul din faţa noastră şi se putea citi din privire-i că descoperise ceva interesant în zare. Mi-a făcut semn să mă apropii – şi ne-am îndepărtat împreună, ca şi cum am fi căutat un loc unde să ne uşurăm. Am văzut ceea ce părea a fi o casă, la câteva zeci de metri dinaintea noastră, la poalele dealului.

„Haide!”, i-am zis când am simţit că ezită să rişte, „Haide”, i-am repetat, „s-o vedem mai îndeaproape”.

Foamea şi setea care ne stăpâneau ne făceau mai curajoşi.

Am coborât dealul şi, cu cât ne apropiam de casă, cu atât îmi bătea inima mai puternic. Puteam vedea acum clădirea în detaliu; lângă ea, un hambar mare şi o curte bine întreţinută. Dar nu se iţea nimeni prin preajmă şi m-am gândit că poate stăpânii erau înăuntru, în casă, sau pe câmp. Ne-am apropiat cu precauţie. Nu am îndrăznit să bat la uşă pentru că ne era interzis să vorbim cu cineva. Am înconjurat casa şi, când ne-am convins că era goală, ne-am îndreptat către hambarul deschis. Înăuntru am dat peste o grămadă de napi gata curăţaţi, puşi în jgheabul de lemn pentru animale, de parcă fermierul ar fi ştiut din vreme că venim. Am inspectat încă o dată totul, pentru a fi siguri că nu se afla nimeni prin preajmă. Când am fost siguri că eram în siguranţă, am început să ne umplem cămăşile cu napi. Au urmat buzunarele. Apoi am început să mâncăm. Nu, adică înfulecam tot ce apucam.

„Mestecă încet”, i-am recomandat prietenului meu, care îşi înghiţea prada bucăţi întregi.

„Păcat că nu ne-am adus raniţele”, s-a plâns Klein.

„Acum mai bine ne întoarcem”, am hotărât. „Altfel va trebui să

fugim după ceilalţi. Şi dacă se întâmplă aşa ceva, vom avea mari probleme”.

Înainte s-o luăm din loc, am trecut pe la fântână pentru a ne potoli setea. Am băut pe săturate, ne-am umplut şi gamelele. Căutam să ne întoarcem pe un alt drum. Deodată, uşa casei s-a deschis şi am văzut ieşind un bărbat de vreo şaizeci de ani, îmbrăcat în costum popular tirolez. Şchiopăta uşor şi ţinea o puşcă îndreptată spre noi.

„Hande hoch!” ne-a somat. Ne-am ridicat mâinile, deşi amândoi ţineam câţiva napi din care mâncaserăm. Probabil că a crezut că aveam grenade de mână, deoarece ne-a făcut semn să lăsăm jos napii. Ne-am uitat cu jind la ce părăseam, nedându-ne seama în ce pericol ne aflam. Ne gândeam doar la mâncare.

„Nu… los…”, ne-a strigat bătrânul hotărât, făcându-ne semn să ne îndreptăm spre drum. Am început să ne mişcăm, cu picioarele tremurând de frică. Acele minute petrecute cu ţeava puştii îndreptată spre spatele nostru sunt de nedescris.

Brusc, doi soldaţi nemţi, înarmaţi cu puşti, au apărut din pădure, la marginea drumului.

„Aha… hier sind die schöne Vogeln… die partisanen” (Aha, aici sunt păsările astea rare… partizanii…)

Pentru o clipă, am împietrit. Ce? Chiar credeau că suntem partizani? Privirea mi s-a încrucişat cu privirea ucigătoare a ofiţerului înalt, cu umeri laţi. Trebuie să recunosc: ne aflam la ananghie.

„Aveţi grijă, poate mai au arme”, i-a prevenit tirolezul pe cei doi. Cel mai înalt i-a mulţumit bărbatului şi apoi s-a răstit la noi:

„Waffe hier…” (Daţi-ne armele) – şi ne-a făcut semn cu patul armei.

Din fericire, prevăzusem ce se va întâmpla dacă nu făceam ce trebuie. Aveam şi puţin noroc că ştiam o zdroabă de germană, vorbind foarte bine idish, idiom bazat cel mai mult pe germană.

„Wir haben keine waffe… wir sind nicht partisanen… Wir sind Juden…” (Nu avem arme, nu suntem partizani, suntem evrei), am spus cât de repede şi clar am putut.

S-au uitat unul la altul destul de surprinşi, iar cel înalt s-a mirat:

„A… Juden? was suchen hier die Juden?” (Oh, evrei, hah? Ce caută evreii pe aici?)… „Hai, mişcaţi!” – şi ne-a făcut semn să intrăm în pădure. „Acolo o să vă omorâm, chiar dacă nu am reuşit să prindem vreun partizan… Mişcaţi!”

Am picat în genunchi şi i-am rugat să nu ne împuşte, pentru că n-am făcut nimic rău şi nici nu am rănit pe nimeni; luasem doar nişte napi din acea casă, pentru că nu mâncasem de multe zile şi eram foarte înfometaţi…

„Deci, aţi furat, eh?”, a întrebat retoric oşteanul. „Ştiţi care e pedeapsa pentru asta pe timp de război? O judecată sumară şi pedeapsa – care e moartea!”

Se vedea că nu glumeşte şi am început să plâng cu sughiţuri. O ploaie de lacrimi mi se scurgea pe faţa osoasă. Klein plângea şi el în hohote. Tot ce puteam face era să repet: „Suntem evrei… suntem evrei… transportul nostru se odihneşte la ceva distanţă de aici. Foamea şi setea ne-au făcut să pornim în căutare de mâncare… Aveţi milă de noi…"

Scundul i-a şoptit ceva în ureche celui înalt, care a dat din cap aprobator şi s-a întors către civilul care ţinea încă puşca aţintită asupra noastră, gata să ne împuşte la cea mai mică provocare.

„Urcaţi", i-a ordonat civilului, arătând spre scara înaltă din faţa hambarului, „şi vedeţi dacă e adevărat ce zic evreii".

Bărbatul şi-a pus puşca pe umăr şi s-a urcat până în vârful scării; cu o mână dusă la ochi, pentru a se feri de soare, a inspectat zona. Inimile ne băteau nebuneşte în piepturile slabe; nu ne puteam opri din plâns. Între timp, cei doi soldaţi SS stăteau în faţa noastră asemeni călăilor din Evul Mediu, aşteptând să ne ia de păr capetele tăiate, să le poarte prin oraşe ca nişte trofee.

În cele din urmă, civilul vorbi:

„Da, văd ceva în vârful dealului de acolo… Staţi puţin! Da, văd oameni care se învârt pe acolo. Mulţi".

Eram încă în genunchi când ofiţerul mai înalt s-a apropiat foarte tare de mine, arma frecându-i-se de faţa mea.

„Auf… und verschwinden…" (Ridicaţi-vă şi ştergeţi-o!), a spus el, dar de data asta vocea-i nu mai avea nimic ameninţător.

Am început să fugim cât de repede am putut, de parcă am fi fost catapultaţi. O împuşcătură ne-a şuierat pe lângă urechi şi vântul a purtat spre noi ecoul hohotelor lor de râs. Imediat ce am intrat pe raza transportului, ne-am oprit pentru a ne trage răsuflarea. Ne purtam de parcă tocmai terminasem de urinat, ne-am făcut că ne încheiem la prohab şi apoi ne-am trântit pe pământ, lângă raniţele noastre. Aveam mare noroc că pauza nu se terminase încă şi că nimeni nu ne observase lipsa. Mă simţeam ca într-o saună. Corpul îmi dădea în clocot inundat de sânge, pentru că fugisem atât de repede şi pentru că trecuserăm prin întâmplări pe cât de neobişnuite, pe atât de înspăimântătoare. Nu mai fusesem niciodată atât de aproape de moarte. Era un miracol dumnezeiesc că nu ne omorâseră, pentru că, în acele vremuri, o viaţă de om nu valora nici cât o bucată de pâine, mai ales viaţa evreilor.

Mai târziu, privirea mirată a unora arăta că vroiau să ştie de unde făcusem rost de napi; câţiva chiar au avut curajul să ne întrebe. Nu am vrut să dezvăluim secretul de teamă că cineva ar fi putut trece prin aceleaşi de neimaginat situaţii. Căci nevoia de mâncare era mare. Am împărţit ce ne era de prisos cu ceilalţi şi era înduioşător să auzim cât de recunoscători puteau fi primind acele bucăţi de hrană. Restul l-am

păstrat pentru a putea supravieţui în timpul marşului care ne aştepta. Nu m-am gândit vreodată că voi ajunge în postura în care îmi va face plăcere să mănânc napi, de parcă ar fi fost ciocolată sau vreun desert simandicos. Chiar şi aceste legume furajere aveau să ni se pară trufandale în comparaţie cu lucrurile pe care aveam să le mâncăm mai târziu.

Drumul prăfuit ne-a dus din nou în pădure, unde puteam vedea copacii înmuguriţi, semn că iarna se apropia de sfârşit. Am făcut un efort pentru a uita pentru moment experienţa înspăimântătoare prin care trecusem, căutând cu mintea adăpost în căldura amintirilor din vremuri mai bune, demult apuse.

*

Aveam nouă ani când părinţii m-au dus la gara din Cluj şi m-au urcat într-un vagon de clasa a treia. Scriseseră pe o foaie de caiet numele staţiei unde trebuia să cobor. Era prima oară când călătoream singur şi întâia dată când plecam atât de departe de casă. Mergeam în vizită la bunicii mei, iar în gara desemnată, unde am coborât, un bărbat de înălţime medie, cu barbişon negru, mi-a făcut semn. Purta un caftan lung şi negru (îmbrăcăminte evreiască tradiţională asemănătoare cu *jellabia* albă a arabilor, mai ales a celor din zona Golfului). Nu putea fi decât unchiul Herschl, m-am gândit. M-a îmbrăţişat, m-a sărutat pe obraji şi m-a dus la o trăsură, care avea un cal cu o traistă de fân atârnându-i de grumaz.

„Pune-ţi bagajul aici”, m-a îndemnat unchiul, cu o voce prietenoasă, „şi stai lângă mine pe locul din spate”.

Am făcut întocmai. Pe traseu, unchiul a fost destul de tăcut, dar se părea că murmura tot timpul ceva. Poate că se ruga, pentru că era un creştin înfocat. Parcursesem câţiva kilometri când am dat peste un râu destul de lat, după cum se putea observa de la distanţă. „Acela e Someşul”, a spus unchiul meu. Oricât de mult m-am străduit, n-am văzut niciun pod peste care să traversăm. Citindu-mi parcă gândurile, unchiul mi-a răspuns la întrebarea nerostită: „Acolo, în stânga malului, e un pod plutitor, cu el vom trece apa”.

Eram foarte emoţionat, deoarece nu mai traversasem niciodată un râu cu bacul. După mai multe încurajări, calul a îndrăznit să păşească pe platforma de lemn, ceea ce nu era de mirare, având în vedere că era orb! Când, în final, ne-am îmbarcat, barcagiul a pornit încropeala navigabilă. Odată ajunşi la malul celălalt, ne-am continuat drumul până la casa unchiului Herschl, trecând prin câteva sate. Cei cu care ne întâlneam, fie ei bărbaţi sau femei, ne salutau prietenos. La început, am crezut că unchiul era un om faimos, adică cunoscut de toată lumea. Şi din nou mi-a citit gândurile, pentru că mi-a explicat că această manieră prietenoasă de salut era adânc înrădăcinată în tradiţia

locală. Mai mult, el mi-a indicat numele fiecărui sat prin care treceam, lucru de altfel necesar pentru că nu erau indicatoare, iar casele şi locurile de cult erau foarte asemănătoare.

„Am ajuns!”, a exclamat unchiul după o vreme, în timp ce arăta către satul din valea ce se aşternea dinaintea noastră. „Satul nostru se numeşte Csaka”. Când ne-am apropiat, am fost dezamăgit să descopăr că aşezarea nu avea nimic special, arăta exact ca celelalte, la fel de murdară şi prăfuită. Când am intrat în sat, o ceată de copii desculţi a început să fugă după trăsură până la casa bunicului. La auzul scârţâitului porţii ruginite, în uşa casei a apărut figura scundă, cocoşată a bunicului. L-am îmbrăţişat şi l-am sărutat pe amândoi obrajii feţei sale bărboase, destul de palide.

Era prima oară când îl întâlneam în carne şi oase pe bunicul din partea mamei. Nu îl văzusem nici măcar în fotografii, deoarece, fiind foarte credincios, nu se lăsa fotografiat. Chiar şi azi, singura imagine pe care i-o port este cea care mi s-a întipărit în suflet.

M-a sărutat pe frunte şi, după ce s-a desprins din îmbrăţişarea mea, a rostit: *„Gitt… gitt… blajder sajn…”* (Bine, bine, stai aşa, abţine-te, nu mă mai îmbrăţişa atât de tare). Mi-a atins uşor faţa cu mâinile sale mici şi ridate şi uitându-se în ochii mei m-a întrebat în idiş, cu o voce plăcută:

„Kenzte sajn git davenen?” Adică: Ştii să rosteşti cum trebuie rugăciunile evreieşti tradiţionale? *„In chimis?”* Ai învăţat deja? *„Evade, nist nar chimis, aber rase ah…”* „Normal, nu numai *chimis*, ci şi *Rasit* (Rasit este comentariul la cele cinci cărţi ale lui Moise, Pentateuhul)”, i-am răspuns mândru.

A fost încântat de răspunsul meu şi mi-a bătut iarăşi obrajii cu palma lui aspra şi ridată. A mai vrut să spună ceva, dar scârţâitul porţii i-a atras atenţia. O femeie bătrână a intrat cu o damigeană în mână. „Du-te la joacă acum,” mi-a recomandat întorcându-se către mine. „Vorbim mai târziu. Am ceva de făcut”. Am rămas pe loc, urmărind spatele gârbovit al bunicului în timp ce o însoţea pe femeia în vârstă în casă, pe scările lungi, line. Chiar şi acum am în minte imaginea pălăriei sale rotunde şi negre (pălăria neagră, de pluş, cu boruri de blană pe care o poartă de obicei evreii), caftanul său negru, ale cărui poale se frecau de genunchi, prea larg pentru trupul său subţire. Purta pantaloni negri cu dungi, uzaţi, şi ghete cu margini de cauciuc mâncate de vreme.

Oare ce treabă putea să aibă cu această femeie în vârstă?, m-am întrebat, în timp ce mă furişam în spatele lor. Am pândit printre gratiile ferestrei prăfuite. Am văzut o încăpere de vreo patru metri pătraţi, o tejghea cu rafturi goale şi o mulţime de sertare. Bunicul stătea în spatele unui butoi metalic, cu un pahar gradat din cositor într-o mână, în timp ce cu cealaltă mână turna un fel de lichid din

butoiul de metal. După cum am aflat mai târziu, lichidul acela era petrol. Când damigeana s-a umplut, au trecut la tejghea şi bătrâna a plătit cu ouăle aflate în şorţul strâns ca o boccea. Majoritatea ţăranilor erau săraci, aşa că îşi plăteau în natură târguielile, cu ouă şi alte produse din propriile lor gospodării. Îl respectau şi îl plăceau mult pe bătrânul băcan, dat fiind faptul că-l ştiau bun la suflet şi cinstit. Era cunoscut în împrejurimi, iar oamenii îl strigau după numele său evreiesc, adică „unchiule Jankel".

În primele zile de şedere la Csaka mi-am cunoscut rudele care locuiau cu bunicul. Cele patru fiice ale unchiului Herschl erau timide şi evitau să-mi vorbească, iar când le întrebam ceva, abia îşi dădeau osteneala să-mi răspundă. Cel mai tânăr copil al său, un băiat, rămânea întotdeauna lângă el, în bucătărie, trăgându-l pe unchiul Herschl de pantaloni. Unchiul era cel care gătea pentru familia sa de când soţia îi murise şi, în timp ce se preocupa de îndeletnicirile sale, obişnuia să spună poveşti. Odată mi-a povestit cum ajunsese să-şi piardă soţia. „După ce le-am avut pe cele patru fete una după alta, ne-am dorit foarte mult un băiat. După cum ştii", îmi spunea întorcându-se spre mine, „un fiu este foarte important într-o familie de evrei hasidimi, doar cineva de sex masculin poate spune rugăciunea *kaddish* la moartea părinţilor săi. Rugăciunile mele au fost ascultate şi soţia a născut un băiat, dar câteva zile mai târziu a căzut grav bolnavă. Eforturile noastre de a o salva au fost în zadar. Am stat lângă patul ei trei zile şi trei nopţi şi m-am rugat. Febra nu cobora, aşa că am trimis după medic, dar pe când a ajuns acesta nu mai era nimic de făcut, decât să ne spună că a murit de septicemie".

Era într-o vineri după-amiază când unchiul mi-a spus povestea sa tristă. Îşi terminase treaba în bucătărie, şi-a pus caftanul şi a scos dintr-unul din buzunarele acestuia o batistuţă albă, în care a înfăşurat nişte pâine şi brânză de oaie. A pus bocceluţa sub braţ şi mi-a făcut semn să-l însoţesc. M-a luat de mână şi ne-am îndreptat către strada principală a satului. Când am ajuns la capătul uliţei, unchiul a scrutat de jur-împrejur pentru a observa dacă se afla cineva în preajmă. Apoi a trecut peste şanţul de la marginea drumului şi a săpat o groapă mică, în care a aşezat batista. A acoperit groapa, şi-a luat cartea de rugăciuni, aflată în buzunarul mare a caftanului său lung şi a început să se roage. Eu mă uitam uimit, când la el, care se ruga, când la mica movilă unde îngropase batista. Era pentru prima dată când urmăream un astfel de ritual.

„Ştii, mâine este Sabbath", mi-a explicat unchiul pe drumul de întoarcere, „şi noi bărbaţii vom merge în satul vecin, cea mai apropiată aşezare în care se află o mică sinagogă. Toţi evreii de pe aici, şi nu suntem mulţi, merg acolo să se roage de Sabbath şi la sărbători. Te întrebi de ce am îngropat batista cu pâine şi brânză? Noi

numim acest ritual *t'humin*. Dacă distanţa până la sinagogă este mai mare decât trebuie, atunci, prin acest ritual, nu ne facem vinovaţi de încălcarea legii religiei noastre, care ne interzice să parcurgem distanţe mari sau să facem orice alt efort susţinut de Sabbath, ziua de odihnă, cea de-a şaptea zi în care Dumnezeu a văzut că munca sa era bună şi s-a odihnit.

A doua zi, ne-am trezit dis-de-dimineaţă şi am pornit spre sinagogă. Mergeam într-un singur şir, bunicul era primul, apoi unchiul, urmam eu şi, apoi, micul Jaszel, de 6 ani. Bunicul şi unchiul Herschl purtau cămăşi albe, curate, şi caftane negre. Doar pălăriile erau cele obişnuite. Eu duceam o geantă de catifea în care erau *talis* (şalul evreiesc de rugăciune) şi cartea de rugăciuni.

Am ajuns în cele din urmă în sat şi, deşi am încercat să localizez sinagoga, tot ce puteam vedea era turnul bisericii ortodoxe. Bunicul s-a oprit în faţa unei case cu acoperiş de paie, al cărei stil nu se deosebea cu nimic de restul caselor din sat, cu excepţia faptului că era mult mai înaltă.

„Asta este, am ajuns", spuse el. Am intrat în sinagogă, care era doar o cameră largă, cu mese şi scaune înalte, din lemn. Pe peretele estic era o arcă (replică simbolică a arcei din *înţelegere)*, vopsită în alb şi acoperită cu o perdea din mătase albastru deschis, brodată cu litere evreieşti din argint.

Era aproape de amiază când s-au terminat rugăciunile de Sabbath. Unul dintre localnici a comemorat primul an (sau „Jahr-zeit") de la moartea soţiei sale şi, conform obiceiului, a dat *tikun*, adică ne-a oferit băutură kosher, de fapt şliboviţă (ţuică de prune, asemănătoare cu schnappsul), şi dulciuri, adică prăjituri. După prânz, bunicul s-a retras sub nucul mare din curte, pe un scaun din nuiele, cu o carte mare şi uzată în mână. A început să citească; cu toate că avea peste şaptezeci de ani, nu avea nevoie de ochelari pentru citit. M-am apropiat încet de el şi l-am întrebat: „Ia zi, bunicule, ai putea citi cu voce tare? Mi-ar plăcea să aud ce citeşti". Şi-a ridicat faţa spre mine şi, după ce şi-a pus cartea în poală, m-a privit blând, cu ochii săi albaştri şi strălucitori. Apoi m-a mângâiat drăgăstos pe ceafă. „Sigur, aşează-te aici – şi mi-a arătat scăunelul de lângă el. Apoi m-a întrebat: „Ai auzit vreodată de *Bal Shem Tov?"*

După ce am dat din cap că nu, a început să-mi povestească cine fusese acest învăţat, binecunoscut în cercurile *hasidimilor*. Cartea pe care o ţinea acum în poală cuprindea istorisirile şi experienţele acestui om înţelept. A început să-mi citească cu voce ture cuvintele în idiş, eu ascultându-l cu atenţie. O nouă lume îşi deschidea porţile pentru mine. Bătălia crâncenă dintre bine şi rău, lupta între natura iubitoare şi cea plină de ură a omului, precum şi misterul vieţii de apoi, imaginate de om. Cu toate că abia îmi mai amintesc aceste povestiri, expresia senină

şi faţa roşie a bunicului sunt imagini care-mi stăruie în memorie.

Oh, cât eram de fericit să pot retrăi amintirile din copilărie.

*

Marşul părea puţin mai uşor în acea zi. Stomacul nu-mi era gol, iar noaptea mi-a dat puteri. După-amiaza, am fost lăsaţi să luăm o pauză lungă, iar noaptea am dormit la poalele unei văi întinse. Ne-am prăbuşit extenuaţi pe pământul rece şi umed. De cum am închis ochii, am şi adormit, dar somnul nu mi-a fost pe deplin liniştit: visam că sunt urmărit, persecutat, împuşcat şi ştrangulat.

Ne-am trezit pe o vreme rece, cu un vânt tăios, biciuitor, ce spinteca valea dintre munţi. Cât de bine fusese în grajdul de la Jolsvar, unde dormisem pe fân uscat şi cald! De fapt, fusese chiar bine? În comparaţie cu situaţia pe care abia de-acum începeam s-o trăim de-adevăratelea, tot ce ni se întâmplase înainte ni se părea bun, confortabil. Nu-mi imaginasem vreodată că cineva poate să îndure atâta suferinţă. Ceea ce însemna doar începutul experienţelor mele teribile, erau lucruri pe care cei care veniseră de la Kőszeg şi Sopron le trăiau de multă vreme. Cum puteau să reziste? Puteau – pentru că erau nevoiţi, pentru că nu aveau altă cale. Ce mai trebuia să înfruntăm? Ce ne rezerva viitorul? Hotărârea-mi era fermă, aceea de a lupta cu răul care se abătuse asupra mea şi asupra tuturor celor care, asemeni mie, mărşăluiau către necunoscut. Trebuia să rezist, nu trebuia să-mi pierd speranţa, nici chiar în momentele cele mai dificile, pentru că îngerii lui Dumnezeu mă păzeau şi mă apărau de cele mai rele lucruri…

Pielea a început să mă pişte. Aveam din nou păduchi? Nu ar fi fost deloc exclus, deoarece trecuseră mai mult de şapte zile de când făcusem baie ultima oară. În Deutsch-Schutzen, având căldură la dispoziţie, aveam şi posibilitatea să ne spălăm din cap până în picioare. Acum, chiar şi apa potabilă era puţină, cei mai mulţi dintre noi neposedând nici măcar o rezervă cât de mică. Ultima dată când ne infestasem cu păduchi a fost în Fertőrákos, dar găsisem un mod simplu pentru a scăpa de ei. Ne îngropam hainele sub zăpadă, lăsând la vedere doar câteva. Probabil sub zăpada rece păduchii nu puteau respira şi căutau scăpare în cele câteva zdrenţe rămase afară, adunându-se acolo. Nu ne rămânea decât să facem rost de apă fierbinte de la bucătărie pentru a ne spăla toate hainele, inclusiv lenjeria, distrugând astfel perfidele insecte, precum şi ouăle. Acum le aveam din nou cu noi. În acele timpuri de restrişte, păduchii erau foarte periculoşi. Abia puteau fi văzuţi cu ochiul liber, puteau să se ascundă în fiecare cotlon al îmbrăcămintei, căutând apoi căldura trupurilor: se lipeau de piele pentru a ne aspira tot sângele. În vremuri obişnuite, nu ar fi însemnat mai mult decât o neplăcere, de care se

putea scăpa cu uşurinţă cu ajutorul unor soluţii chimice şi cu obiceiuri de igienă obişnuite. Acum însă, eram vulnerabili, fără apărare, şi mulţi dintre noi s-au infectat grav, scărpinându-se până la sânge cu unghiile murdare, provocându-şi astfel răni ce se infectau rapid şi care nu puteau fi tratate. Aceşti vampiri aproape invizibili ne slăbeau şi mai mult trupurile epuizate. Ce fericire să ne fi putut spăla, am gândit, şi din nou mi-am adus aminte de Jolsvar.

Fusesem întotdeauna matinal. În apropiere de Jolsvar, de cum auzeam cântatul cocoşilor mă trezeam şi, având grijă să nu calc pe vreunul din tovarăşii mei, ieşeam în curte cu trusa de spălat. Era atâta linişte şi împăcare, ceea ce se auzea era doar mugetul vacii venind dinspre grajd. Luam apă din fântână şi mă cufundam până la brâu în lichidul rece ca gheaţa ce umplea jgheabul din lemn din care peste zi beau caii şi vitele. Mă spălam şi, după ce mă bărbieream, o luam prin sat. Nu prea era mişcare pe uliţa mare. Din când în când se mai deschidea câte o poartă şi vitele şi gâştele erau lăsate afară, pe drumul prăfuit, pentru a ieşi la păscut pe imaşul din apropierea aşezării. Pe când mă întorceam, era deja mişcare în jurul grajdului. Restul, aproape zece, se grăbeau şi ei să fie gata, în faţa porţii principale, la ora şase. Urma să ne alăturam celorlalţi la cazarmă, pentru a ne relua marşul.

Într-o zi, am ajuns la barăci şi am văzut un grup de oficiali ai lagărului aliniaţi. Un ofiţer scund, grăsuţ, striga la ei tot felul de ordine. Când ne-a zărit apărând, ne-a ordonat să ne alăturăm celor trei companii care se aflau deja acolo. Sergentul însoţitor a dat raportul superiorului său, care s-a dovedit a nu fi altul decât comandantul cazărmii. Se spunea că era un adevărat zbir. „Ce e cu toate urletele pe care le-am auzit sosind aici?”, l-am întrebat pe tovarăşul de suferinţă aflat lângă mine. „Ştii, suntem aici de două zile şi unii dintre noi au fost prinşi de o patrulă plimbându-se prin vecinătate după ce s-a dat stingerea. Şi…” Vroia să continue când locotenent-colonelul, comandantul taberei, a început din nou să urle. „Dacă unul din voi e prins că fură din sat îl voi închide în carceră, aşa voi face!” Locotenent-colonelul a mai dat câteva ordine sergentului şi a plecat ca o furtună. Locul i-a fost luat de un ofiţer bine clădit, cu o voce ascuţită şi o mustaţă lungă. „Luaţi aminte că sunteţi în cazarmă şi că trebuie să fie ordine şi disciplină. Acum o să vi se dea lopeţi şi mături şi vreau să văd pământul frumos curăţat… „Ieri a trebuit să facem acelaşi lucru”, mi-a şoptit noua mea cunoştinţă.

Dimineaţa acelei zile a trecut repede. La amiază, am primit supă de fasole cu bucăţele de carne şi o chiflă veche. Am mâncat în curte, stând pe pământ sau sprijiniţi de pereţi. Erau unii care abia mestecau, dar cei care ne aflam acolo demult mâncam de parcă aveam în gamelă ceva cu adevărat delicios. Tânărul cu care tocmai făcusem cunoştinţă a

rupt o bucată din chifla sa şi a spus: „Asta trebuie să fie cu siguranţă mult mai bună decât terciul de orez pe care l-am primit ieri. Ţi se lipea de cerul gurii ca un aluat lipicios şi nici măcar nu avea carne în el”.

După masă am continuat să curăţăm curtea, până când a sunat clopotul pentru aliniere. Fiecare companie s-a aliniat în mijlocul curţii, potrivit ordinelor. Apoi am ascultat toţi cu atenţie cum sergentul ne anunţa că, de fiecare dată când urma să strige unul din numele noastre din lista pe care o avea, trebuia să strigăm „Prezent, să trăiţi!”. Ajunsese la al doilea rând când a strigat numele „Pái Gáti”. La prima strigare, nu s-a auzit niciun răspuns, dar a doua oară, când vocea sergentului a răsunat iritată, o voce blândă, de gentleman, s-a auzit de la nu mai mult de zece metri distanţă de ofiţer. Toţi s-au uitat în direcţia din care venise vocea, pentru a vedea un personaj cu înfăţişare ciudată apropiindu-se de noi. Bărbatul purta pantofi din piele maro şi lucioşi, şosete până la genunchi, ultima modă la pantalonii trei-sfert, o jachetă de catifea, avea un baston în mână şi o pălărie elegantă pe cap. Aşteptam cu toţii curioşi de ce se va întâmpla. Faţa supărată a sergentului s-a făcut roşie ca o tomată şi a început să-şi muşte nervos capetele de la mustaţă. Într-un fel, scena era de un comic adevărat. Când individul a ajuns în cele din urmă în faţa sergentului, a bătut scurt din călcâie şi, după ce şi-a scos pălăria, a spus politicos: „Îmi cer scuze, domnule sergent pentru întârziere, dar citesc o carte atât de interesantă, încât nu am putut să o las deoparte până când nu am terminat capitolul pe care tocmai îl începusem. Şi a bătut din nou din călcâie. Dar pe când să se întoarcă şi să se alăture companiei sale, sergentul, care-şi înghiţise limba până atunci de surpriză, a reuşit să urle din nou: „Stai puţin, mizerabilule… Unde dracu’ te crezi?” Ei bine, îl insultase pe sergent prin simplul fapt că stătea acolo, perfect calm şi cu o expresie angelică şi nevinovată. Acum că avusesem destul timp să îi studiez faţa, am crezut că aiurez. Pentru că acest tip, Gáti, arăta de parcă ar fi fost fratele geamăn al faimosului actor ungur Pál Jávor. Asemănarea era izbitoare. Sergentul era pe punctul de a-l lovi, dar s-a răzgândit. Şi a urlat din nou: „Întoarce-te la locul tău şi ai grijă să nu se mai întâmple aşa ceva niciodată. Gáti a mai bătut încă o dată din călcâie, s-a înclinat politicos şi a spus doar: „Mai mult ca sigur, nu se va mai întâmpla”. Şi însoţit de chicoteli, s-a întors la locul său într-o manieră destul de comic-teatrală.

„Destul! Linişte!”, a răcnit sergentul. „Dacă nu, vă voi trimite cu forţa la barăcile voastre”. Ameninţarea şi-a făcut efectul, pentru că toţi au tăcut. Sergentul a continuat să citească lista cu restul numelor. După ce am fost trimişi în adăposturile noastre separate din sat, am disecat incidentul până târziu în noapte. Erau şi alţii care observaseră

asemănarea dintre Gáti şi faimosul actor, Jávor.

„Tipul acesta, Gáti, este şi actor”, a spus unul sigur pe el, pe nume Gal. „L-am văzul jucând în teatrul în aer liber din Erzsébetváros, Budapesta”.

A doua zi am luat-o de la capăt. De dimineaţă până noaptea am măturat platoul din cazarmă. Aşa au trecut patru zile. În cea de-a cincea, ca de obicei, am stat în faţa casei şi am aşteptat să vină sergentul să ne ia. De această dată însă, a venit cu ordine noi.

„Întoarceţi-vă înăuntru în grajd, luaţi-vă lucrurile şi să fiţi înapoi în exact zece minute”. Ne-am repezit cu toţii să facem ce ni se ordonase. Am aruncat o ultimă privire grajdului în care locuisem, căruţei dărăpănate, secerilor şi celorlalte unelte din hambar, atârnate de pereţii din lemn. Am ieşit îngândurat. Afară, majoritatea camarazilor aşteptau deja la poartă, în faţa casei. Spre marea noastră surpriză, nu ni s-a ordonat să ne îndreptăm spre cazarmă, ci să începem să mărşăluirii în direcţie opusă. Celelalte companii de muncitori aşteptau deja pe micul teren de fotbal de lângă sat. Cu toate că am întrebat în stânga şi-n dreapta, nimeni nu ştia unde vom fi duşi. Între timp, bucătăria mobilă a sosit cu cazanele ei imense, în căruţe trase de cai. Apoi a mai sosit încă una, din care au descărcat o masă fragilă din lemn şi un scaun. Sergentul a scos câteva foi din geanta-i cazonă, s-a aşezat şi a început să citească nume. După săvârşirea lungii proceduri, doi soldaţi au aşezat o cutie de muniţii pe masă, din care au scos banderole pentru braţe. Am fost chemaţi unul câte unul pentru a primi câte o banderolă galbenă. O companie întreagă a primit banderole albe.

„Aceştia sunt evrei care s-au convertit cândva la creştinism”, mi-a şoptit Schwartz. A spus fusta cu dispreţ, el provenind dintr-o familie de evrei foarte religioşi, din Putnok. „Vezi tu, Ernő, tot nu au reuşit să scape de persecuţii. Sunt consideraţi la fel de evrei ca şi noi, dar îi blestem”, a continuat el, „pe toţi cei care au întors spatele religiei propriului popor şi îşi neagă religia originară”. Am dat din cap, pentru că nu mai aveam nimic de adăugat la cele spuse, fiind întru totul de acord cu el.

Majoritatea celor din cele patru companii erau născuţi în 1924. Erau unii mai în vârstă, dar nu ştiu cum de ajunseseră la Jolsvar. După ce ni s-au dat banderolele, am aflat că fiecare companie era dusă într-un alt loc. Aşa s-a dat startul în marele marş… Dintr-odată, toţi au început să-şi caute rudele şi prietenii pentru a fi alături de ei pe parcursul lungului drum. Din fericire, listele au fost date celor mai în vârstă şi acestora nu le păsa cine alături de cine mergea. Aceştia urmau să devină mai târziu comandanţii şi subcomandanţii companiilor. În cele din urmă, s-au format subgrupele noastre. După masă, companiile au mărşăluit împreună, până când, treptat, fiecare

companie s-a desprins spre propria rută ordonată. Nu ne ştiam destinaţia exactă, dar ni s-a spus că vom rămâne în regiunea de nord a Ungariei. Majoritatea membrilor companiei noastre erau din Budapesta, iar unii ni se alăturaseră din regiunea în care ne aflam.

Prima oprire a fost într-o comunitate numită Suvete, loc de care nu auzisem niciodată. Am fost instalaţi în grajdurile de pe lângă casele ţăranilor şi am constatat că, de data aceasta, „cazarea" era acceptabilă. Localnicii erau amabili şi generoşi cu noi şi, cu toate că ne luam porţia obişnuită de mâncare de la bucătăria companiei, ţăranii ne invitau destul de des să luăm masa cu ei. Pe când am început să ne obişnuim să trăim în Suvete, am primit ordinul de plecare, deoarece satul era considerat prea mic pentru a ne găsi destul de lucru. Am părăsit satul cu inimile strânse, îndreptându-ne spre un sat numit Fülek, după cum ne-a spus comandantul companiei, bine informat. Cei care veniseră din Losonc erau cei mai fericiţi să audă această veste.

Şederea în Fülek s-a dovedit a fi o experienţă memorabilă. Când am ajuns la periferia satului, sergentul ne-a ordonat să începem să cântăm. Ştiam cu toţii melodia cântecelor, dar versurile le-am adaptat pe loc, astfel că pentru cei care ne auzeau trebuie să fi fost ceva suprarealist ori amuzant. Priveam casele de la marginea drumului pentru a ne face cât de cât o idee asupra noului amplasament, care putea fi şi ultima destinaţie până la finalul războiului. Am trecut şi de ruinele faimosului castel din Fülek. De pe margini, localnicii ne strigau: „Încotro, încotro, cavalerilor?" Deşi îşi dădeau foarte bine seama după banderolele noastre galbene că fusesem recrutaţi la muncă forţată, ei găseau de cuviinţă să ne întâmpine cu acest salut „respectuos". Unii dintre ai noştri au avut îndrăzneala să răspundă: „Doar până aici, în Fülek, aici o să stăm…"

Ne-am oprit în piaţeta satului, aşteptând noi ordine. Mulţi dintre noi au mers până la izvorul din apropiere ca să-şi umple borcanele şi sticlele cu apa-i mirositoare şi plină de sulf. Localnicii începeau acum să se uite la noi cumva ciudat şi oarecum surprinşi. În cele din urmă, a sosit sergentul, însoţit de un locotenent şi un sublocotenent. Subofiţerul ne-a ordonat „Atenţie" şi a raportat câţi eram prezenţi. Locotenentul s-a întors către noi şi, cu voce joasă care abia se auzea în ultimele rânduri, s-a prezentat: „Sunt locotenentul în rezervă Dezső Meilinger, noul comandant al companiei voastre. Sublocotenentul de lângă mine este Sándor Szabó, adjunctul meu".

Locotenentul era un bărbat între două vârste, cu fire albe la tâmple, amestecate cu părul castaniu închis. Nu prea avea înfăţişarea unui soldat şi, după cum am aflat mai târziu, în viaţa civilă era profesor de artă şi un pictor faimos pe plan local. Localnicilor le plăceau mult peisajele sale. Era cunoscut ca un om bine intenţionat, aşa cum am ajuns să-l consider şi eu.

S-a întâmplat ca o dată, după ce petrecusem în Fülek câteva luni, compania să fie inspectată de o comisie de la comandamentul regional cu cartierul general la Miskolc. S-au scandalizat când au constat că primeam aceleaşi porţii şi de aceeaşi calitate ca şi cei din cadrul armatei regulate. Încă îmi amintesc ce s-a spus atunci, cuvânt cu cuvânt: „Care vă este intenţia, domnule locotenent, să îi îngrăşaţi pe aceşti evrei, în timp ce soldaţii noştri rabdă de foame?” Nu am fost atent la răspuns, dar proviziile noastre nu au suferit nicio schimbare.

Micul şi slabul sublocotenent era profesor de vioară din Losonc. Era ofiţer în rezervă, deloc nerăbdător să se înroleze. Era un personaj cu totul retras şi destul de ciudat.

Am fost norocoşi şi în ceea ce priveşte oamenii din personalul general. Liderul lor era un tip pe nume Chlebus, un sergent slab, care îşi lovea tot timpul cizmele de călărie bine-ntreţinute, negre şi lucioase, cu biciul de călărie. Vocea îi era puternică, precum cea a adevăraţilor sergenţi de instrucţie – îţi rănea urechea. Erau toţi relativ blânzi şi buni, chiar dacă trebuiau să simuleze stricteţea. S-au dovedit a ne fi de mare ajutor în diverse ocazii. Unii soldaţi, de pildă, în schimbul câtorva bănuţi, ne duceau scrisorile la poştă.

Apoi, fiecare secţiune a companiei a fost condusă la „locuinţe”. Secţiunea companiei noastre s-a nimerit să fie plasată împreună cu secţiunea unei alte companii în şura de fân a unuia dintre fermierii cei mai înstăriţi ai satului. Eram laolaltă în jur de şaptezeci de oameni, dar chiar şi aşa am reuşit să avem destul spaţiu sub acoperişul acelei construcţii, mai mari decât de obicei. Am avut permisiunea să luăm fân proaspăt dintr-o căpiţă care se înălţa în mijlocul curţii fermei şi să îl folosim pentru a ne încropi culcuşuri relativ acceptabile. De cum ne-am găsit cu toţii loc şi ne-am „aranjat”, am căutat să ne cunoaştem unii pe alţii. În partea de grajd unde stăteam eu, chiar la dreapta intrării, s-a format un grup foarte prietenos. Erau zece sau unsprezece băieţi din Kőbánya, care se cunoscuseră toţi între ei, de acasă, cu ani în urmă. Şi-au câştigat în curând reputaţia de cel mai serios, de încredere şi de într-ajutorare grup. Liderul grupului era un tip pe nume Gyula Stern. Nu numai pentru că era cel mai înalt dintre ei, dar şi pentru că era şi cel mai responsabil. Avea, totuşi, un dezvoltat simţ al umorului, reuşind să fie vesel mai tot timpul. Laci Weisz era şi el înalt, dar slab, introvertit, prietenos din când în când. Péter Banyas era un tip vesel, al cărui umor era întrecut doar de cel al lui Stern, numit „răţoiul” de prietenii săi. Mi-l amintesc, de asemenea, pe Gyuri Klauber, care mormăia întotdeauna ceva de neînţeles.

Singura persoană pe care o cunoscusem bine încă dinainte a fost Ernő Schideg. Acesta o curtase pe una dintre fiicele unchiului meu, oprindu-se ades la casa lor, unde am locuit şi eu pe perioada şederii mele în Budapesta. Am mers împreună, de câteva ori, la slujbele de la

sinagogă în acele zile mai bune. Din păcate, nu ne aflam în aceeaşi secţiune de companie, pentru că atunci când am fost înrolaţi el ceruse să fie în secţiunea foştilor săi colegi de şcoală, cunoscută drept secţiunea Kohn. Era singurul fiu al unor părinţi foarte bogaţi şi, bineînţeles, primise întotdeauna tot ceea ce şi-a dorit. Chiar şi aşa, avea o inimă de aur şi era plin de compasiune. Îl cunoştea pe unchiul meu, care era şi el un om înstărit, dar de o zgârcenie inimaginabilă. Cântărea fiecare bănuţ de câteva ori înainte de a-l lăsa din mână. Oricum, după ce Ernő a aflat că părinţii mei, care erau din Cluj, fuseseră deportaţi şi că nu aveam bani, a pus de multe ori câteva sute de *pengő* (moneda acelei vremi) într-un plic, pe care mi-l dădea spunând că unchiul meu Pali mi-i trimisese. L-am întrebat mai târziu cum era posibil aşa ceva, deoarece unchiul Pali nu îmi dăduse un bănuţ când a trebuit să mă înrolez. Am văzut că se înroşeşte, dar nu a catadicsit să spună niciun cuvânt. Am aflat mai târziu de la prietenul său Lisyauer, un boxer profesionist, că Ernő îşi folosise proprii bani pentru a mă ajuta pe mine. Nu am avut ocazia să-i mulţumesc pentru ceea ce făcuse, pentru că, într-o dimineaţă, a evadat de la Fülek şi nu ne-am mai întâlnit. S-a aflat că s-a ascuns împreună cu tatăl său, pentru o vreme, dar au fost depistaţi de cei din Crucea cu Săgeţi şi executaţi.

Mai era un prieten de-al meu acolo, pe care îl cunoscusem în Zugló, pe nume Pista Fekete, dar a fost să nu ne nimerim în aceeaşi secţiune. În schimb, chiar lângă mine dormea un băiat destul de răsfăţat din Lipotváros, pe nume István Pajor. Fusese un bun jucător de tenis, se confruntase cu unii dintre cei mai buni campioni la tenis ai vremii, inclusiv cu faimosul Ashbot. M-am împrietenit curând şi cu alţi tovarăşi de grajd, unii fiind nişte personaje chiar interesante. Trebuie menţionat Andor Goldberger, pe care, la propria sa cererea, toată lumea îl striga *„krumplis”* (cartoful). Fra un băiat puternic, bine clădit, care fredona tot timpul cântece italiene de stânga, ce începeau cu cuvintele *„Avanti Popolo”*. Motivul pentru care era numit *„krumplis”* i se datora faptului că încărcase saci de cartofi în Piaţa Acoperită din Budapesta înainte de recrutare. Nici Gyuri Leb nu era mai puţin interesant, fiind folosit de către bogatul fermier drept vizitiu; îl îmbrăca elegant pentru ca fermierul să se poată lăuda în faţa sătenilor. Apoi mai era un băiat pe nume Brull, „inventatorul”, care ne uimea întotdeauna cu ideile sale fantastice şi geniul său creativ.

Liderul secţiunii companiei era tânărul şi şmecherul László R. din Losonc. Avea 25 sau 26 de ani şi purta şi el banderola galbenă ca şi restul camarazilor. Cred că, dacă nu ar fi existat restricţii privind înrolarea evreilor în armata regulată, László R. ar fi mers pe front. Realmente, era hotărât şi luptător. Doar o singură dată l-am surprins într-un moment de slăbiciune: plângea amarnic când a aflat că părinţii

săi şi logodnica sa fuseseră luaţi cu forţa din ghetou şi urcaţi într-un tren. Se simţea vinovat pentru faptul că nu făcuse eforturi ca să meargă pentru a-i vedea, cu toate că localitatea Losonc nu era chiar aşa departe. Bineînţeles, ştiam cu toţii că satul era împânzit de jandarmi, iar dacă ar fi fost prins în încercarea de a evada, ar fi plătit cu viaţa. Şi oricât de mult am încercat să îl facem să înţeleagă că nu avea nicio vină, a trăit multă vreme într-o stare de letargie pernicioasă.

În adăpostul nostru mai era un băiat, pe nume Robi. Cânta la armonică şi era favoritul comandantului de secţiune. Noaptea, după ce ne culcam, când toată lumea de afară se liniştea, iar şoaptele dinăuntru se opreau, Robi începea să cânte la armonică, iar Rado îl acompania cu vocea.

O parte din companie mergea să robotească zilnic la fabrica de oale şi tigăi emailate din Fűlek; cealaltă, cea în care mă aflam şi eu, la început a muncit la fermă. Fabrica nu era în realitate utilizată pe atunci la turnarea oalelor şi a tigăilor, ci era o fabrică de război, folosită pentru producerea diverselor tipuri de echipament militar.

*

Se împlineau deja patru zile de când băteam drumurile Austriei – şi mulţimea de mărşăluitori înainta asemeni valurilor mării pe timp de furtună. Nu puteam scăpa de efectul deprimant pe care întâmplările ultimelor zile – întru totul oribile – l-au avut asupra stării mele; în somn, eram torturat de coşmaruri: ziua, îmi reveneau dinaintea ochilor cei doi Gestapo, în uniformele lor negre şi ale căror expresii brutale, rânjete de hienă şi grohăit de porc nu erau mai puţin terifiante decât şuieratul acelui glonţ ce mi-a trecut pe deasupra capului în timp ce fugeam în zig-zag pentru a evita tirul ucigaş.

„Cine erau acei oameni numiţi partizani pe care îi căutau naziştii?”, mă întrebam. Pe atunci nu ştiam ce se întâmplă în imediata noastră apropiere – şi doar după eliberare, în urma cercetărilor pe care le-am făcut, am descoperit că, în acea zonă, funcţiona un Lagăr al Prizonierilor de Război, destinat soldaţilor britanici, francezi şi americani. Cu o noapte înainte de întâlnirea noastră cu bestiile în uniformă neagră, zece francezi evadaseră. Reuşiseră să facă rost de arme şi în timpul evadării împuşcaseră şi uciseseră mulţi dintre soldaţii germani care îi urmăreau. Deci, „vânătoarea” era pentru ei; n-am aflat niciodată dacă aceştia reuşiseră să supravieţuiască războiului.

Prima oară când am auzit, totuşi, de activitatea în general a partizanilor a fost la Fülek. Printre muncitorii recrutaţi la fabrică erau câţiva iugoslavi, care vorbeau mai mereu despre izbânzile eroice ale partizanilor. În septembrie 1944, acţiunile partizanilor din partea de nord a Ungariei de atunci s-au intensificat mult. Bineînţeles, aveam

doar cunoştinţă de acţiunile lor, fără a fi intrat vreodată în contact direct cu ei. Într-o zi, au aruncat în aer un tren care transporta soldaţi şi muniţie. Compania noastră a fost dusă pentru a da o mână de ajutor în operaţiunile de salvare şi la lucrările de reparaţie a liniei ferate. Eu fiind ocupat cu treaba la bucătărie, nu am luat parte la aceste operaţiuni. Camarazii din companie au fost obligaţi să muncească fără încetare timp de două zile, zile pline de sânge şi sudoare. La întoarcere, mi-au povestit cât de reuşită fusese lovitura partizanilor, dar şi cum soldaţii germani, în disperare, îşi vărsaseră frustrarea şi nervii pe ei, pe bieţii lucrători. Fuseseră trataţi mai rău decât animalele, unii dintre ei fiind bătuţi fără niciun motiv.

*

Vremea se mai îmbunătăţise, soarele strălucea pe un cer incert. Ne apropiam tot mai mult de munţii ce păruseră, ieri, atât de departe. Acum erau aici, cu piscurile pierdute în norii groşi ce păreau a ameninţa cu furtuna. Încercam din răsputeri să ignor sentimentele amare care mă bântuiau, căutam refugiu în amintirile zilelor bune. Am „poposit", astfel, la castelul din Fülek. Şi, dintr-odată, am reuşit să zâmbesc, poate pentru prima dată de când plecasem din Deutsch-Schutzen.

Pe atunci, nu aş fi putut ghici cât de legat aveam să fiu de acest castel. Într-o zi, după ce trecuse aproape o lună de când sosiserăm în Fülek, comandantul Meilinger a apărut în timpul unei alinieri de dimineaţă. Nu îl mai văzusem de la sosirea noastră şi nu era singur. Lângă el se afla un domn înalt, bine îmbrăcat, cu mustaţă, în haine civile. Sergentul Chlebus ne-a ordonat să fim atenţi şi, apoi, aşa cum fac soldaţii, s-a apropiat de comandantul companiei şi a dat raportul. Primul locotenent i-a spus apoi ceva sergentului care, la rândul său, s-a întors spre noi pentru a ne da vestea, urlând din toţi bojocii, ca de obicei: „Profesorul Kalmár aici prezent solicită serviciul a doisprezece oameni pentru a-l ajuta la săpăturile sale de la baza castelului. Deci, vreau ca doisprezece dintre voi, care sunt în formă bună, să facă un pas în faţă, dar doar aceia dintre voi care pot într-adevăr să depună o muncă grea, să sape toată ziua!

Câteva clipe am încremenit cu toţii, pentru că eram destul de mulţumiţi de locurile în care munceam şi, orice schimbare, însemna ceva ce trebuia gândit cu mare grijă. Dar Gerő, care era mic şi slab, a făcut un pas în faţă. „Tu? Tocmai tu, a ricanat sergentul nervos. „Tu, fiule, o să ajungi să zbori prin aer dacă vei reuşi vreodată să ridici târnăcopul deasupra capului". Gerő n-a descurajat. Spre surpriza noastră, şi-a susţinut opţiunea spunând: „Raportez umil sergentului că înainte de a veni aici am muncit ca gropar. Din nou uimiţi, eram cu ochii pe camaradul nostru. Şi, precum în povestea *Jack şi vrejul de*

fasole, sfrijitul omuleţ părea a se fi transformat într-un gigant. De această dată, profesorul Kalmár a fost cel care a spart tăcerea. „Foarte bine, vom vedea la ce e bun acest tânăr” – şi acestea fiind spuse, unul după altul am făcut pasul în faţă, inclusiv eu.

În primele zile, am regretat că schimbasem mult mai uşoara treabă de la bucătărie pe o muncă mult mai dificilă şi chinuitoare. Săpam toată ziua – şi în fiecare zi, cât era ea de lungă. Profesorul Kalmár, de teamă să nu îşi murdărească haina-i elegantă, în ciuda atitudinii sale de gentleman, pur şi simplu ne privea cum salahoream asemeni sclavilor, în vreme ce manifesta o nerăbdare şi o supărare arogante faţă de noi. Dacă observa că vreunul încerca să ia o pauză, pocnea din degete şi ameninţa.

Trecuse o săptămână întreagă şi nu fusese făcută nicio descoperire arheologică. Astfel că unii au venit cu ideea să găsim un vas de lut, să-l spargem în bucăţi, să-l ascundem adânc în pământ şi apoi să ne prefacem că am dat peste el în timp ce săpam. Poate că acest lucru avea să-l calmeze pe profesor. Dar nu a mai fost nevoie să-i facem această farsă, pentru că în câteva săptămâni, când ajunsesem deja la stratul cel mai adânc de sedimente, Gerő a scos un strigăt victorios şi, în dialectul său Palóc, a urlat:

„Am găsit! Vă rog să veniţi aici, profesore Kalmár, să vedeţi! – şi Kalmár s-a aruncat pur şi simplu în groapă asemeni unei ghiulele de tun şi a stat fixat peste adâncitura în care se ascundea micul Gerő. Ne-am oprit din lucru şi ne-am apropiat pentru a vedea şi noi. Eram curioşi să aflăm ce găsise Gerő încât să-l facă să fie aşa de entuziasmat. Adânc, pe fundul săpăturii, abia ieşit la suprafaţă, era ceea ce părea a fi gâtul unui ulcior mare şi, lângă el, marginea de sus a unei tigăi mari.

„Stop!” a urlat profesorul Kalmár. „E interzis să vă atingeţi de el! Voi coborî să văd eu însumi.

Aşa că a coborât sprinten şi, cu un târnăcop mic, a săpat precaut în jurul relicvelor. Apoi, cu mare grijă, aşa cum cineva ridică un nou născut din leagăn, a săltat cele două obiecte.

Atitudinea i s-a schimbat brusc, în mod dramatic. Nu mai avea faţa profesorului pe care o reţinusem doar zbierând la noi. Nu eram atât de interesaţi de descoperirea arheologică în sine, cât eram de modul în care Kalmár îşi examina comoara, de parcă tocmai ar fi făcut descoperirea secolului, de parcă aceste piese ar fi putut face parte zestrea lui Darius, vechi de mii de ani. Apoi, fără a mai fi atent la faptul că ne oprisem din lucru urmărindu-l curioşi, a scos o cârpă cernită din geanta sa. După ce a despăturit-o pe o piatră plată, a aşezat obiectele pe ea şi cu o perie mare a începu să le cureţe de pământul şi murdăria adunate peste ani. Între timp, a început să ne vorbească, aducând amănunte despre însemnătatea descoperirii, de parcă am fi

fost nişte studenţi la un curs universitar şi nu muncitorii prizonieri din realitate, rechiziţionaţi la săpături. Ascultam toţi cu o atenţie nervoasă. Din acea zi, profesorul a devenit o cu totul altă persoană; era prietenos şi politicos cu noi. Am mai dat peste multe alte obiecte antice – şi mi-a părut chiar rău când, într-o zi, ne-a spus că avea nevoie doar de şase dintre noi; eu am fost printre cei retraşi de la săpături.

*

A fost reconfortant să-mi amintesc de timpul petrecut la Fülek. Zilele de muncă acolo păreau mult mai uşoare decât cele actuale. Rezervele-mi de energie erau epuizate. Odihnindu-mă pe pătură, cu raniţa sub cap, lăsam soarele să-mi ardă faţa, în speranţa de a câştiga puţină putere din amintiri. Aşa că, şi sunt sigur de asta, din cauză că stomacul îmi era chinuit de o foame de neostoit, am reuşit să am dinaintea ochilor, parcă aievea, acea delicioasă măduvă întinsă pe pâinea proaspăt scoasă din cuptor, pe care fetele mi-o dădeau în fiecare zi în bucătăria din Fülek.

Mi-am dat seama că fusesem foarte norocos că am ajuns acolo. Când am terminat munca la castel, m-au trimis pe şantierul forestier din Fülek. Trebuia să car scânduri mari de lemn la atelier cu ajutorul unui alt muncitor. Nu era deloc o treabă uşoară, iar greutatea lemnului îmi rănea umerii. Aşteptam cu nerăbdare pauzele de masă. Într-o după-amiază, ameţit de oboseală, am dat de necaz. În timp ce slobozeam o scândură foarte mare de pe umeri, am încercat să o susţin, însă mi s-a făcut negru în faţa ochilor, astfel că mi-a alunecat din mâinii aterizând pe degetele de la picioare. Aveam senzaţia că întreg piciorul stâng îmi fusese strivit. Camarazii m-au ridicat şi m-au dus la cabinetul medical. Doctorul Dicker, doctorul companiei noastre, mi-a examinat şi mi-a tratat rana, în timp ce eu urlam de durere şi de spaimă că vătămătura mea putea fi foarte gravă. În timp ce medicul îmi lega atele de picior şi încerca să mă calmeze, eu continuam să mă vaiet.

„Vei rămâne aici câteva zile, să vedem cum ţi se vindecă leziunea. Cât de curând posibil, o să te ducem la Losonc, pentru a face o radiografie”, m-a îmbărbătat doctorul pe un ton liniştitor. Aşa că am rămas acolo. În ziua următoare, a venit şi mi-a examinat din nou piciorul. A încercat să-mi mişte degetele, dar de fiecare dată mă strâmbam de durere. Mai ales când căuta să-mi mişte degetul mijlociu. „Da, se pare că e rupt. Să mai aşteptăm câteva zile şi apoi vom vedea ce şi cum”, mi-a făcut el cu ochiul, semn că încerca să-mi întârzie reîntoarcerea la muncă, pentru a mă putea odihni. Degetul din mijloc, care era vânăt şi umflat, stătea în sus, spre deosebire de restul degetelor, aflate la locul lor. Am rămas să mă odihnesc în cabinet în

jur de două săptămâni, timp în care am citit foarte mult. Doar după eliberare am aflat că logodnica doctorului era cea care, fără a da atenţie regulilor stricte ce interziceau amestecul de rase, mi-a adus cărţi de fiecare dată când venea să-şi viziteze logodnicul.

Când leziunea mi s-a vindecat, doctorul i-a transmis comandantului companiei, Briger, să mă desemneze, pentru moment, pentru o muncă mai uşoară. Aşa am ajuns să lucrez la bucătăria ofiţerilor de la fabrică, dat fiind faptul că soldaţii, ale căror mese erau pregătite la o bucătărie separată, supravegheau producţia fabricii. În jur de zece sau douăsprezece femei lucrau la bucătărie. Încă din prima zi, au făcut tot ce le stătea în putinţă pentru a mă răsfăţa cu tot felul de bunătăţi, mai ales cu pâine cu măduvă de vită. Treaba mea acolo nu era deloc grea, aveam în grijă doar depozitul de lemne, cu care alimentam focul din cuptorul din cărămidă şi soba de fier ale bucătăriei. În fiecare săptămână, un vagon aducea o încărcătură de buşteni, pe care-i descărcăm şi-i tăiam în bucăţi mici cu un topor de pădurar. Îmi plăcea cu adevărat îndeletnicirea aceasta, cunoscând din cărţile pe care le citisem că mulţi sportivi, luptătorii ori boxerii, de pildă, foloseau această activitate pentru a-şi dezvolta muşchii.

O altă sarcină care-mi revenea era să pompez apă pentru bucătărie. Mai trebuia să dau de mâncare păsărilor din curte, prestând şi o serie de alte servicii legate de activitatea bucătăriei. Eram pus acolo să lucrez poate şi datorită faptului că fetele mă plăceau, purtându-se cu mine cât puteau de bine. Cu toate acestea, exista o excepţie, soţia sergentului. Nu făcea niciodată vreun efort pentru a-şi ascunde antisemitismul. Chiar a încercat de câteva ori să mă mute de la bucătărie; din fericire, n-a reuşit. Bucătăreasa şefă îmi aprecia hărnicia şi ţinea la mine, pentru că eram dedicat muncii mele. Făceam tot ce-mi stătea în putinţă pentru a fi de ajutor tuturor celor în mijlocul cărora mă aflam. Într-o zi, însă, mi s-a înfundat. Luasem nişte mâncare pentru găini. Şi am fost şocat să descopăr că două dintre ele erau moarte. M-am întors la bucătărie pentru a-i împărtăşi Irenei, şefa bucătăriei, tărăşenia. Eram îngrijorat că voi fi învinovăţit de moartea lor. Trebuie să recunosc că redusesem raţiile de nutreţ, pentru că dădusem o parte din cartofa fierţi în ulei camarazilor mei, pe ascuns. Irene a încercat să mă liniştească şi l-a chemat imediat, de la telefonul fabricii, pe Hulita, directorul. Când ne-am reîntors noi doi la scena „dezastrului", acesta se afla deja acolo. Mâinile îmi tremurau când am deschis uşa coteţului. Au intrat – şi cu profesionalism au examinat păsările moarte. S-au uitat unul la altul şi au dat din cap aprobator.

„Holeră de găini", a anunţat Hulita, cu o voce tristă, „asta le-a ucis!

„Da", a aprobat Irene. „Fetele de la bucătărie mi-au spus că a apărut o epidemie de holeră de găini în zonă". M-am retras şi am ascultat cu atenţie ce vorbeau, răsuflând uşurat când mi-am dat seama

că nu voi fi învinovăţit. Dintr-odată, domnul Hulita s-a întors către mine şi m-a întrebat:

„Spune-mi, tinere, tu eşti cel care are grijă de săracele vietăţi?" Am înţepenit ca un soldat ce aşteptă să primească ordine de la un superior.

„Da, domnule, eu".

„Atunci, adună mortăciunile şi arde-le. Apoi ia-le şi le du, pe cele care încă trăiesc şi arată semne de boală, într-o cuşcă separată.

Când am terminat de făcut tot ceea ce-mi ceruse şi văzând că eram într-o stare deplorabilă, m-a bătut pe umeri şi mi-a spus: „Să nu-ţi fie teamă. Boala nu afectează oamenii". S-a întors, îndreptându-se repede spre clădirea în care se afla biroul său; eu am rămas să le mulţumesc astrelor mele norocoase.

*

Ochii-mi erau strâns închişi şi mă bucuram de mângâierea blândă a soarelui de primăvară. Klein m-a atins pe umăr şi mi-a vorbit cu o voce joasă şi blândă. Am deschis ochii şi i-am privit faţa palidă. Atunci s-au auzit ordinele *„Auf… Auf… weiter…"*

Am reuşit cu greu să ne ajutăm unii pe alţii pentru a ne ridica în picioare. Erau mulţi asemeni nouă, ale căror picioare erau de-acum umflate, pline de răni de la pantofii şi ghetele roase de atâta umblat. În repausuri, ni le oblojeam cu pudră de picioare, pentru a putea rezista marşului. Tot mai mulţi oameni rămâneau în urmă, iar cei în vârstă nu mărşăluiau, de fapt, ci pur şi simplu îşi târau trupurile. Cei mai tineri dintre noi căutau uneori să le vină în ajutor celor neputincioşi, lăsându-i să se sprijine de umerii noştri. Asta era tot ce puteam face. Mai târziu, aceşti bătrâni ajunseseră să nu mai reuşească să se deplaseze nici cu ajutorul nostru, implorându-ne să-i lăsăm să zacă la marginea drumului. Mii de oameni, înfometaţi şi însetaţi, ne târâm unii pe alţii, braţ la braţ. Eram un amestec de diverse companii împărţite în grupe mai mici şi ne era imposibil să ştim unde se află cutare ori cutare. Nu mai vedeam nici vagoanele în care fuseseră puşi cei bolnavi. Am presupus că fuseseră transportaţi la spital pentru a fi trataţi. Mai târziu, am aflat teribilul adevăr. Bolnavii erau adunaţi şi duşi pe un câmp sau în luminişul din pădure, unde erau forţaţi să-şi sape propriile lor morminte, fiind apoi împuşcaţi în timp ce îşi trăgeau răsuflarea în fundul gropilor reci.

Mărşăluiam printr-o pădure de pini înalţi şi falnici. Îmi imaginam că la celălalt capăt al ei vom da peste un sat plin de case, unde ne vom putea odihni şi ne vom putea ostoi foamea cu ceva. La asta mă gândeam, înverşunat. Cât de dezamăgit am fost când, ieşind din pădure, în faţa ochilor se aşterneau alte întinse câmpuri. Încă o dată, a trebuit să ne petrecem noaptea sub cerul liber. Am încercat să găsesc un loc potrivit, unul fără multe pietre, unde să pot dormi, şi, când l-am

găsit, m-am învelit în pătură, aşezându-mi raniţa drept pernă. Era o noapte cu lună plină şi lumina ei, aproape la fel de puternică ca cea a zilei, strălucea peste întreaga câmpie şi peste noi. Idilica şi, totuşi, oribila privelişte îmi amintea de un cimitir. Trupuri nemişcate, întinse; movile funerare, pietre funerare şi totul lipsit de flori. Cred că dacă aş putea picta această scenă, ar fi una din lucrările cele mai şocante şi mai impresionante realizate vreodată. Scrutam cerul pentru a evita să îi văd, lipiţi de pământ, pe ceilalţi: priveliştea terestră fiind deprimantă, priveam luna şi stelele, ca să-mi amintesc de ultima noapte *Seder* pe care am petrecut-o acasă cu familia mea.

*

Lumina puternică a lumânărilor de sărbătoare strălumina faţa palidă a tatălui meu, care părea şi mai deschisă datorită efectului robei *(kittel)* albe pe care o purta, aşezat în fotoliul său. Faţa mamei, de asemenea, strălucea; ochi ei reflectau flăcările jucăuşe ale lumânărilor. Am văzut-o pe soră-mea, cu părul său lung şi blond, ascultând acea importantă întrebare tradiţională, pe care trebuia să o pun întotdeauna cu această ocazie: *„Ma nistano halajlo haze…?”*

„Cu ce diferă această noapte de celelalte nopţi?”

Nu ştiu. Mi-am amintit de acea perioadă din istoria evreilor, când Dumnezeu ne-a eliberat din gheara Faraonului şi ne-a ajutat să fugim din Egipt.. Oh! Am suspinat adânc, dacă ar putea El să facă un miracol acum… Dacă ar putea El să ne elibereze din această ultimă sclavie şi suferinţă… Ce crime au înfăptuit evreii ca să trebuiască să sufere atât de mult, şi pe care să le ispăşească? Degeaba am căutat un răspuns pe cer.

Dar oare unde se aflau părinţii mei în această noapte? Ultima dată când am primit veşti de la ei fusese în Fülek. Fiica mai mare a unchiului meu îmi adusese ultima carte poştală pe care tatăl meu mi-o trimisese dintr-un loc numit Waldsee. Inii scria că ajunseseră cu bine şi că el, mama şi soră-mea erau bine şi că trebuia să-mi port de grijă. Pe atunci, eram destul de naiv pentru a crede că fuseseră trimişi în Germania la muncă, deoarece nu auzisem încă de Auschwitz. Păstram această carte poştală şi o poză de grup cu familia în ascunzişurile buzunarului meu ca pe o comoară de mare preţ. Acum, când mă gândeam la ei, am strâns-o la piept, aşa cum călugării tibetani păstrează imaginea lui Dalai Lama. Unde erau? Aveam să-i mai revăd vreodată? Speram în taină că ne vom întâlni cu toţii din nou, undeva în Germania. Speranţa revederii lor îmi dădea puterea de a îndura, mă ajuta să-mi păstrez optimismul chiar şi în momentele cele mai grele.

Asemeni multor copii din lume, îmi iubeam părinţii foarte mult. Le eram recunoscător pentru că mă crescuseră pentru a deveni o persoană onorabilă şi cu bune maniere. Aveam o relaţie specială cu

tatăl meu. Nu numai că-l iubeam, aşa cum unui fiu i se cuvine să-şi iubească tatăl, dar îl şi respectam, iar el mă respecta şi mă iubea la rândul său. Eram mândru de el, dar mi-era şi milă, pentru că-şi ratase tinereţea. Talentat fiind, ar fi putut deveni un artist foarte cunoscut şi de succes, asta dacă ar fi avut şi puţin noroc. Dar norocul părea să-l ocolească, la fel cum fetele drăguţe tind să ocolească băieţii mai plinuţi.

Mi-am văzut tatăl pentru ultima oară în toamna anului 1943. Cu un an în urmă, locuisem în casa unchiului Pali şi lucrasem la fabrica de nasturi a acestuia. Tata şi sora mea veniseră în vizită. L-am aşteptam în Gara de Est a Budapestei, bucuros să-i revăd. Locomotiva cu aburi s-a oprit, regulamentar, sub acoperişul de sticlă. Am rămas pe loc – şi mi s-a părut că au trecut ani până când l-am văzut pe tata, urmat de soră-mea, coborând dintr-un vagon de clasa a treia. Am fugit spre ei şi i-am îmbrăţişat de parcă nu ne-am fi văzut de veacuri. Mi-am dat seama că ceva nu era în ordine când buzele mele i-au atins faţa nerasă. M-am uitat mai bine la el şi am băgat de seamă aspectul neîngrijit al hainei. Atunci, când un bărbat evreu îşi poartă haina într-un asemenea hal, înseamnă că jeleşte pe cineva.

„Nu… nu-ho-ho… bunica a…”, am îngăimat – şi, înainte de putea continua, tata a dat din cap, eu izbucnind în plâns. Călătorii care treceau pe lângă noi ne priveau cu milă. Ştiam că bunica era bolnavă, dar habar nu aveam că starea ei se aflase într-o situaţie atât de gravă. Deşi era o femeie micuţă, fragilă, nu fusese bolnavă în viaţa ei. Locuise cu noi doar câţiva ani, după ce bunicul murise, şi a rămas singură în orăşelul Şimleu Silvaniei. Am fost primul care a vizitat-o. Aveam cincisprezece ani şi era întâia dată când am văzut-o în carne şi oase. Am stat cu ea o săptămână întreagă, dar oricât am încercat, nu am reuşit să o conving să le lase pe toate ale ei şi să se mute cu noi, la Cluj. Nu vroia să ne încurce şi repeta că vrea să moară acolo, dar să fie înmormântată alături de soţul său.

Când am fost întâia dată la Şimleu, am ajuns repede să-mi placă acel loc în care mă născusem. Am şi căutat casa de pe strada Izvor, unde mama mă adusese pe lume. Mi-am făcut o grămadă de cunoştinţe, iar un bărbat, pe nume Imre Csengeri, chiar m-a invitat la cules de struguri. A fost o experienţă de neuitat. În final, m-am întors acasă la Cluj fără a-mi fi îndeplinit misiunea. La puţin timp, tata a fost mai norocos şi a convins-o pe bunica. Îmi plăcea cu adevărat bunica şi, când am plecat în 1942 pentru a mă muta la Budapesta, a fost o despărţire dureroasă. Era ca şi cum ştia că nu ne vom mai revedea niciodată.

De aceea, tata venise acum el însuşi, pentru că ştia că vestea mă va copleşi. De-a lungul drumului de la gară până la locuinţă, am plâns fără încetare. Când mătuşa Margit a deschis uşa şi m-a văzut, a crezut

că plângeam de bucurie că-i revăd pe tata şi pe soră-mea. În curând, a observat şi ea haina tatălui meu şi faţa-i nerasă. În timp ce acesta îi povestea şi ei cele întâmplate, m-am prăbuşit pe un scaun şi am dat frâu liber sentimentelor ce mă încercau. Soră-mea a venit lângă mine şi, după ce m-a mângâiat pe faţă, a încercat să mă îmbărbăteze: „Nu plânge, Salu, bunica a întrebat de tine chiar şi pe patul de moarte, a vorbit despre tine şi a vrut să te vadă”.

În acele câteva zile pe care tata le-a petrecut la Budapesta, ne-am plimbat mult împreună prin oraş şi pe malul Dunării. Când oboseam, ne aşezam pe o bancă şi admiram frumuseţea din jurul nostru. Chiar şi pentru cineva care a trăit mult timp în capitala maghiară, Budapesta are o frumuseţe specială, care se arată când te aştepţi mai puţin. Când i-am povestit tatei despre viaţa mea la oraş, departe de familie şi de casă, am văzut că ceva îl chinuia; privirea i s-a întunecat. „Bucură-te, fiule!”, mi-a spus bătându-mă pe umeri. „Într-o zi, acest război se va încheia şi vom fi din nou, cu toţii, o familie fericită!”

L-am rugat să-mi povestească despre el, despre tinereţea sa, despre care, la vremea aceea, cunoşteam puţine lucruri. Şi-a fixat privirea pe un stol de păsări ce zburau deasupra Dunării, dispărând mai apoi în spatele dealurilor din Buda. A început să vorbească.

„Şi eu m-am născut la Şimleu Silvaniei”, a început el cu un suspin. „Familia noastră nu era bogată, dar ne descurcam. Tata avea o căruţă acoperită şi un cal cu care mergea din sat în sat. Toţi îl strigau *Der Langer Jaszl* (Lunganul unchi Ion). Vindea cam tot ce se putea fi de folos într-o gospodărie, chiar şi hrană uscată şi dulciuri. Când ajungeam într-un sat, îşi etala marfa în piaţa mare. Nu era niciun târg în regiune la care să nu ia parte. Mama muncea şi ea toată ziua, toate treburile gospodăreşti căzând în seama ei. Şi chiar avea multă treabă, pentru că eram în casă zece de toţi, adică nouă băieţi şi o fată, doisprezece, adăugându-i şi pe părinţi. Ştii, aşa este fiecare familie credincioasă de evrei. Copii sunt consideraţi ca o binecuvântare de la Dumnezeu. Să hrăneşti, să îmbraci şi să supraveghezi atâţia copii nu era o îndeletnicire uşoară pentru mama, care era o femeie mică, slabă, dar agilă. Părinţilor mei, a continuat tata pierdut în amintiri, le-a fost greu, dar au reuşit să ne crească destul de bine. Toţi am învăţat o meserie, cu excepţia surorii mele mai mari, Szerena. Abia ne însuşisem meseria aleasă, abia începusem să contribuim şi noi la bugetul familiei, când a izbucnit războiul, cel dintâi mondial. Cei patru fraţi mai mari s-au înrolat în armată în 1914 şi 1915, iar eu în 1916. Doi dintre ei au fost ucişi pe frontul din Galiţia, iar ceilalţi doi în Siberia. Eu am fost norocos, pentru că ruşii m-au luat prizonier şi am fost pus la munci agricole pe proprietatea unuia numit *Bojár* (boier), li plăcea cum desenam portrete, aşa încât m-a invitat la el în casă. A trebuit să-i portretizez fiecare membru al familiei. Mi-a adus de toate din cele

trebuincioase din cel mai apropiat oraş, adică vopsele de ulei, pânză şi palete. Începând cu acea zi, tot ce am făcut acolo a fost să pictez. Bineînţeles, nu pictam doar oameni, ci şi peisaje. Lucrurile decurgeau foarte bine pentru mine în casa lui. Puteam face ce-mi convenea cel mai mult, adică să pictez cât era ziua de lungă. La rugămintea proprietarului, am încercat chiar în domeniul icoanelor. El le-a ales pe cele care îi plăceau cel mai mult şi le-a păstrat, lăsându-mă să le vând pe celelalte în satul învecinat, în schimbul unui profit decent. Motivul pentru care puteam face toate acestea era că boierul vorbise cu comandamentul armatei pentru a-mi da permisiunea să circul liber.

În 1917, la vestea despre izbucnirea Revoluţiei din Octombrie, proprietarul şi familia sa au fugit. Când bolşevicii au preluat pământul, m-au găsit în casa proprietarului fugar. La început, au crezut că eram un membru de familie, dar, din fericire, s-a demonstrat – şi servitorii au confirmat – că eram prizonier de război. Pentru un timp, am luptat alături de bolşevici, când s-a întâmplat să fiu uşor rănit, sfârşind pe un pat de spital. Am ajuns din nou la Budapesta, în 1918, în ziua în care a izbucnit Revoluţia Crizantemelor. Am reuşit cumva să ajung la Şimleu. E de reamintit că, la acea vreme, Transilvania făcea încă parte din Ungaria. Apoi, în 1919, s-a format Armata Sovietică Ungară, iar eu şi doi dintre fraţii mei, care mai trăiau încă, ne-am alăturat eforturilor de a construi o nouă republică. Eram atât de implicaţi în aceste acţiuni, încât, atunci când Armata Română a ajuns în cele din urmă lângă Şimleu Silvaniei pentru a înăbuşi revoluţia, am fost forţaţi să fugim. Am reuşit să ajungem iarăşi la Budapesta cu un cal pe care ni l-a împrumutat un preot. De aici, cei doi fraţi, Hermann şi Sándor, au emigrat în Franţa şi, mai târziu, în America. Doi ani mai târziu, l-au luat cu ei pe fratele nostru mai mare şi pe sora mea, Szerena, iar în 1924 l-au ajutat şi pe fratele mai mic, Lajos, să plece. Dar el a trebuit să emigreze în Mexic şi să aştepte acolo zece ani, înainte de a i se permite să intre în Statele Unite. Nu voiam să-mi las părinţii singuri, aşa că am rămas cu ei, în loc să traversez Oceanul. Între timp, m-am căsătorit cu mama ta şi am continuat să pictez. Câteva din lucrările mele au fost prezentate într-o expoziţie, la Chicago, cu un astfel de succes, încât mi s-a oferit chiar o bursă de un an. Dar puteam să merg acolo doar de unul singur. Mama ta nu era de acord ca eu să călătoresc atât de departe neînsoţit şi m-a convins să refuz oferta. Aşa că am rămas acasă. Amănuntele legate de naşterea ta, de ceea ce s-a întâmplat mai târziu, îţi sunt cunoscute. Da, a suspinat el, iată cum destinul le aranjează pe toate – şi e bine. Abia mai puteam picta, deoarece aş fi avut nevoie de mult mai mulţi bani pentru a-mi cumpăra lucrurile necesare acestei îndeletniciri, adică pânză, vopsea, pensule. Şi pentru că trebuia să am grijă de o întreagă familie, am fost obligat să muncesc ca ucenic la un grafician…". Vocea

îi era de-acum puţin amară.

„Haide, să mergem”, a rostit încet, „ne aşteaptă acasă”. Ne-am plimbat pe Podul Elisabeta, ne-am urcat în tramvaiul 44 şi pe întreg parcursul pe strada Hermina, nu am scos un cuvânt.

În ziua de dinaintea plecării sale, am intrat în Parcul Oraşului şi am stat pe o bancă. Ne aflam în faţa Muzeului de Transporturi. Muzeul există şi astăzi, dar colecţiile sale de trăsuri cu cai, vagoane de cale ferată, tramvaie şi alte vehicule şi tehnologie aferentă a crescut simţitor de atunci. Simţeam că următoarele minute aveau să fie greu de suportat: trebuia să ne luăm rămas bun. Tata a rupt tăcerea:

„Să ai grijă de tine şi să ne scrii mai des”. A tăcut. Ştiam că se lupta cu lacrimile şi-mi era greu să-mi controlez sentimentele.

„Promit să am grijă de mine şi sigur că vă voi scrie mai des”. Când am rostit aceste cuvinte, nu l-am privit în ochi. Privirea mea era fixată pe verdele frunzelor, podoaba stejarilor vechi de secole. Apoi am pălăvrăgit vrute şi nevrute, încât abia am băgat de seamă că se înserase. Era posibil să fi simţit amândoi că era ultima noastră conversaţie în această viaţă? Că nu aveam să ne mai vedem vreodată? Era ceva la care niciunul dintre noi nu se putea gândi, mai ales că tatăl meu fusese întotdeauna un optimist incurabil, aşa cum aveam să devin şi eu. Dacă nu aş fi avut o gândire pozitivă, e puţin probabil că aş fi supravieţuit tuturor încercărilor, chinurilor care aveau să urmeze.

A plecat cu trenul dis-de-dimineaţă. De la fereastra deschisă a vagonului, a continuat să-mi facă cu mâna până când întreaga garnitură a dispărut. Pe atunci, nu intuiam că ne despărţeam pe vecie.

*

În cea de-a cincea zi, ne-am trezit pe o vreme friguroasă. O ceaţă deasă învăluia întregul peisaj şi, ca de obicei, nimeni nu ştia încotro ne îndreptăm. Cum reuşeau să ne organizeze marşul astfel încât să nu trecem prin niciun sat? Ne duceau prin păduri şi câmpuri, pe drumuri pline de pietriş şi praf, de parcă eram o turmă de oi. Trebuia să luăm pauze din ce în ce mai des, trupurile noastre înfometate şi epuizate cerându-şi acest drept. Au fost unii care au leşinat pe marginea şanţului; dacă cineva încerca să-l ajute pe cel aflat în dificultate, era ameninţat cu baioneta de soldaţii care ne păzeau. Erau tineri, în jurul vârstei mele (de atunci). Nu puteam pricepe cum aceşti bărbaţi plini de vigoare puteau deveni pe nesimţite atât de brutali şi inumani, pentru că niciunul dintre ei n-a arătat de-a lungul întregului traseu nici cea mai mică urmă de milă sau compasiune faţă de semenii din coloană. Erau membrii aşa-numitei „elite” SS, antrenaţi să urască fără limite alte tipuri de oameni şi alte rase. Chiar şi azi, nu înţeleg de ce noi, care eram câteva mii ca număr, permiteam unei haite de mai puţin de o sută să ne conducă ca pe nişte vite la abator! Dar ce s-ar fi

întâmplat, dacă ne-am fi răsculat? Am fi fugit în toate direcţiile unui compas marinăresc? Fără îndoială, dând astfel prilejul unei vânători de oameni: cei prinşi ar fi fost împuşcaţi pe loc. Poate intuiam că riscul evadării era uriaş, sperând că, dacă ne supunem ordinelor, aveam şanse mult mai mari să supravieţuim. Profitau de teama noastră colectivă şi de încrederea noastră în supravieţuire cu orice preţ. Deşi suntem cu toţii muritori, nu putem fi învinovăţiţi că nu încercăm să păcălim moartea până în ultimul moment.

Înainte de miezul zilei, am făcut două repausuri. Dar era imposibil de ştiut ora exactă a acestora, pentru că nimeni nu avea vreun ceas, după ce ne-au fost furate în timpul percheziţiilor, când hainele şi obiectele personale ne fuseseră rechiziţionate în amănunt. Unii dintre cei mai norocoşi reuşiseră să îşi schimbe ceasurile înainte de a pleca din Ungaria pe mâncare. Apoi, am părăsit drumul prăfuit, dând într-unul asfaltat, care ne ducea spre un mic munte golaş. Pini înalţi, acoperiţi de zăpadă, ne străjuiau pe ambele margini. Pe măsură ce înaintam, se făcea tot mai frig. Zburau fulgi de nea, care se topeau când aterizau pe feţele noastre nerase. Şi, deodată, am auzit împuşcături în depărtare.

„Ce poate fi?”, a întrebat Klein, întorcându-se către mine. Fiecare pocnitură ne făcea să ne înfiorăm, „Habar n-am”, am mormăit, fără a-mi ascunde îngrijorarea. „Poate cineva vânează ursul din pădure”. Umorul meu era o încercare de a ne linişti, dar nu presimţeam nimic bun. „Hei”, a ricanat prietenul meu, arătându-şi dezamăgirea, „acela nu e zgomotul făcut de o puşcă de vânătoare, ci al unei mitraliere”.

Într-adevăr, asta era, iar focurile de armă deveneau din ce în ce mai dese. Nu aveam nicio îndoială că nu era vorba de o vânătoare obişnuită. Cu cât ne apropiam de vârful muntelui, cu atât era mai puternic şuierul rafalelor de mitralieră. Împuşcăturile ne făceau să devenim din ce în ce mai agitaţi. Nu voiam să-mi cred urechilor. Putea fi adevărat? Sau era doar în închipuirea mea? Cu cât înaintam mai mult, auzeam tot mai clar strigătele şi urletele oamenilor, amestecate cu lătratul puştilor. Ciudat, dar am început să ne mişcăm mai repede. Toţi erau curioşi să afle ce se întâmplă de cealaltă parte a muntelui, de unde veneau înfricoşătoarele strigăte. Ar fi trebuit să încetinim. Când am ajuns în vârf, am intrat direct în decorul unor scene atroce, devenind parte la această tragedie, care va rămâne în memoria mea pentru totdeauna.

*

Pe partea stângă a drumului, la intervale de zece până la douăzeci de metri, erau desfăşurate trupe SA; armele soldaţilor trăgeau continuu. Îi împuşcau pe cei care fugeau prin faţa lor, condamnând tot restul coloanei la moarte. Dinaintea noastră zăceau nenumărate

cadavre şi câţiva răniţi. Gemetele şi urletele de durere se amestecau cu rugile *„Şema Israel”*. M-am grăbit să-l depăşesc pe primul soldat, reuşind. Niciun glonţ nu mă atinsese încă, dar am auzit şuieratul lui trecând pe lângă mine, destinat fiind să ucidă pe altcineva. Am avut norocul să trec şi de al doilea soldat SA, care trebuia să-şi reîncarce arma, şi am reuşit chiar să-l depăşesc şi pe cel de-al treilea. Dintr-odată, ceva mai tare decât hărmălaia din jurul meu s-a auzit, care semăna cu vuietul scos de un *sofar* gigant (cornul tradiţional evreiesc, făcut dintr-al unui ţap de munte) venit din Ceruri… Erau reverberaţiile ordinelor de *„Halt… halt… nicht schisen…!”* (Staţi… staţi… nu mai trageţi!), ce erau date de la un megafon. Câteva împuşcături au mai spart liniştea, care s-a aşternut destul de repede. Dârdâiam de frică: nu-mi venea să cred că supravieţuisem acelei oribilităţi, că scăpasem de moarte din nou. În întregul lui, incidentul a fost atât de şocant, încât şi astăzi reţin detaliile acelei orori de parcă s-ar fi întâmplat ieri.

Ofiţerul de la Gestapo, cel care ne făcuse instructajul înainte de plecarea din Deutsch-Schutzen, a sosit pe o bicicletă cu un megafon în mână. Cu toate că mă aflam la o oarecare distanţă de soldaţii şi ofiţerul neamţ, am putut înregistra ce le spunea:

„Ce faceţi, aici, băieţi? Pentru ce acest masacru? Eu răspund de acest transport. Vedeţi-vă de treabă!” Soldaţii nu au îndrăznit să scoată o vorbă. S-au întors cu spatele şi au coborât spre cazarma lor de sub deal, dispărând în zare. Gărzile noastre au apărut de prin cotloanele în care se ascunseseră şi ne-am continuat marşul, lăsând în urmă morţi şi răniţi.

Revăd şi acum imaginea acelui bărbat în vârstă, aplecat peste trupul unui tânăr, plângând amarnic. Întorcându-şi faţa către noi, ne-a rugat să nu-i lăsăm fiul acolo, ci să-l luăm cu noi. Doi dintre camarazi, crezând că băiatul fusese doar rănit, au căutat să dea o mână de ajutor. Când i-au ridicat trupul, şi-au dat seama că murise. Au încercat să-l convingă pe bătrân să renunţe, dar acesta nu putea fi mişcat din loc. A rămas acolo, jelindu-şi amarnic fiul. Camarazii mi-au dezvăluit că cei doi, tată şi fiu, care au muncit în locuri diferite, se regăsiseră la Balf. De atunci, fuseseră mereu împreună, mărşăluind cot la cot, încurajându-se şi sprijinindu-se reciproc.

*

Eram din nou pe drum. Cei uşor răniţi au fost lăsaţi să ni se alăture. Cu picioarele tremurând, ne târam mecanic mai departe. Şi aveam noroc că drumul era în pantă, pentru că altfel nu am fi avut energia să înaintăm. În timpul fugii la vale de dinainte, cu ocazia atacului, mă despărţisem de prietenul meu Klein. Din fericire, după câţiva metri, ne-am regăsit. Vedeam că era obosit, respirând convulsiv

în timp ce păşea alături de mine. Când a reuşit să-şi recapete suflul, ne-am salutat cu o grimasă amară. „Să fiu sincer, a îngăimat Klein cu o voce înceată şi răguşită, de data asta am fost mai înfricoşat decât atunci când gestapoviştii au vrut să ne execute. Acolo aveam încredere că vei şti vorbi cu ei pe limba lor şi că vom scăpa. De data asta, nu exista nicio şansă de felul aceleia". Apoi, a adăugat, gânditor: „Ştii, şi eu am cerut ajutor lui Dumnezeu, chiar dacă, după cum cunoşti, nu sunt credincios, pentru că părinţi mei nu au pus mare preţ pe asta. Nu eram atent în tipul orelor Torah la şcoală, aşa că tot ce mi-a venit în minte a fost rugăciunea *Şema Israel*, pe care am repetat-o de mai multe ori acuma. Se pare că Dumnezeu m-a auzit, pentru că sunt încă viu".

Într-adevăr, şi eu mă rugasem, cerând ajutor de la Dumnezeu să mă salveze măcar de data asta, ca să-mi pot revedea familia. El mi-a auzit ruga şi mi-a răspuns, dar de ce nu a ascultat şi rugile celorlalţi, răniţii de moarte sau morţi deja, ale celor care tocmai fuseseră împuşcaţi? Ce păcat comiseseră ei ca să sfârşească în acest mod brutal şi oribil? Mi-am pus întrebările acestea plin de amărăciune. De ce a fost nevoie să moară astfel atâţia oameni nevinovaţi? Unde vor fi ei înmormântaţi? În ce groapă comună aveau să îşi găsească odihna veşnică? Va mai putea fi căutat şi găsit locul acesta de către rude, prieteni sau altcineva, pentru a li se putea aduce o floare în amintirea lor? Mă doare încă inima pentru semenii mei, camarazi de suferinţă, pe care i-am pierdut în ziua aceea nenorocită. M-am uitat la Klein, cercetându-l pe îndelete; abia atunci am observat că un glonţ îi găurise raniţa. Când l-am prevenit, s-a făcut livid. Şi-a pipăit instinctiv spatele şi, după ce s-a liniştit, a rostit concesiv: „Bine că mi-a găurit rucsacul şi nu trupul!"

*

Trecuse ceva timp din lunga noastră mărşăluire, când o carieră de piatră a apărut pe partea dreaptă a drumului. Pământul era acoperit de un strat gros de zăpadă, ce ajungea, uneori, până la genunchi. Unii dintre camarazii tropăiau, pentru a se încălzi, alţii, abia aşteptau ca îngheţul să-i rănească. Fiecare cu ale lui. „Gărzile" noastre adăstau mai de o parte, în formaţie aliniată, cu armele îndreptate spre noi, gata să tragă. Din nou m-a cuprins frica, având în minte evenimentele de la Pusztavám. Pusztavám era o carieră de piatră abandonată, unde o companie de muncitori evrei recrutaţi la muncă forţată, alcătuită în mare parte din doctori şi ingineri (aşadar, din persoane cu studii superioare), fusese masacrată de oamenii Crucii cu Săgeţi. A fost un adevărat miracol că zece dintre membrii formaţiunii reuşiseră să scape. Au ajuns, din greşeală, la Fülek, unde au raportat comandantului de companie local despre cele întâmplate. Mulţumită bunăvoinţei comandantului, nu au fost predaţi jandarmilor, pentru că, în conformitate cu legile din acele vremuri, aceştia erau consideraţi

dezertori evrei ilegali. Mai târziu, ne-au povestit peripeţiile evadării. În dimineaţa acelei zile norocoase, merseseră în oraşul din apropiere pentru a aduce raţiile de mâncare ale companiei. Când au ajuns, după-amiaza târziu, lângă Pusztavám, cu căruţa încărcată cu mâncare, un fermier bătrân i-a oprit. Le-a spus ce se întâmplase: că întregul detaşament de prizonieri fusese măcelărit.

„La început, nu am vrut să credem”, ne povestea unul dintre martori, pe nume Weintraub. „Din păcate, totul fusese adevărat – urma relatarea. Aşa că ne-am ascuns într-o pădure de lângă satul învecinat, aşteptând să vină noaptea. Pentru a ne asigura că ceea ce spusese gospodarul era purul adevăr, m-am oferit voluntar să supraveghez cariera de piatră, ascunzându-mă la mică distanţă de aceasta”. Weintraub a continuat: „M-am târât până acolo, ajungând la câţiva metri distanţă. Barăcile în care dormisem păreau părăsite. Nu se auzea nimic, de nicăieri. Nu am îndrăznit să mă apropii mai mult. La întoarcere, am spus tuturor ce văzusem. Gáti, sergentul companiei noastre, care, fiind evreu „scutit”, purta o banderolă cu tricolorul Ungariei, în roşu, alb şi verde, a sugerat să fugim după venirea nopţii. Ne-am umplut raniţele şi buzunarele cu mâncare şi am pornit în şir organizat. Pe atunci, habar nu aveam încotro ne îndreptam, dar am evitat drumurile principale. Când era posibil, călătoream întreaga noapte. Aveam multă mâncare cu noi, reuşind să ajungem până aici, la Fülek”, a încheiat el.

Acest incident mi-a venit în minte când am ajuns la cariera de piatră şi la mina abandonată din creierul Alpilor. Nu am dezvăluit nimănui la ce mă gândisem, dar, pe măsură ce ne apropiam de intrarea în mină, mă simţeam din ce în ce mai rău. Aveam, oare, aceeaşi „direcţie”, aceeaşi soartă? După ce ne-am apropiat mai mult, am observat că eram îndreptaţi înspre un adăpost de noapte, în fapt, nişte barăci de pe lângă carieră. Conştientizând destinaţia, am reuşit să mă calmez. În cele din urmă, am fost lăsaţi să intrăm în noile noastre adăposturi; complet goale, a trebuit să ne întindem pe podeaua murdară şi umedă. Aceasta a fost prima noapte de când plecasem de la Deutsch-Schutzen, în care dormeam sub un acoperiş. Înăuntru, întuneric beznă, luna ce mai reuşea să răzbată, din când în când, printre nori. M-am învelit, din nou, în pătură şi, cu raniţa drept pernă, am încercat să adorm, fără a reuşi. Scena apocaliptică a măcelului mă obseda. Închizând ochii, mă regăseam fugind peste trupuri însângerate, rucsacuri şi pături împrăştiate peste tot, în încercarea disperată de a nu fi nimerit eu însumi sub acea ploaie de gloanţe.

Aşadar, întunericul deplin stăpânea acum baraca, luna ascunzându-se hoţeşte în spatele norilor. Nu ar fi minunat, mi-a trecut prin minte, să pot prinde astrul nopţii, pentru a-l trimite, ca pe o torţă uriaşă, în

căutarea părinţilor… Iar când îi voi fi găsit, să fug cu ei pe o insulă liniştită, unde nimeni să nu ne dibuiască tot restul vieţii… Proiecţii datorate epuizării? Dorinţe dintru început moarte…? Peste toate, stomacul începea să-şi ceară drepturile, făcând zgomot mare. Până acum, datorită evenimentelor şocante, nu mă gândisem la mâncare. Deh, tot ceea ce puteam face era să-mi reamintesc de vremurile bune. Şi din nou m-am întors la Fülek: prin ferestrele deschise ale barăcii, amuşinam deja miasmele parcă aievea ale mâncării gătite acolo. Când aveau timp, fetele de la bucătărie veneau la şopronul de lemne ca să mă vadă despicând buştenii pentru foc. De fiecare dată, doseau ceva de-ale gurii în buzunarele de la şorţuri, pentru a mă aproviziona „energetic". O făceau într-un asemenea fel, încât niciuna nu ştia de ce întreprindea cealaltă. Când erau ocupate cu curăţatul cartofilor în curtea bucătăriei, mă chemau să le ajut. La început, nu m-am descurcat; pe parcurs, am deprins îndeletnicirea, astfel că puteam să mă întrec cu ele. Alteori, trebuia să car găleţi pline de alune sau mere din pod, iar apoi îmi umpleau întotdeauna buzunarele. Mă plăceau, pentru că munceam din greu, şi mă răsplăteau cu ce aveau la îndemână. O dată, Zsóka, o fată drăguţă, de 18 ani, a dat buzna în cămară, cu faţa îmbujorată, cu ochii săi verzi, neliniştiţi, şi, cu o voce grăbită, aproape fără a mai respira, m-a pildit: „Ghici, Ernő, ce s-a întâmplat? Doamna Szabó, ştii tu, soţia sergentului companiei, i-a spus şefei noastre că nu înţelege de ce trebuie să-l ţinem pe *evreul acela* aici, cu noi. Iartă-mă, dar chiar aşa a spus… Şi a mai adăugat: că n-o să iasă nimic bun dacă evreul ăla tânăr stă printre atâtea femei!" S-a îmbujorat din nou, continuând: „Dar Irene, şefa noastră, i-a tăiat vorba şi i-a spus să-şi vadă de mierea ei. Dacă ai fi văzut mutra doamnei Szabó! Strângea din buze furioasă, neîndrăznind să mai scoată un cuvânt. Nu am crezut niciodată că Irene o să te apere cu atâta hotărâre! Bineînţeles, are autoritatea să vorbească în felul acesta". Faţa drăguţei Zsóka era roşie ca o cireaşă gata de a fi culeasă. „Pentru că, după cum ştii, Irene şi comandantul fabricii, căpitanul companiei, sunt… ştii… nu e mare lucru…", a adăugat cu un zâmbet ştrengar, aşternut pe faţa-i angelică. „Să nu te temi de nimic, poţi să stai aici pentru totdeauna". S-a întors repede şi a fugit. Câteva minute mai târziu, Kati, cea mai drăguţă dintre fetele de la bucătărie, a venit la mine. Şi ea mi-a povestit întreaga istorie şi, bineînţeles, eu nu am pomenit nimic de faptul că Zsóka îmi spusese deja. Şi ea m-a asigurat că şefa ei îmi luase apărarea, ca o apreciere a hărniciei mele.

Acea simpatie mă făcea să mă simt extrem de bine. Altfel vorbind, mi-ar fi plăcut la nebunie să le iau de mijloc şi să le sărut nebuneşte, dacă nu ar fi fost acele legi împotriva amestecării raselor. Trebuia să mă controlez, pentru a nu le pricinui necazuri dintre cele mai mari, poate chiar să le pun în pericol viaţa acelor fete drăguţe. Chiar dacă

nu s-a întâmplat nimic, doamna Szabó era decisă să mă denunţe şi să mă acuze de relaţii intime cu vreuna dintre fete, denunţ care, odată făcut, m-ar fi dus în faţa Curţii marţiale pentru a fi judecat fără ca măcar să fiu întrebat de cele întâmplate. Chiar dacă Kati era cea care îmi spusese de la bun început că simţea compasiune pentru mine. Iar când i-am mărturisit că îmi spălam singur cămăşile, cu mâna, s-a oferit să mi le spele ea. Nu m-a lăsat nici măcar să-i mulţumesc – şi de fiecare dată când venea în vizită îmi aducea ceva bun de mâncat.

*

Era dis-de-dimineaţă când m-am trezit, tremurând de frig. Prietenul meu, Klein, se trezise şi el cu dinţii clănţănind. Nici în timpul gerului din Fertőrákos nu îngheţasem într-un asemenea hal.

Compania noastră ajunsese la Fertőrákos la începutul lui decembrie '44. Aici, am fost cazaţi în adăposturile pentru fân ale gospodarilor. Era un ger cumplit şi un strat gros de zăpadă acoperea satul. Străzile erau pustii. Pe un asemenea frig, ce-ţi pătrundea până la oase, nu se găsea nimeni care să schimbe căldura unei sobe cu viaţa lipsită de ospitalitate de afară.

Şura în care fuseserăm repartizaţi zece dintre noi era îngheţată, umedă şi întunecoasă Nu avea cine ştie ce mărime, aşa că speram să ne încălzim unii de la alţii. Am acoperit podeaua cu fân adus din galeria adăpostului şi, pentru că nu aveam altceva de făcut, ne-am aşezat la somn. Dar frigul era insuportabil. Câţiva dintre noi, mai aproape de pereţi, dârdâiau, frigul pătrunzând printre crăpăturile şi găurile din pereţii de lemn. Până la urmă, cu mare greutate, am reuşit să adormim. Pe la miezul nopţii, Klein a început să mă scuture. „Trezeşte-te”, mi-a şoptit, „pentru că Geiger, care doarme lângă mine, sforăie foarte ciudat. Am încercat să-l trezesc, dar nu răspunde. Ce să facem?”, m-a întrebat disperat. „Să vorbim cu doctorul nostru”, i-am răspuns. În starea mea de semi-trezie, aproape că am uitat că nu mai eram la Fülek şi că doctorul fugise la Budapesta, probabil ascunzându-se la prieteni. Mi-am dat seama că nu ştiam ce să fac. În final, unul dintre camarazi s-a oferit să meargă în sat după un doctor. S-a întors pe la ora unu jumătate, singur. Nimeni nu vroise să-l lase să intre în casă, aşa că nu a putut să dea peste un doctor. Respiraţia lui Geiger se înrăutăţea, fruntea îi ardea şi părea că îşi striga mama. Stăteam în jurul lui, trişti şi neputincioşi, până când altcineva s-a oferit să încerce din nou să găsească un doctor. Un sfert de oră mai târziu, voluntarul s-a întors, însoţit de un doctor. La lumina blândă a unei lămpi cu petrol, doctorul l-a examinat pe Geiger şi a diagnosticat că acesta suferea de bronşită acută severă şi că nu se putea face nimic. Geiger agoniza deja.

Nu ne venea să credem că nu se putea face nimic pentru a-l salva. În timp ce încercam să-l convingem pe doctor să găsească ceva, nici nu

am observat că Geiger murise. După ce bătrânul doctor a confirmat moartea dragului nostru Geiger, şi-a scos pălăria, s-a întors către noi şi a spus:

„Din păcate, nimic nu l-ar fi salvat pe prietenul vostru, pentru că starea sa era deja prea gravă. Trebuia cerut ajutor mult mai devreme". Dar noi nu ştiusem că Geiger era atât de bolnav. Până de curând, el călătorise cu alţii şi abia îl cunoşteam. Probabil că avusese febră de mai demult, de când fusese plasat în subgrupa noastră, când ni se distribuiseră locurile de dormit.

După evenimentele din acea noapte, ne-am trezit pentru a întâmpina o altă zi tristă. Un bătrân a ieşit din casa învecinată şi s-a îndreptat spre grajdul nostru. Când ne-a văzut, ne-a întrebat prietenos ce facem. I-am spus ce se întâmplase în timpul nopţii şi a dat din cap a milă. L-am întrebat unde să înmormântăm mortul. Bătrânul a mers la şopronul de lemne şi ne-a adus un fel de car cu patru roţi. Am pus trupul acoperit cu pătură în car şi bătrânul ne-a arătat drumul spre cimitir. Era încă întuneric afară şi nu ne-am întâlnit cu nimeni. Trebuie să fi fost o privelişte înfricoşătoare. O femeie în vârstă, cu un batic pe cap, tocmai vroia să plece din casă când ne-a observat şi s-a întors repede. Am găsit cu greu sectorul evreiesc al cimitirului. Nu era de mirare, dat fiind faptul că zăpada groasă acoperea pietrele funerare. În final, am găsit un loc lângă gard, sub un castan; am început să săpăm groapa cu lopeţile şi târnăcopul pe care bătrânul ni le dăduse. Lucram în schimburi, dar era o muncă grea, pământul fiind îngheţat bocnă, tare ca piatra. Când am terminat, am pus trupul deja înţepenit de ger al lui Geiger în mormânt. L-am acoperit cu bulgări şi am spus în linişte o rugăciune *kaddish*. Era prima oară când compania noastră îşi înmormânta un camarad. Da, aveam deja un mort pe când am ajuns la Bodajk.

Am marcat mormântul lui Geiger cu o piatră mare şi albă. Ne-am târât înapoi la adăpostul plin cu fân, nespuşi de trişti. La alinierea de dimineaţă, vestea morţii lui Geiger s-a împrăştiat repede în întreaga companie; toţi îl jeleau.

Câţiva dintre tovarăşii din companie au fost duşi să pună mine – şi una din ele a explodat în mâinile lui Fried, care până la moarte a zâmbit de parcă lucrurile mergeau spre bine. Fenyes, care muncea lângă el, a supravieţuit, alegându-se cu un şoc sever, însă Fried a fost ciopârţit.

Am fost apoi strămutaţi şi duşi de la adăpostul nostru pentru a ne alătura unei alte companii, dintr-un cantonament plin de corturi, situat în vârful unui deal din apropiere. Majoritatea celor din cealaltă companie erau mai în vârstă decât noi şi erau intelectuali. Înainte de atacul asupra Budapestei, fuseseră adunaţi de prin adăposturi. Eram opt sau zece la un cort şi am fost puşi să curăţăm drumurile de zăpadă,

astfel că săpam în zăpada groasă şi grea, în frig, de dimineaţă până la căderea nopţii. Înainte de a fi scoşi la muncă, eram serviţi cu aşa-zisa „cafea”, un fel de porcărie caldă, neagră, semănând cu lăturile, cu o felie de pâine îngheţată, cu gust oribil, şi câteva urcii de marmeladă ieftină. Aceasta era toată porţia de mâncare pentru o zi, dar noaptea, după ce ne întorceam în tabără pe jumătate îngheţaţi de frigul teribil, ni se dădea supă caldă, cu bucăţi de carne în ea. Aici i-am cunoscut, printre alţii, pe fraţii Kosa. Erau din cealaltă companie şi pe atunci nu aveam habar că Gyuri, cel mai mic şi mai slab dintre fraţi, era un pianist şi un compozitor celebru. Ştiam doar că Imre, fratele cel mare, săpa întotdeauna sectorul lui Gyuri. Când îmi terminam treaba, mergeam şi îi ajutam şi eu, iar ei mi-erau foarte recunoscători.

Klein avea dreptate, m-am gândit, probabil că suntem toţi aşa de agitaţi din cauza evenimentelor şocante de ieri. Dintr-odată, uşa barăcii se deschisese larg, lăsând să intre un tânăr soldat SS: „Douăzeci de voluntari să iasă afară, gata de muncă”, a strigat el. Văzând că niciunul dintre noi nu se ridica, a ales douăzeci de persoane, mai aproape de el şi le-a ordonat să iasă afară. După ce au plecat, am început să ne dăm cu părerea unde erau duşi. Cei mai optimişti dintre noi, printre care şi eu, am crezut că mergeau să aducă mâncare pentru noi. Am început să-mi imaginez năutul fierbinte şi pâinea tare în faţa mea. Alţii, mai pesimişti, erau siguri că fuseseră duşi să sape gropi comune unde aveam să fim toţi împuşcaţi şi aruncaţi. Discuţia a fost urmată de o linişte tensionată. Timpul trecea extrem de încet; aşteptam nerăbdători întoarcerea camarazilor noştri. În cele din urmă, uşa s-a deschis şi aceştia au intrat. Klein, care fusese şi el printre cei douăzeci, s-a prăbuşit lângă mine. Faţa îi era albă ca varul, întreg trupul îi tremura. Haina îi era plină de noroi şi pete de sânge, la fel şi mâinile. Nu am îndrăznit să-l întreb unde fuseseră duşi sau ce fuseseră obligaţi să facă. Singur, a început să-mi povestească cu o voce tremurândă şi plină de disperare:

„Când am ieşit, tun văzut că aleseseră câte douăzeci din fiecare baracă, ordonându-ni-se să urcăm pe acelaşi drum de munte pe care am venit. Îţi imaginezi cum m-am simţit când am văzut că trebuia să mă întorc la locul masacrului de ieri, cu toţi camarazii noştri zăcând încă la pământ. Dar când am ajuns acolo, spre surprinderea noastră, nu se vedea niciun corp nicăieri, doar pete de sânge. Unul dintre soldaţii SS i-a luat pe douăzeci dintre noi, care s-au întors cu lopeţi şi târnăcoape. După ce ni le-au împărţit, ne-au dus pe cealaltă parte a drumului, lângă gardul de siguranţă, atunci”, a continuat Klein înghiţind cu greutate, „am crezut că o să leşin. O privelişte teribilă mi-a apărut în faţa ochilor. Acolo zăceau, unii peste alţii, într-un lung şir, cadavrele tovarăşilor noştri de companie. Îi rostogoliseră pur şi simplu pe marginea drumului cu o zi înainte, ca să poată trece convoaiele

lor”.

Ochii lui Klein înotau în lacrimi, vocea îi era sugrumată, dar a reuşit să continue. „Ne-au obligat să săpăm o groapă imensă în mijlocul unui mic luminiş din pădure” – şi mi-a arătat drept dovadă mâinile-i osoase, pline de băşici. „Îţi poţi imagina cât de greu e să sapi în pământul îngheţat? Paznicii ne tot grăbeau. A trebuit să cărăm trupurile şi să le aruncăm în imensa groapă, dar gărzile SS ne-au lăsat să aducem toate raniţele şi păturile. Eu” – şi m-a privit cu o expresie tristă –, „nu m-am putut atinge de nimic şi nici nu am adus nimic înapoi”.

I-am spus că eram de acord cu decizia sa şi, ca să-i arăt compasiunea mea, i-am atins uşor braţul. „Da, a continuat, „au fost unii care le-au luat victimelor chiar şi încălţările aflate în stare mai bună sau hainele, mai ales cei care ni s-au alăturat de la Kőszeg. Nu-i pot învinovăţi, ştiind că hainele lor erau deja în stare proastă. Era însă o privelişte oribilă, pe care nu o voi uita cât voi trăi”, a încheiat el.

Oare ne aştepta aceeaşi soartă? Era teribil chiar numai gândul. Dar nu am avut timp să stărui la asta, pentru că uşa barăcii s-a deschis din nou şi un soldat SS ne-a ordonat să ne aliniem. Ne-am liniştit când am văzut că urma să ne îndreptăm în direcţia opusă celei din care veniserăm. Doar după ce ne aflam de multă vreme pe drum, i-am împărtăşit lui Klein la ce mă gândisem. El nu fusese cu mine la Fülek, aşa că nu ştia despre incidentul de la cariera de piatră din Pusztavám, unde fuseseră masacraţi mii de prizonieri evrei. A ascultat povestea şocat şi înspăimântat. Între timp, ajunseserăm la Eisenerz. Trecuse ceva timp de când ne opriserăm într-un loc locuit, dar, ciudat, nu vedeam niciun civil, nicăieri. Mulţi dintre camarazi au trebuit să doarmă afară, în piaţa mare a satului, sub cerul liber, pentru că nu era destul spaţiu la cariera de piatră. Marşul a continuat spre o destinaţie necunoscută. Când am părăsit Eisenerz, am răsuflat uşurat şi, asemeni personajului biblic Lot, nu am îndrăznit să privesc în urmă, de teamă să nu mă transform în stană de piatră. De fapt, aş fi putut fi uşor transformat într-o statuie de gheaţă, la cât de rece şi terifiantă devenise realitatea.

*

Părăsisem demult satul, soarele era la apogeu şi era probabil în jur de ora două după-amiază, trecuseră deja şase zile de marş şi ne odihneam pe marginea drumului. Unde ne duceau, oare? Ce aveau de gând să facă cu noi? M-am întrebat din nou şi din nou. Devenise aproape sigur că ne duceau în Germania. Dar cât timp puteam supravieţui în condiţiile astea, suferind tot timpul de foame şi sete? Căci, deşi mulţi dintre noi îşi umpluseră gamelele cu zăpadă, chiar înainte de sosirea la Eisenerz, aceasta doar ne astâmpăra setea şi ne

zgândărea şi mai tare foamea. Mi-am dat seama că asta era metoda prin care voiau să ne ducă spre o moarte prematură. Încet, şi în chinuri, de parcă intenţiile lor nu aveau nimic de-a face cu toate acestea! Eram îngrozit de posibilităţile lor perverse de a ne extermina. Eram înfometaţi peste măsură şi, ca urmare, atât de slăbiţi încât cădem asemeni unor trestii în bătaia furtunii. Nu, nu, încercam eu să mă conving, ocolind asemenea gânduri negre, precis ne duc la muncă, deoarece nu ar fi avut nimic de câştigat dacă am fi murit pe traseu, după eforturile pe care le făceau. Şi a trebuit să sper din nou că, în curând, undeva vom primi ceva de mâncare. M-am uitat la faţa prietenului Klein, pierdut în gânduri de parcă încerca să îşi dea seama de ceva. A observat că mă uit la el:

„Spune-mi, Ernő, cât mai trebuie să îndurăm? Nu ştiu cum te simţi tu, dar eu… mai ales de când cu Eisenerz… Ei bine, ştii tu…" – un alt gând i-a trecut prin minte şi a părut puţin mai relaxat – nu sunt sigur cât vom mai face faţă, când vom ieşi şi noi din şir… S-a întors în direcţia din care veniserăm. „Poate că e mai bine pentru ei… cei care au rămas în urmă… Ei nu mai trebuie să sufere. Pentru ei, acest drum, această peregrinare prin iad s-a sfârşit". Pentru o clipă, m-am gândit că are dreptate, dar am spus imediat:

„Nu fi aşa de pesimist, trebuie să avem încredere că vom supravieţui. Poate că azi sau cel mai târziu mâine ne vor da ceva de mâncare. Vezi tu, de îndată ce vom avea ceva în stomac, sentimentele noastre, dispoziţia noastră se vor schimba, şi nu vom mai fi aşa lipsiţi de optimism!

„Poate că ai dreptate", mi-a dat el replica. „Da, da…", a repetat, încercând să se înveselească. „Să trăim din nou… trebuie să supravieţuim acestei orori… Trebuie!"

M-am bucurat că am reuşit să înveselesc un prieten. În realitate, nici eu nu eram într-o formă emoţională mai bună decât el. Înainte de masacru, cu o zi în urmă, şi el fusese mult mai încrezător. Nu ca mine, dar cel puţin făcuse un efort, se străduise să nu pară atât de abătut.

Era cu un an mai mare decât mine şi fusese înrolat mai devreme. Compania sa ajunsese la Budapesta prin intermediul unor documente de „liberă trecere" suedeze, iar a noastră cu documente elveţiene. Dar în momentul în care Crucea cu Săgeţi preluase puterea de la Horthy, ambele tipuri de documente au devenit la fel de lipsite de valoare ca *matzo* (pâinea evreiască nedospită) pentru un supravieţuitor al unei catastrofe aeriene în mijlocul unui deşert fără urmă de apă. Aşa am ajuns să-l cunosc pe Klein, în timp ce ne aflam la cazarma Albrecht.

*

La trei săptămâni de la proclamaţia făcută de Horthy, compania noastră a primit ordin să se îndrepte spre Budapesta. Am plecat pe jos

şi am ajuns la Nagymaros. Comandantul evreu al companiei, unul Briger, a convenit cu locotenentul companiei să meargă înainte la Budapesta pentru a obţine documente de „liberă trecere” pentru întreaga companie. Noi urma să aşteptăm în Nagymaros. Am dormit în grajduri pline cu fân şi prin poduri. Oamenii erau generoşi şi împărţeau mâncarea cu noi. Mulţi dintre camarazi fugiseră când ne aflam încă la Fülek, atunci când auziseră vestea proclamării ca şef al statului al regentului Horthy, mulţi s-au dispersat chiar de aici, de la Nagymaros, mai ales cei din Budapesta. Atunci a plecat şi Jancsi Weisz. El era bărbierul nostru „asez” şi, în Fülek, reuşisem să mă împrietenesc bine cu el, mai ales după ce îmi dăduse voie să îi folosesc lama sa de ras profesională. Mulţi stăteau la rând să fie bărbieriţi de el, iar eu, obişnuit să mă rad cu lamă Gillette, stăteam pe aproape, urmărind cum le trecea amatorilor briciul ascuţit peste faţă, cu pricepere şi siguranţă. Când a terminat, am mers la el şi l-am întrebat cu naivitate: „Spune-mi, János, e greu să foloseşti cuţitul ăsta?” „Acuma nu mă «asez»! a spus, răstindu-se la mine. Asta era expresia mea favorită. Însemna, bineînţeles în glumă, să nu fiu lipsit de respect. „Haide, lasă-mă să-ţi arăt cum se foloseşte”, mi-a sugerat. În acel moment, a apărut înaltul Hoffman. Când s-a apropiat de noi, János l-a întrebat dacă vroia să se bărbierească. Hoffman l-a privit ca un nerod şi, după ce şi-a mângâiat bărbia ţepoasă cu degetele sale lungi, a spus: „Ei bine, nu m-ar deranja, cu toate că mă bărbieresc destul de rar”. Weisz l-a aşezat pe scaun, i-a aplicat pe obraz spumă de săpun şi, întorcându-se către mine, mi-a explicat cum trebuie să ţin briciul. Apoi a trecut la treabă şi a început să radă o jumătate din faţa clientului. Apoi, spre spaima lui Hoffman, mi-a întins mie instrumentul. „Nu-mi spune că tu o să mă bărbiereşti? Că doar abia ţi-a arătat cum să mânuieşti ustensila”, a îngăimat el cu voce pierită. „Nu-ţi fie frică”, am încercat eu să-l calmez. „Dacă te usturã ori te doare, să nu-ţi fie teamă să-mi spui”. Şi acestea fiind spuse, am început să lucrez pe cealaltă jumătate a feţei sale. Mi-a luat doar o clipă pentru a termina, fără a-i lăsa cea mai mică zgârietură. „Acum, gâtul”, m-a încurajat bărbierul. „Nici vorbă!”, a protestat cu vehemenţă clientul, dar eu i-am împins capul înapoi şi, cu mişcări sigure, i-am îndepărtat firele ţepoase. A răsuflat uşurat după ce i-am spălat faţa cu buretele ud. Mi-a mulţumit, iar apoi, cu paşi mari, a dispărut în spatele grajdului.

„Foarte bine lucrat”, şi-a dat Weisz cu părerea. „Ai nevoie doar de puţin exerciţiu. Ştii ceva? Bărbiereşte-mă pe mine, dar cu mare grijă, pentru că dacă îmi tai faţa o să-ţi tai gâtul”, a spus el în glumă. L-am bărbierit fără nicio zgârietură. Aceea a fost prima şi ultima dată în viaţa mea în care am ţinut în mână o unealtă de ras profesională.

*

Eram la Nagymaros de câteva zile, când Briger a sosit în cele din urmă cu documentele elveţiene de „liberă trecere”. Când le-am primit, bucuria noastră a fost cel puţin la fel de mare ca cea trăită la Fülek, pe 15 octombrie, când ascultasem anunţul lui Horthy la radio. Crezuserăm atunci cu toţii că războiul se încheiase şi că, în curând, ne vom întoarce acasă. Cu atât mai adâncă ne-a fost dezamăgirea cu cât, în aceeaşi noapte, am aflat că fericirea ne fusese prematură şi în van. Acum, cu documentele de „liberă trecere” în buzunar, puteam să privim încrezători spre viitor, mai ales după ce Briger a adunat compania pentru a ne spune că urma să ne îndreptăm spre Budapesta, unde aveam să fim plasaţi într-o „casă de siguranţă”. Eram fericiţi crezând că, dacă avem documentele de „liberă trecere”, nu ni se va mai putea întâmpla nimic. Nu ne mai găseam lipsiţi de apărare, vulnerabili, în faţa cruzimii acelor vremuri, năzuind că aveam să fim respectaţi şi consideraţi egali cu ceilalţi cetăţeni din Elveţia neutră. Îmi părea rău pentru cei care nu aşteptaseră sosirea documentelor de „liberă trecere”, pentru că ar fi fost mai în siguranţă cu ele în mână.

Astfel că ne-am îndreptat spre Budapesta la bordul unui vas fluvial, într-o dispoziţie încrezătoare şi pozitivă. Întreg traseul am discutat cu Sándor Nagy, căpitanul adjunct al companiei, cu care mai povestisem multe lucruri şi înainte, pe vremea în care mă aflasem la infirmeria din Fülek. Era un personaj ciudat şi rezervat, dar când ne găseam singuri, îşi deschidea inima. Câteodată făcea lucruri cu adevărat surprinzătoare. O dată, de exemplu, s-a plâns locotenentului Meilinger în legătură cu faptul că-i dăduse nişte ordine. Era atât de supărat, încât am crezut că-şi va duce până la capăt ameninţarea şi îl va provoca la duel. Îmi amintesc că abia puteam să-mi păstrez calmul. Locotenentul Meilinger era totuşi un om bun şi, de multe ori pe timpul şederii noastre împreună, şi-a dovedit caracterul onorabil. Nici Sándor Nagy nu era, în mod necesar, un om rău. Era anti-semit doar la modul teoretic, căci în viaţa lui nu bătuse vreun evreu. Nu era supărat pe toţi evreii, ci doar pe cei care erau bogaţi. În fapt, în Losonc, unde fusese profesor de vioară, dăduse lecţii multor copii de evrei bogaţi. Era iritat de faptul că aceştia locuiau în condiţii mai mult decât confortabile, în timp ce el abia putea să-şi ducă de pe o zi pe alta traiul din venitul mizerabil de dascăl. Deşi călătoria cu vasul nu era cea mai potrivită ocazie pentru discuţii, m-am hotărât să-l provoc. Îmi câştigase încrederea de când ştiam că, în ciuda gradului său, nimeni nu suferise vreo răutate din partea lui. Firea sa taciturnă şi liniştită era completată de faptul că stătea toată ziua închis în „locuinţa” sa. Şi prin fereastra camerei sale răzbătea sunetul viorii. Nici nu cânta aşa de rău. Ca să vă faceţi o idee despre cât de lipsit de răutate era, şi-a împrumutat vioara unuia dintre camarazii mei prizonieri, care era un violonist destul de talentat, pentru a exersa! De altfel, în compania noastră erau mulţi din

lumea muzicii, care considerau muzica drept vocaţia lor. Mi-l amintesc pe Peti Mádl, care cânta la pian, şi pe Andris Sándor, care ciupea corzile la vioară. Când Andris a locuit cu mine, la baracă, cânta la vioară zilnic, după căderea nopţii, aşa de minunat încât şi acum mai am în auz interpretările sale din compoziţiile lui Mendelsohn şi Beethoven. Îmi amintesc chiar şi de acele spectacole pe care le-am pus în scenă la Fülek. Andris Sándor cânta minunat la vioară, Peti Mádl reuşea să dea culoare câtorva bucăţi la vechiul pian, uzat şi dezacordat, Snubi Kohn, faimosul actor de la Vidám Szinpad (Teatrul de Comedie) din Budapesta, ne întreţinea cu scenete vesele, mulţi alţii urcându-se şi ei pe scenă. Chiar şi eu am recitat balade scrise de François Villon şi alte poeme ale altor poeţi.

Am ajuns la Budapesta târziu, într-o noapte fără lună, debarcând de pe vas în Piaţa Pálfy. Inima îmi bătea cu putere de emoţia revederii oraşului. Locuisem aici odată în pace, înainte de a fi recrutat, iar liniştea grea de-acum ce domnea pe străzi era spartă doar de sarabanda ghetelor noastre, lovind sacadat pavajul. Ţipenie de om pe malul Dunării, doar o beznă apăsătoare. Am cotit pe strada Arena, oprindu-ne în faţa sinagogii de acolo. În cele din urmă, ajunseserăm, mi-a trecut prin gând, vom putea să ne căutăm adăpost pentru restul nopţii! Comandantul companiei, Briger, a bătut la uşa sinagogii destul de mult timp înainte ca o căpăţână obosită, cheală, să se iţească la ferestruica de siguranţă a intrării.

„Cine ne deranjează din nou, nu vedeţi steagul Elveţiei în faţa clădirii?”, a bombănit bătrânul uşier cu ochelarii pe nas. Trebuie să fi crezut că eram soldaţi sau chiar din cei de la Crucea cu Săgeţi, care făceau o „vizită” de noapte. Briger i-a explicat că eram evrei recrutaţi la muncă forţată şi că aveam documente elveţiene de liberă trecere.

„Degeaba aţi venit aici”, i-a răspuns somnoros bătrânul lui Briger. „Haide să vezi cu ochii tăi că nu numai că nu avem loc pentru toată compania ta, dar suntem aşa de înghesuiţi încât nu mai încape nici măcar o singură persoană”.

Atunci, cineva a sugerat să ne îndreptăm spre cazarma Albrecht, câteva cvartale mai încolo. Aşa am şi făcut. Supraveghetorul cazărmii ne-a condus spre o sală mare şi ne-a lăsat acolo. Deoarece fusesem trataţi destul de decent, am avut oarece păreri de rău când ne-am luat rămas bun de la locotenentul Sándor Nagy şi de la soldaţii săi din escortă. Ne-am promis să ne căutăm după încheierea războiului. În acea noapte, a trebuit să dormim direct pe podeaua tare, pentru că toate paturile fuseseră duse la spital în folosul soldaţilor răniţi. Dimineaţa, m-am întâlnit cu un grup de lucrători-prizonieri din toată regiunea. Aici l-am reîntâlnit şi pe Klein, care m-a confundat la început cu un prieten de-al său din copilărie, pe care nu-l văzuse de ani de zde. Când şi-a dat seama că nu eram tovarăşul de joacă din

Szolnok, unde se născuse Klein şi unde fusese mobilizat la muncă forţată, şi-a cerut scuze, încercând să-mi explice greşeala. Astfel, am ajuns să conversăm îndelung. În final, ne-a trecut prin cap ideea să dăm o raită prin oraş.

Ne-am dus direct pe strada Lehel, către Gara de Vest. La capătul străzii, sub un copac, zăcea un bărbat, nemişcat, învelit cu ziare. Steaua sa galbenă abia se mai zărea de sub acoperitoarea improvizată. Un om în vârstă din apropiere, observându-ne şocul, ne-a spus că a fost împuşcat de cei din Crucea cu Săgeţi doar cu câteva clipe înainte. Îi ceruseră actele la control, dar nu avea la el de nici unele. Peste toate, nefericitul uitase să-şi smulgă steaua galbenă de pe haină. Purtase pe el şi o haină de blană, pe care i-o luaseră cei din Crucea cu Săgeţi. Bătrânul a privit cu atenţie în jur pentru a fi sigur că nu-l auzea nimeni şi a continuat, în şoaptă:

„Ăştia nu ştiu decât să ucidă şi să fure.” Fără a mai spune nimic, şi-a continuat drumul.

Din fericire, până în acel moment, nu ne întâlnisem cu comandourile celor din Crucea cu Săgeţi. Încă nu ştiam nici cum arată. Ne-am întors pe strada Podmaniczky, ajungând în faţa unei frizerii. Amândoi ne-am oprit în acelaşi timp.

„Haide, să ne tundem şi să ne bărbierim”, am exclamat. Klein a aprobat din cap şi am intrat. Cred că eram primii clienţi pe ziua aceea, pentru că în clipa în care am păşit în încăpere, ambii bărbieri s-au ridicat în picioare şi ne-au făcut semn să ne aşezăm. Mirosul de săpun proaspăt s-a amestecat cu cel al spumei de ras. Deşi nu erau de aceeaşi vârstă, cei doi meseriaşi erau peste vârsta de recrutare în armată. În timp ce ne bărbiereau, ne-au întrebat de unde venim, ce făceam şi cum de nu eram în armată.

„Am scăpat din Transilvania”, am răspuns eu. „Am ajuns doar ieri, împreună cu părinţii, iar acum ne pregătim să mergem la recrutare. De aceea, ne-am hotărât să ne tundem, pentru că cine ştie când vom mai avea ocazia, dacă suntem trimişi pe front. Au dat din cap aprobator. Am văzut în oglindă faţa rasă, palidă şi slabă a prietenului meu: buzele îi tremurau. Am fost tunşi milităreşte, freză care era foarte la modă pe atunci, cu marginile rase. Eram amândoi aproape gata, ni se ştergeau firele de păr de pe gât, când uşa s-a deschis larg şi doi bărbaţi bine clădiţi au intrat înăuntru. Ambii purtau haine militare negre şi cizme nemţeşti, înalte, din piele lucioasă, cu banderole *„Arpad”*, în dungi roşii, albe, verzi, pe mânecile tunicilor. Aveau armele atârnate de umăr.

„Perseverenţă!”, au salutat ei, urmând apoi un *„Zieg heil”* în stil nazist. Nu ştiu de ce, dar le-am răspuns şi eu cu un *„Zieg heil”*, spunând, totodată, la rândul meu, tare, „Perseverenţă!”. Poate că asta ne-a salvat, cine ştie? Bărbierul mai în vârstă a fost cel care i-a îmbiat:

„O să ne ocupăm de voi imediat, vă rog să vă scoateţi haina şi să luaţi loc", a spus el, arătând spre celelalte două scaune libere. „Mai doriţi şi altceva?", ne-a întrebat apoi, întorcându-se spre noi. Am răspuns ca la comandă: „Nu".

Am plătit repede, ne-am luat hainele şi, cu un puternic salut „Perseverenţă!", am dispărut. Am avut mare noroc că nu veniseră cu o clipă mai devreme. Dacă ne-ar fi verificat documentele, cu siguranţă că ne-am fi aflat în pericol de moarte, pentru că nu aveam niciun fel de acte la noi. După ce am ajuns la cel mai apropiat colţ de stradă, Klein s-a oprit şi m-a prins de umăr. Am crezut că o să leşine pe loc: din fericire, a reuşit să îşi revină în câteva clipe. „Totul e în regulă acum", m-a asigurat el. „Dar dacă mă gândesc că ticăloşii ăştia ne-ar fi putut prinde, nici nu mai pot respira. Sunt sigur că am fi sfârşit ca acel amărât de sub ziare".

Am parcurs încet strada Podmaniczky, spre bulevardul Arena. Abia făcuserăm câţiva paşi când am zărit două femei. Veneau în direcţia noastră şi am recunoscut-o pe una dintre ele ca fiind prietena cea mai bună a nepoatei mele, o fată înaltă, slabă, pe nume Zsuzsa. Am fost fericit să întâlnesc în sfârşit o veche cunoştinţă, dar fericirea mea nu a durat prea mult, pentru că atunci când m-a recunoscut, mi-a făcut semn cu capul să nu o salut. Am trecut unul pe lângă celălalt ca doi străini, de parcă nu ne-am mai fi văzut niciodată. Klein nu observase nimic din toate acestea şi doar mai târziu, după ce ele dispăruseră, i-am spus şi lui. A fost destul de surprins.

„Ştii", i-am explicat eu prietenului meu, „singurul motiv pentru care mi-ar fi plăcut să vorbesc cu ea era să aflu ce s-a întâmplat cu rudele mele, unde le-aş putea găsi. Poate că ei ar cunoaşte vreun loc unde să ne putem ascunde până la sfârşitul războiului. Mai târziu, am aflat că Zsuzsa reacţionase în acel fel pentru că se ascundea cu ajutorul unor acte false. Şi că prietena ei catolică habar nu avea pe atunci că era evreică.

Am decis cu Klein să nu ne mai întoarcem la cazarmă, ci să mergem pe bulevardul Hermina, unde locuisem înainte de a fi înrolat. Pe bulevardul Arena am văzut mulţi oameni, dar am evitat să ne uităm direct la vreunul dintre ei. La pasajul Ajtosi-Durer am văzut trei membri ai Crucii cu Săgeţi verificând actele oamenilor, aşa că ne-am întors şi ne-am îndreptat spre bulevardul Thököly. Era mai multă lume aici, dar la colţul străzii Stefania am dat din nou peste Crucea cu Săgeţi. Din fericire, nu ne-au considerat demni de inspecţie şi au trecut pe lângă noi, fără să ne verifice actele noastre „invizibile". Am trecut pe lângă sinagoga de pe bulevardul Thököly şi inima mi-a bătut cu putere în piept când am văzut un membru al Crucii cu Săgeţi care tocmai ieşea din sinagogă. Pe atunci, nu ştiam că acolo fusese executată mătuşa mea Margit de către acele temute comandouri din

Crucea cu Săgeţi. În final, am ajuns pe bulevardul Hermina, unde, încetinind pasul, i-am arătat lui Klein fosta mea locuinţă, pe partea opusă a străzii. În vreme ce priveam clădirea care ascundea atâtea amintiri, mi-a revenit dinaintea ochilor ziua în care am fost obligaţi, pentru prima oară, să purtăm acea ruşinoasă stea galben-canar. La ieşirea din casă, fără să mă uit în stânga ori în dreapta, m-am îndreptat spre bulevardul Gizella. Cei care treceau pe lângă mine din direcţie opusă nu se holbau decât la steaua galbenă de pe pieptul hainei mele. Ar fi fost frumos să le pot vedea sufletele, să le citesc gândurile, să ştiu ce simt şi ce gândesc cu adevărat despre toate acestea. Mă simţeam umilit şi jenat, abia aşteptând să ajung odată la atelierul unchiului meu, unde munceam pe atunci. În următoarea zi, am îndrăznit chiar să mă plimb prin oraş. Cu cât mă apropiam mai mult de centrul Budapestei, vedeam pe stradă tot mai mulţi oameni cu stea galbenă. Ne priveam unii pe alţii cu o anumită tristeţe: „noi suntem poporul ales al lui Dumnezeu”, iar acum purtăm semnul celor „aleşi”. Dar aleşi de către cine? De îndată ce am ajuns pe strada Dob, mi-am căutat prietenii, familia Árvai. Doamna Árvai mi-a deschis uşa şi a strigat spre una din camere:

„Ági, a venit cineva să le vadă” – şi privirea i-a căzut pe steaua galbenă, ochii pierzându-şi pentru o clipă strălucirea. Ági s-a repezit la intrare, m-a privit, apoi s-a uitat la stea şi, cu o voce gravă, zâmbind blând, a rostit doar atât: „Of, Doamne, ce ciudat…” Zâmbetul i-a dispărut şi s-a retras înapoi în cameră.

„Ştii, a spus doamna Árvai, „de când ne-au obligat să purtăm steaua galbenă, Ági nu a mai ieşit din casă. Chiar şi eu am mers la cumpărături în Piaţa Klauzál şi m-am simţit stânjenită să port acest însemn, dar m-am obişnuit repede. De fapt, sunt atâţia evrei aici, încât, în curând, cei care poartă steaua vor fi mai mulţi decât cei care nu o poartă”.

„Unde se vor fi aflând cu toţii acum?”, mă întrebam, în timp ce mă învârteam prin faţa casei. O cunoscusem pe Ági ca membru al sinagogii din Zugló. Acolo era un grup de actori care exersau sub îndrumarea unui artist faimos – Jenő Szigeti. (Se ştie foarte bine că, în acea perioadă, legile anti-evreieşti interziceau ca actorii evrei să urce pe scenă.) Am fost prezentat membrilor grupului de către prietenul meu, Pista Hermann, care făcea deja parte din grup, considerând că mă voi descurca. Deşi am urcat pe scenă pentru a recita doar nişte poezii, ambiţia mea nu era aceasta. „Unchiul Jenő m-a convins să mă alătur lor în calitate de actor, repurtând un destul de mare succes. Îmi amintesc cu drag de ultima noastră premieră. Am jucat scenete din piesele clasicilor literaturii universale, personaje precum Cyrano de Bergerac, Hamlet, Csongor és Tünde, Pista Hermann interpretându-l pe Cyrano, iar eu pe Hamlet şi Csongor, Ági Árvai, Kati Katona şi Vali

Susiskji preluând rolurile feminine.

Klein, văzându-mă pierdut în hăţişul amintirilor, m-a scuturat de umeri. „Stai, încă sunt copleşit", i-am cerut. Mi-am dat seama că s-ar cuveni să-i fac o vizită lui Mátyás Boros, secretarul aripei tinere a Uniunii Meşteşugarilor. Şi eu eram membru al acestei uniuni şi speram să ne poată adăposti; dar unde se afla el? M-am uitat în direcţia bulevardului Thököly, unde doi indivizi cu însemnele Crucii cu Săgeţi îmbrânceau un bărbat. Am mai aruncat o privire casei unde locuisem – părea a fi goală. M-am gândit că ar trebui să ne apropiem, dar nu am avut curajul. Ştiam că are un adăpost antiaerian, unde ne-am fi putut ascunde o vreme. Înainte, rudele mele şi un alt cuplu evreu locuiseră în vilă, iar vecinul era un farmacist catolic, bun la suflet. Riscul nu ar fi fost aşa de mare, şi totuşi nu am îndrăznit; aşa că ne-am întors la cazarma militară Albrecht.

Aici, agitaţie mare. În vreme ce noi ne plimbasem prin oraş, mulţi fugiseră, mai ales cei din Budapesta. Din acest motiv, Klein a căutat în sala mare resturile companiei noastre, mult diminuate. A doua zi, s-au făcut recrutări pentru muncă. Am răspuns apelului, în speranţa că, în timp ce ne aflam la lucru, am fi putut găsi un ascunziş. Ne-au făcut să străbatem pe jos tot bulevardul Váci. Ne-au dus în şantierul naval, unde ne-am petrecut toată ziua încărcând lingouri de aluminiu pe o barjă fluvială. Era o muncă cu adevărat grea, dar am primit ceva de mâncare, şi ni s-a permis să luăm o pauză. În următoarea zi, ne-au recrutat pentru curăţatul gunoiului; după ce ne-am gândit puţin, am hotărât să acceptăm. Ne-au dus până la Insula Csepel, cu tramvaiul, insula Csepel era sediul unui mare centru industrial, unde fabricile deţinute de familia Manfred-Weiss şi alte companii îşi desfăşurau activităţile productive. Fiind escortaţi de soldaţi ai Armatei ungare, ne-ar fi fost uşor să scăpăm, dar întrebarea era: unde? Patrulele Crucii cu Săgeţi puteau fi văzute peste tot, verificând actele pietonilor. Nu se punea problema să ne asumăm riscul. Munca nu era deloc grea, iar la amiază ne dădeau supă de pui cu fasole şi un colţ de pâine. La întoarcere, am încercat din nou să găsim o cale de scăpare, dar nu s-a ivit niciuna. Lui Klein i-ar fi plăcut să ajungem cumva la Szolnok, unde era sigur că vecinii săi ne-ar fi ascuns până la sfârşitul războiului. Dar cum să răzbatem până acolo? Fără acte în regulă ar fi fost foarte periculos, iar camarazii ne-au prevenit că documentele noastre de liberă trecere nu ne-ar fi fost de niciun folos, pentru că gărzilor Crucii cu Săgeţi nici că le păsa de astfel de acte, aflate în mâinile evreilor. Dacă ne prindeau, în cel mai bun caz ne-ar fi bătut, dar de multe ori cei prinşi erau consideraţi drept fugari şi împuşcaţi în cap, pe loc. Ne-am petrecut toată noaptea discutând şi încercând să întocmim planuri de evadare, care, în final, păreau, toate, fără nicio şansă. „Haide să dormim şi dimineaţa vom găsi o soluţie", mi-am sfătuit prietenul.

În ziua următoare nu am mai fost scoşi la muncă, ci ne-am petrecut-o plimbându-ne prin curtea din faţa cazărmii, încercând să întocmim noi planuri de evadare. La un moment dat, am observat doi bărbaţi în uniforme negre apropiindu-se de noi de pe bulevardul Lehel. S-au oprit nu departe de gardul curţii. Am crezut că mă voi transforma într-o stană de piatră. Unul dintre ei s-a dovedit a fi nimeni altul decât camaradul meu din Fülek, Vajda! Când am vrut să mă ridic şi să merg să vorbesc cu ei, au început să se îndepărteze, cu pas vioi. Ar fi fost riscant să îl strig sau să merg la el, pentru că l-aş fi deconspirat. Nu a fost singurul prieten care a ales această cale pentru a se salva pe el însuşi şi, poate, şi pe alţii. Bunul meu prieten din Cluj, Jászi Mayer, care acum locuieşte în Israel, a purtat uniforma Crucii cu Săgeţi şi a salvat sute de evrei din mâinile ucigaşe ale adevăraţilor membri ai Crucii cu Săgeţi. Inclusiv pe cei ce reuşiseră să evadeze şi care, până la urmă, au fost prinşi şi duşi pentru a fi împuşcaţi pe malurile îngheţate ale Dunării.

L-am spus lui Klein despre întâlnirea mea vizuală cu Vajda. I-a părut rău că nu reuşisem să vorbesc cu fostul prieten, pentru că ar fi fost posibil să ne poată ajuta să ajungem la Szolnok.

După prânz, ne-am hotărât să mergem la Gara de Vest, proiectată de celebrul arhitect francez Eiffel, pentru a cerceta zona şi, mai ales, pentru a vedea dacă circulau trenuri spre Szolnok. De îndată ce am ajuns pe bulevard, au început să sune sirenele antiaeriene şi toată lumea s-a grăbit spre adăposturile publice. Am încercat să ne întoarcem la timp la cazarmă, dar o patrulă în civil ne-a obligat să intrăm într-o clădire. Nu am îndrăznit să coborâm în pivniţa unde oamenii ne-ar fi putut deconspira, aşa că am fost forţaţi să aşteptăm în casa scărilor. Bombardamentul a ţinut multă vreme, una din bombe căzând chiar pe clădirea învecinată, făcând-o pe cea în care ne aflam să se zguduie din temelii. Era întuneric când sirena a anunţat sfârşitul bombardamentului; ne-am grăbit spre cazarmă. La intrare, sergentul de gardă ne-a certat şi ne-a îmbrâncit înăuntru. În momentul în care am intrat, în sala cea mare unde locuiam s-a aprins lumina. Am îngheţat. Niciunul dintre cei prezenţi nu era camarad de-al nostru. Un locotenent înalt, cu umeri laţi, stătea în faţa noastră cu doi soldaţi lângă el.

„Acuma v-aţi găsit să vă întoarceţi?”, a întrebat sarcastic. „Ei bine, o să vă arăt eu plimbare”. Şi fără niciun avertisment, ne-a dat amândurora doi pumni atât de tari, încât eu m-am prăbuşit pe unul dintre soldaţi, care, la rândul său, a început să mă bată. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Klein. Când s-au potolit, ne-au aruncat într-o cămăruţă, unde i-am găsit pe camarazii noştri. Le-am relatat ce ni se întâmplase.

„Nu ştiu dacă ceea ce o să vă povestesc o să vă facă să vă simţiţi

mai bine” a spus Berger, alt camarad de la Fülek. „Şi eu am fost bătut destul de rău de acel individ sadic. Îl cunosc: a fost profesor de educaţie fizică la liceul unde am învăţat, îi ziceau «Îngerul»”.

„Fire-al naibii, nu ne-a tratat deloc cum ne-ar fi tratat un înger”, a remarcat cineva, „pentru că aproape că i-a omorât pe unii dintre noi”.

Dimineaţa ni s-a ordonat să ne strângem lucrurile şi să ne aliniem. Am luat-o din loc, parcurgând bulevardul Kaiser Wilhelm, peste Podul Franz Ferdinand către gara Kelenföld din Buda. Acolo, am fost înghesuiţi în vagoane de transportat carne şi am fost duşi până la minele de bauxită din Gant. Întrucât linia frontului se apropia tot mai mult, am fost purtaţi prin Bodaj, Mor, Fertőrákos, iar apoi, de la Szombathely, am fost duşi până la Deutsch-Schutzen, unde autorităţile ungare ne-au predat nemţilor. Aşa am ajuns eu în acest loc, în munţi, îndreptându-mă spre un viitor incert, nesigur, imposibil de anticipat.

*

După nouă zile de marş aproape neîntrerupt, am ajuns la periferia satului Mathausen, asemeni unor stafii umblătoare, numai piele şi os, cu moralul la pământ, şi complet epuizaţi. Lumea mea era întoarsă pe dos, pentru că pierdusem demult legătura cu tovarăşii din companie, iar singurul prieten, Klein, se târa şi el, lângă mine, lipsit de speranţă. Noaptea se aşternuse peste case când am ajuns în sat şi încă se mai puteau ghici ochii din spatele perdelelor, urmărind masa înfricoşătoare de oameni în care ne transformasem. Era clar că nu era prima oară când vedeau o astfel de privelişte.

*

La câţiva ani după război, când am făcut prima mea călătorie postbelică la Mathausen, am reuşit să vorbesc cu unii dintre bătrânii de acolo. Şi, cu toate că au recunoscut că trăiseră toată viaţa în acel sat, au declarat că nu văzuseră niciodată nimic, că nu aveau nici cea mai vagă idee că la doar doi kilometri distanţă, în vârful dealului, se aflase un lagăr de concentrare, cu două crematorii, unde sute de oameni erau exterminaţi şi incineraţi zilnic. Vă vine să credeţi?

*

Cu trei zile în urmă, când ne lăsaseră să facem un popas la Steyer, unii dintre cei mai bine informaţi camarazi ne-au comunicat că eram duşi la Mathausen, dar nu aveam habar ce avea să însemne asta pentru noi. Nu ştiam că acest loc era un *„Vermightungslager”*. Când oamenii din preajmă vorbeau despre aceste lagăre, dacă se întâmpla vreodată să vorbească, nu voiam nici măcar să iau în calcul posibilitatea ca aceste locuri să existe cu adevărat. Pe atunci, eram convins că eram duşi la Mathausen doar cu scopul de a fi puşi la

muncă. Steyer a fost primul loc unde, după o săptămână întreagă de marş, ni s-a dat supă caldă, cu bucăţi de carne în ea. Ne-a picat foarte bine, având în vedere că ultima dată când băusem ceva cald fusese cafeaua primită în dimineaţa plecării noastre de la Deutsch-Schutzen. Zece au primit şi nişte pâine neagră – şi unul dintre camarazi a împărţit-o pe-a lui cu noi. Stăteam în picioare, urmărind fiecare mişcare cu atenţie. Decideam în comun cine avea să primească următoarea bucată de pâine. Aşa împărţeam totul între noi. Pentru că unchiul Sanyi era cel mai în vârstă, am hotărât ca el să primească toate firimiturile rămase după ce am rupt pâinea, pe lângă felia ce i se cuvenea de drept. Era al treilea său an de muncă forţată şi trecuse şi prin ororile din Ucraina.

Drumul a traversat mai multe sate mici, dar în momentul în care ne vedeau venind, locuitorii se retrăgeau în case. Probabil că fuseseră sfătuiţi sau chiar li se ordonase să facă asta de către gărzile noastre, dar unii dintre ei pândeau curioşi la ferestre. Într-unul din sate, o femeie în vârstă, fără a asculta avertismentele, stătea în faţa gardului, ştergându-şi lacrimile. Au mai fost câţiva curajoşi, care ne-au aruncat pâine şi alte bucate pe drum, dar gărzile nu ne-au lăsat să le luăm de jos. În acele zile, am fost nevoit să adun melci din şanţurile de la marginea drumului, pe care îi prăjeam şi îi mâncam în timpul popasurilor. Dacă nu găseam melci, adunam urzici sălbatice pe care apoi le mâncam cu poftă, deşi nu aveam sare sau margarină.

Într-una din acele zile, am trecut printr-un sat foarte mic, ce părea complet nelocuit. Aşa că am părăsit coloana, intrând într-o curte, unde am găsit nişte resturi de fructe uscate lângă gard. Am rupt o bucată din acel conglomerat şi am ascuns-o sub haină. După ce una din gărzi a trecut de mine, m-am alăturat şirului în marş, fără să fiu observat. Am fost destul de norocos să ajung din nou lângă Klein, care era îngrijorat din cauza dispariţiei mele bruşte. I-am arătat ce găsisem, am împărţit captura în două, mestecând fericiţi. Nu simţeam niciun gust, dar îngurgitarea ne-a lăsat senzaţia că mâncasem pe săturate. Mai târziu, am aflat că acel fruct nu era nimic altceva decât pulpă uscată şi presată rămasă de la merele sau perele folosite la producerea rachiurilor; era utilizată drept furaj pentru vite. Şi noi am rumegat-o asemeni vitelor.

*

A mai trebuit să mărşăluim doi kilometri până la intrarea în lagăr. Până acolo însă, trupe SS aliate la marginea drumului ne-au înghiontit, noi înaintând extrem de încet. Evident, era foarte important pentru ei ca noi să ajungem cât mai repede la locul execuţiei. Cerul de deasupra dealului era acoperit de o lumină prevestitoare de rele. Mi-am târât picioarele îngreunate spre acea lumină ciudată, care mă apropia şi mai

mult de lumea mitică şi înspăimântătoare din poveştile lui *Bal Sem Tov*. Semăna cu lumina misterioasă care luminează raiul în albastru deschis, împodobit cu aur. În sala imensă se află o masă imensă, acoperită cu o faţă de masă din mătase albă ca neaua, iar lângă masă se înşiruie la nesfârşit scaune goale, de aceeaşi culoare. În faţa fiecărui scaun se află un sfeşnic de aur, decorat cu pietre preţioase; lumânările luminează puternic sala, învăluită de o muzică liniştită şi minunată. Aceste lumânări nu se sting niciodată, pentru că, aşa cum spun poveştile lui *Bal Sem Tov*. Simt flăcările sufletelor oamenilor buni, care vor însufleţi din nou trupuri la venirea lui Mesia.

*

Noaptea se instalase. Aripile-i întunecate învăluiau deja întregul peisaj, iar eu continuam să înaintez către sursa de lumină, care devenea din ce mai mare, pe măsură ce mă apropiam. În vârful dealului, se ridica un edificiu asemănător unui castel; din spatele zidurilor acestuia emana acea lumină. De ambele părţi ale drumului care ducea la el se aflau barăci vopsite ciudat şi clădiri de piatră. În spatele nostru, nu era nimeni. Nu am făcut niciun efort ca să privesc tot înainte, deoarece ochii-mi erau fixaţi pe edificiul asemănător unui castel. Deasupra porţii lui se afla o reproducere gigantică, sculptată în piatră, a zvasticii germane. Pe ziduri erau amplasate gherete pentru santinele, iar în jurul lui se întindea un gard înalt de sârmă ghimpată. Ce putea fi acest edificiu? Nu am avut timp de ghicitori, pentru că, de cum am ajuns la poartă, am fost îmbrânciţi înăuntru. Lumina puternică venea de la reflectoarele imense care luminau curtea interioară, de parcă era zi. Clădiri mici flancau ambele părţi ale uliţei largi pe care a păşit „armata” nou-venită. Pe partea stângă, se înşirau barăci văruite, iar la dreapta se afla un edificiu asemănător unei fabrici cu două hornuri înalte, din care ieşea un fum gros, urât mirositor. Aici urma să trăim şi să muncim, m-am gândit, intrigat. Dar gărzile ce strigau în germană mi-au întrerupt „reveria”. Ordinele *„Schnell”* şi *„Weiter”* erau din când în când însoţite de strigăte de durere, venind din apropiere şi de mai de departe. După câţiva metri, am cotit la stânga. Deja eram înghesuiţi unii în alţii, astfel că ne împiedicam şi ne loveam unii de alţii pe pământul plin de pietre. Ţipetele se puteau auzi tot de mai aproape şi tot mai tare. Soldaţii SS ne-au îndrumat, lovindu-ne cu bastoanele şi strigând: *„Funf… Funf…”* (ceea ce însemna că trebuia să stăm câte cinci în rând)! Când ne-am apropiat destul de mult, am descoperit motivul acestor comenzi. Tăiaseră o intrare lată de doi metri în gardul de sârmă ghimpată şi prin această poartă trebuia să intrăm toţi. Chiar şi de aici se puteau auzi strigăte. Mă aflam la câţiva metri de gard, când a apărut un soldat SS, lângă intrare, cu un baston care avea cârlig în capăt. Era

pregătit să lovească, când, brusc, mi-a venit o idee. Le-am sugerat camarazilor mei că, dacă aveam să intrăm în grupuri de câte cinci, nu va exista o a şasea persoană care să iasă din rând şi să fie lovită în cap. Mi-au urmat sfatul şi ne-am ţinut în grupuri de câte cinci, dar, nu se ştie cum, un camarad în vârstă din faţa noastră a ieşit din rând. Într-o clipită, ticălosul cerber l-a lovit pe săracul bătrân. Acesta şi-a pierdut cunoştinţa şi a căzut la pământ, unde alte câteva trupuri zăceau nemişcate. Pe de altă parte, grupul nostru de cinci a fost norocos, reuşind să trecem nevătămaţi. Când am privit în urmă, am observat că şi Klein supravieţuise punctului „de trecere". Împiedicându-ne de oameni care zăceau peste tot, am ajuns în cele din urmă la corturile de la marginea drumului; toate erau pline până la refuz. Aşa că a trebuit să ne aşezăm pe jos, sub cerul liber, asemeni altor mii care deja erau acolo. M-am învelit în pătură şi m-am întins pe pământul rece, argilos. Peste noapte, au continuat să sosească alţi tovarăşi de suferinţă; ordinele strigate ale soldaţilor SS au continuat să se audă şi ele, de asemenea. De fiecare dată când auzeam *„Funf… Funf…"*, urmate de urlete de durere, corpul începea să-mi tremure. Mă simţeam de parcă eu eram cel bătut. Inutil să mai spun că am reuşit cu greu să adorm.

Dimineaţa, când am deschis ochii, lumina soarelui m-a orbit. Un vânt rece m-a lovit peste faţă, mi-am ridicat capul pentru a vedea ce se petrece în jur – şi aproape că mi-am pierdut răsuflarea când mi-am dat seama. Câteva mii de oameni erau întinşi peste tot, acoperiţi de pături, înghesuiţi unii în alţii, ca nişte sardine într-o conservă, nemişcaţi asemeni morţilor. Un sentiment de frică m-a cuprins, o frică ce se asemăna cu cea pe care a aveam în copilărie când trecem pe lângă cimitirul evreiesc din Cluj. L-am înghiontit pe Klein, care era tăvălit lângă mine. Alarmat şi un pic speriat, şi-a scos capul de sub pătură şi m-a întrebat, somnoros:

„Ce-i? Ce s-a întâmplat?"

„Nimic", am răspuns supărat, „doar uită-te în jur, să vezi unde suntem". S-a sprijinit într-un cot, s-a uitat împrejur: era şocat. Şi alţii începeau să se trezească.

M-am ridicat, deşi nu mi-era uşor. Acum vedeam şi mai bine. Era o zonă imensă, ce fusese probabil odată acoperită de iarbă, dar acum era înecată de tone de noroi argilos. Locul era înconjurat de sârmă ghimpată, atârnată pe stâlpi de lemn, şi, la intervale regulate, se înălţau turnuri de pază. Soldaţi cu mitraliere păzeau împrejmuirea. Se putea observa că lagărul acesta, aşezat chiar lângă cel mare, înţesat cu rânduri nesfârşite de barăci din lemn, nu fusese ridicat cu mult timp în urmă. După cum am aflat la sfârşitul războiului, acest aşa-numit *Zelltlager* a fost construit exclusiv pentru muncitorii unguri şi evrei, luaţi cu forţa din casele lor şi puşi la muncă silnică.

„Haide", mi-am îndemnat prietenul încă învelit în pătură, „haide să

facem o mică plimbare pe aici ca să ne căutăm camarazii de companie”.

Unii începeau să se mişte încet, în timp ce alţii abia îşi iţeau capul ca să arunce o privire scurtă. Alţii stăteau şi priveau în jur, agitaţi încă. Mulţi zăceau întinşi pe pământ ca nişte butuci.

Nu aveau nici măcar energia de a face cea mai mică mişcare. Din păcate, unii nu au răspuns la niciun efort făcut de vecinii lor pentru a-i trezi. Au rămas „adormiţi” pe vecie.

Ne-am adunat lucrurile umede şi ne-am îndreptat către corturi. Pe traseu, am scrutat în stânga şi în dreapta, în faţă şi în spate, sperând să zărim pe cineva cunoscut. Când am ajuns la ultimul rând de oameni, un miros teribil ne-a surprins nările. În spatele corturilor se aflau câteva rânduri de latrine, unde femei şi bărbaţi se uşurau şi, nu departe de acestea, un lung şir de oameni îşi aşteptau rândul să ia apă de la o ţeavă ruginită, ce ieşea din deal şi din care curgea un fir subţire de lichid. Ne-am aşezat la rând şi am aşteptat să ne umplem gamelele şi să bem din lichidul transparent. Până când am ajuns la ţeavă, trecuse deja în jur de o oră; eram, totuşi, mulţumiţi că făcusem rost de apă, încât nu ne păsa deloc că aşteptasem. Eram ca acei rătăcitori pierduţi în deşert, lipsiţi de vlagă, dar care, atunci, când zăresc în depărtare o oază, îşi recapătă puterile în speranţa că setea le va fi în curând astâmpărată. Asta atâta timp cât oaza e reală şi nu un miraj.

Mi-am ţinut mâinile sub jetul de apă al ţevii, încercând să-mi spăl murdăria de pe ele. Dar celor din spatele meu nu le-a convenit deloc: „Doar nu crezi că vom sta să aşteptăm până când te dezbraci şi faci o baie! Nu ţi-a trecut prin cap că restul aşteaptă doar ca să bea şi ei?” Mi-am luat repede gamela şi, după ce am umplut-o, am plecat. Klein, care tocmai scăpase şi el, a venit la mine şi amândoi am luat o înghiţitură mare din gamele. „Măcar acum nu vom muri de sete”, i-am spus cu un zâmbet forţat. Faptul că reuşisem să luăm nişte apă ne dădea speranţe. Am urmărit rândul lung şi şerpuitor al celor care aşteptau să se aprovizioneze şi m-am întrebat ce s-ar întâmpla dacă apa ar fi oprită.

*

Timpul trecea fără să avem nimic de făcut. Nu puteam nici presupune ce planuri aveau cu noi. Poate că urmau să ne ducă la muncă, chibzuiam eu, ce altceva puteau face cu atâţia oameni? Nu mi-a trecut niciodată prin minte că nemţii vroiau doar să ne lichideze. Pe atunci, nu mă bătea gândul la aşa ceva. Nu aveam nici cea mai mică idee că edificiul ce semăna cu o fabrică, cu cele două coşuri înalte, fumegânde, dar care emanau mirosul acela suspect, n-avea nimic a face cu o activitate industrială: erau, pur şi simplu două hornuri de

crematorii, care trimiteau spre cer sufletele şi cenuşa unor făpturi umane.

Dintr-odată Klein a spus: „Ştii, când ne-am apropiat de lagăr azi-noapte şi am zărit acea clădire imensă şi barăcile dinăuntru, mai speram încă. M-am gândit că după tot marşul şi toată foamea, soarta ni se va schimba în bine. Doar după ce ne-au împins aici şi am văzut că ucid oameni aşa cum măcelarii ucid animalele la abator, mi-am pierdut toată speranţa. E oribil chiar să mă gândesc la toate acestea”. „Trebuie să avem încredere şi să credem cu tărie că vom reuşi să supravieţuim acestor orori. Nu trebuie să renunţi, pentru că asta o să te ducă la moarte. Ţine-te tare, fii puternic”, am încercat eu să-mi îmbărbătez prietenul. „Vei vedea, vom supravieţui şi lucrurile se vor întoarce în favoarea noastră până la urmă”. Eram surprins chiar şi eu de aceste cuvinte de încurajare, pentru că nu aveam nici cel mai mic motiv să ne păstrăm speranţa. Poate credeam că optimismul în astfel de momente lipsite de speranţă ar fi putut uşura lucrurile pentru ceilalţi şi pentru mine. De unde am avut această energie, nu ştiu nici azi.

Conversaţia cu Klein a avut loc în faţa unuia din numeroasele corturi. Eram pe punctul de a pleca în urma discuţiei cu Klein, când o faţă cunoscută a apărut din acel cort. Era faţa tristă, plină de lacrimi a lui János Vajda, camaradul meu din Fülek. Când m-am apropiat de el, a părut tulburat şi m-a privit cu suspiciune, de parcă îi eram complet necunoscut. Confuzia lui nu a durat mult şi, în câteva clipe, ne îmbrăţişam de parcă eram prieteni de o viaţă. Cu toate că era fericit să mă vadă, faţa i-a rămas împietrită de durere.

„Ce ţi s-a întâmplat? Ce necazuri ai?”, l-am întrebat.

„Nu de mine e vorba… dar…”. Vocea i s-a înecat. „Olt… Miki e mort. Pare aşa de ireal, aşa de îngrozitor, aşa de oribil!” Şi zicând acestea, a izbucnit în lacrimi şi şi-a prins capul cu mâinile-i osoase. După câteva momente, a continuat: „A murit în braţele mele, azi-noapte. Ştii, era cel mai bun prieten al meu. Eram ca nişte fraţi, el şi cu mine”.

Eram împietrit de şoc, nu-mi venea să cred ce auzeam. Mi-era imposibil să îmi imaginez că Miki nu mai era printre noi. În grajdul de la Fülek, unde întreaga companie era din nou împreună, vecinii mei erau „cuplul” Vajda – Lindenbaum. Le spuneam aşa pentru că o asemenea prietenie, care se înfiripase încă din vremea copilăriei, era într-adevăr un lucru rar. Locuiau în aceeaşi casă din Budapesta, fuseseră la aceeaşi şcoală, stătuseră în aceeaşi bancă, colindaseră împreună oraşul şi, ca ceilalţi copii, bătuseră mingea în Parcul Sfântul Ştefan. Încă îmi amintesc chipul vesel şi negricios al lui Miki. El şi Vajda puneau întotdeauna la cale pozne, ca să ne înveselească. Chiar şi la Fülek erau întotdeauna împreună, ca nişte siamezi.

Vajda se afla în faţa mea, singur, topindu-se pe picioare, numai piele şi oase, cu faţa nebărbierită, cu ochii plini de lacrimi, tremurând din tot corpul. Acest Vajda nu era cel pe care îl ştiam, ci o cu totul altă persoană. Zâmbetu-i etern i se ştersese de pe buze şi riduri adânci îi înconjurau ochii. Am încercat să-l consolez, dar am observat că şi eu plângeam, alături de el. În acea zi, m-am întâlnit cu mulţi dintre foştii camarazi de la Fülek, toţi fiind îndureraţi la aflarea veştii morţii lui Lindenbaum. Toţi îl plăcuseră. După ce i-am adus un omagiu şi am plâns pentru tovarăşul nostru de suferinţă, am căutat să dau peste cineva care să ştie mai multe despre ceilalţi. Atunci am aflat că prietenul meu, Geszti, nu supravieţuise marşului forţat şi, după Steyer, rămăsese în urmă. Cât despre soarta lui, nimeni nu ştia nimic sigur, dar toţi bănuiam.

Geszti era unul dintre dragii mei tovarăşi de suferinţă, pe care am început să-l cunosc mai bine la Fülek. Era destul de neîndemânatic şi răsfăţat. Povesteam împreună multă literatură, filozofie… deh, despre viaţă. Înainte de război, scrisese, parţial ca hobby, parţial ca să câştige nişte bani de buzunar, aşa-numitele povestiri despre cowboy de „un *pengő*”, folosind bineînţeles pseudonime englezeşti, de rezonanţă. Mi-a spus de nenumărate ori cum, odată ce toate ororile vor lua sfârşit, avea să se înscrie la cursuri de istorie şi filosofic la universitate, că dorea să se apuce de scris romane serioase. Şi dacă nu ar fi sfârşit în Holocaust, e foarte probabil că ar fi fost acum un scriitor din Fülek la fel de faimos ca cei doi scriitori din Fülek ai secolului XX: Efraim Kishon şi Major Otto.

După ce am sosit la Budapesta din Fülek, ne-am întâlnit de câteva ori în cazarma Allbrecht. Nici atunci nu am înţeles de ce nu se ascunsese, de ce nu rămăsese cu vreo cunoştinţă apropiată. Pentru că avea destui prieteni creştini. Repeta întruna că vroia să treacă prin această experienţă, ca şi toţi ceilalţi. În plus, nu vroia să pună în pericol pe nimeni. Era foarte periculos să ascunzi un evreu, fiind pedepsit chiar şi cu moartea. Pe de-o parte, trebuia să-i dau dreptate, dar, după cum îi spuneam şi lui, dacă aş fi avut cea mai mică şansă şi aş fi cunoscut pe cineva care să vrea şi să poată să mă ascundă, nu aveam nici cea mai mică îndoială că aş fi rămas în Budapesta. După război, am aflat că au existat destul de multe familii creştine care, riscându-şi viaţa, au ascuns şi au salvat evrei. Aşa s-a întâmplat cu Weisz, bărbierul companiei noastre. Dar Geszti a venit cu noi prin Gant, Bodaj, Mor, Fertőrákos, Deutsch-Schutzen şi mai departe. Dacă ar fi reuşit să mai supravieţuiască puţin. Cred că nu mai putuse suporta psihic întregul şir de orori şi umilinţe. Era clar că în ultima zi devenise foarte deprimat. Era destul de sceptic, în general, considerând optimismul meu şi încrederea în viitor surprinzătoare. Dar dau să cred că nu numai psihicul îl doborâse, ci şi faptul că,

picioarele, pline de răni, se infectaseră şi dăduseră în cangrenă. Nu mai era nicio şansă de-a i le putea salva. Deşi îi arătasem de multe ori cum să-şi înfăşoare obielele, altfel prea subţiri, în jurul lor, nu reuşea niciodată să le lege corect. Avusesem ocazia să povestim în timpul unei pauze pe drumul nostru spre Eisenerz. Singura sa nemulţumire de atunci a fost că materialul îi rănise piciorul, dar nu-mi dezvăluise că rana i se infectase şi era plină de puroi. Doar la Mathausen am aflat de dispariţia lui – şi pierderea m-a afectat nespus de tare, pentru că vorbisem mult despre cum prietenia noastră avea să dăinuiască chiar şi după război.

*

„Când am plecat de la Steyer”, şi-a continuat Sándor povestea, „Geszti se simţea deja foarte rău. O vreme am făcut tot ce ne-a stat în putinţă pentru a-l ajuta ca să nu trebuiască să păşească pe piciorul rănit. Când am făcut următoarea haltă, am observat că, atunci când încercase să-şi potrivească pansamentul pe rană, acesta i se lipise de vârful piciorului. Degetele i se înnegriseră şi era clar că dăduse în cangrenă. După ce am plecat de acolo, a mai venit sprijinit de noi pentru o vreme, dar apoi ne-a rugat să-l lăsăm să se odihnească puţin. Ne-a spus că ne va ajunge din urmă. Am observat prima gardă trecând pe lângă el, fără să spună o vorbă, dar nu am nici cea mai vagă idee ce s-a întâmplat după aceea, pentru că drumul a cotit… De-atunci, nu l-am mai văzut”.

Această veste tristă m-a făcut să mă simt şi mai descurajat, plin de amărăciune. Cum poate cineva suporta atâta durere? M-am străduit să îmi ascund starea, pentru a evita să-i supăr şi pe ceilalţi, mai ales pe prietenul Klein.

*

A mai venit încă o noapte în care am adormit cu greu. Geszti, cu faţa sa mare de tătar, cu mustaţa sa lungă, pe care şi-o răsucea cu degetele, mi-a apărut în vis. Stăteam sub un castan mare şi povesteam cu înfocare. Încercam să ne adăpostim de căldura verii la umbra copacului. Şi, dintr-odată, au apărut nori mari şi negri deasupra noastră; s-a pornit furtuna. Cerul a bubuit şi a tunat, iar fulgerele străluceau în jurul nostru. Unul din fulgere a lovit chiar copacul sub care ne aflam noi. Am văzut cum faţa albă a lui Geszti s-a făcut neagră ca tăciunele. Am strigat şi atunci m-am trezit cu senzaţia că cineva mă scutura de umeri. Era Klein, care crezuse că mi se întâmplase ceva. I-am spus că avusesem un coşmar. Mi-au venit în minte „frumoasele” zile petrecute la Fülek. Amintirea camarazilor de-acolo mă bântuia. Pe atunci, eram plini de dorinţe şi speranţe ascunse. Eram cu toţii bărbaţi tineri, în jur de douăzeci de ani, şi, la urma urmei, când să fii atât de

optimist dacă nu la acea vârstă?

*

După ce mi-am scos capul de sub pătură, mi-am dat seama că pe deasupra taberei bătea un vânt rece. În acea dimineaţă, am primit drept mic dejun ceva ciudat, care se presupunea a fi cafea neagră, iar la amiază încă o supă de morcovi; de data acesta, nu s-a mai dat deloc pâine. Mi-am petrecut întreaga zi plimbându-mă prin tabără, căutând cunoştinţe vechi. I-am făcut o vizită şi lui Jancsi Vajda. Se afla nu departe de intrarea în lagăr, cu ochii aţintiţi în depărtare, de parcă şi-ar fi căutat prietenul pierdut. Când l-am salutat, m-a privit puţin surprins. A dat doar din cap. M-am aşezat pe pământ, lângă el, aşa cum se face când ne aflăm în *suvet* (noi, evreii, stăm pe pământ timp de şapte zile când jelim moartea unei rude, a unui membru de familie sau a cuiva drag). Amândoi tăceam, cu privirea aţintită în depărtare. Nu ştiam ce să spun ca să-l înveselesc. Cu acel nod de supărare din gât, plin de lacrimile pe care nu le vărsasem, nu-mi puteam găsi nici vocea. Puţin mai târziu, i-am strâns braţul în semn de compasiune, m-am ridicat şi am plecat. Nu s-a opus, pentru că era evident că vroia să fie lăsat singur, pentru a comemora în gând amintirea prietenului său, cu a cărui dispariţie nu putea să se obişnuiască.

Zilele petrecute în lagăr treceau aproape la fel. Când abia ajunsesem acolo, evenimentele tragice m-au şocat. Odată cu trecerea timpului, într-un fel m-am obişnuit cu ele. Monotonia mă făcea să mă simt indiferent şi deprimat – singurul lucru cure mă ţinea în viaţă era speranţa că îmi voi găsi tatăl şi pe cei dragi mie. Credeam cu încăpăţânare că speranţele mele vor deveni realitate. Acest sentiment de siguranţă mă stăpânea, aşa cum credinţa că Mesia va sosi în curând îi stăpâneşte pe evreii *hasidimi*. Aceştia cred cu fanatism că Mântuitorul va sosi şi că va învia morţii şi va duce toţi evreii şi poporul ales a lui Dumnezeu înapoi pe pământurile Israelului. Mă pregăteam în fiecare zi pentru acea zi în care aveam să-mi revăd tatăl. Iată ce mă ţinea în viaţă şi mă împiedica să mă cufund într-o apatie totală.

*

În timp ce hoinăream prin tabără, am salutat multă lume, mai ales pe cei bătrâni, sperând să dau peste cineva din Transilvania. În primele zile, nu am întâlnit nicio persoană care să facă parte din lumea mea. Renunţasem la orice speranţă când, într-o zi, am observat un tânăr care stătea în faţa unui cort şi mă privea de parcă mă cunoştea. La apropierea mea, m-a întrebat:

„Spune-mi, nu eşti din Cluj?

Am avut senzaţia că leşin; mi-am revenit repede, pentru a-i

răspunde:

„Ba da, într-adevăr, sunt din Cluj, dar tu cine eşti?”

Chiar nu-mi aminteam să îl fi întâlnit vreodată pe acest tânăr din faţa mea.

„M-am schimbat mult”, a spus băiatul pe un ton amar. „Eu sunt Majse… ştii, Majse Pick, liul lui Samese de la sinagoga *Poale Ţedek*. Nu-ţi aminteşti?” A continuat cu o voce nesigură: „Obişnuiam să jucăm fotbal împreună în curtea din spatele sinagogii. Voi aţi venit împreună cu tatăl vostru să vă rugaţi la sinagoga noastră”.

Mi-am adus aminte de clădirea mare a sinagogii de pe strada Malom. Aveam înaintea ochilor şi cel mai mic detaliu. Lângă intrarea principală, erau nişte scări, iar la dreapta se ridica o casă cu un nivel, în care locuia rabinul Mandelbaum. Chiriaşii locuiau la primul etaj. La stânga intrării principalei în clădirea lungă, locuia Pick, *Sames*-ul. Curtea din spatele sinagogii, unde ne jucam cu o minge din zdrenţe, era acoperită de iarbă. Bineînţeles, eram nişte copii la acea vreme. Mai târziu, m-am mutat la Budapesta, astfel că nu ne-am mai întâlnit. După atâta timp, amândoi ne schimbaserăm foarte mult. Deşi e posibil, dacă nu ar fi purtat pălărie, să-l fi recunoscut după părul său roşu ca focul.

După ce ne-am îmbrăţişat, am început să plângem din cauza durerii şi suferinţei pe care le acumulasem pe drum încoace. Cei care treceau pe lângă noi, credeau probabil că eram fraţi, care fuseseră despărţiţi multă vreme. De îndată ce am reuşit să mă reculeg, am început să-l întreb tot felul de lucruri. Pentru că era cu doi ani mai tânăr decât mine, nu fusese recrutat la muncă forţată. Pusese deportat din Cluj, iar apoi aruncat în vagoane de tren… Înainte să poală continua, l-am întrerupt şi, cu o voce agitată, l-am întrebat:

„Spune-mi… mi-ai văzut cumva părinţii, pe tatăl meu?”

„L-am văzut pe tatăl tău în fiecare zi în ghetou şi la Auschwitz, de asemenea”.

„La Auschwitz?”, am exclamat surprins. „Am primit o carte poştală scrisă de ei de la Waldsee!”

„Nu, nu”, a încercat el să-mi explice, „acea cartea poştală trebuie că a fost scrisă la Auschwitz. Îi lasă pe toţi să le scrie celor dragi, dar folosind doar cuvintele pe care ei le impun. Nu există niciun loc numit Waldsee, dar nu am aflat acest lucru decât mai târziu. Auschwitz e un lagăr de concentrare, asemănător cu acesta, dar mult mai mare şi mai înspăimântător”.

„Chiar l-ai văzut? Cum arăta? Era bine?”, am insistat eu.

„Da, l-am văzut de câteva ori. Pentru că ştia să picteze, sarcina lui era să inscripţioneze pe cazărmi numere şi semne de avertizare. Date fiind condiţiile, arăta bine. Cel puţin cât am fost eu acolo”.

Inima îmi bătea cu putere. Am fost cuprins de o bucurie de

nedescris, pentru că îmi dorisem de atâta timp să aud că părinţii mei erau cât de cât bine şi în viaţă. Îmi venea să strig tare: Ascultaţi, toţi, sunt aşa de fericit că tatăl meu e bine şi în viaţă. Oh, Doamne! m-am gândit, mi-ai răspuns la rugi. Să te văd încă o dată, dragă tată, să te revăd, îmi tot repetam privind spre cer. De îndată ce mi-am revenit, l-am rugat să-mi spună tot ce consideră că merita spus. Când ajunseseră în ghetou? Când fuseseră luaţi din Cluj? Ce se întâmplase după? Ştia ceva despre sora mea mai mare şi despre mama? Voiam să aflu tot cât mai repede.

Doar după ce a căscat pe săturate, a început să vorbească. În primul rând, mi-a povestit cum fuseseră duşi în ghetou şi cum se formaseră grupuri din rudele şi cunoştinţele oamenilor. Credincioşii de la Congregaţia de la sinagoga *Poale Ţedek* erau atât de uniţi, încât aproape că formau o colonie.

„În ghetou, am reuşit să ne descurcăm cumva, dar ziua în care au început să ne urce în vagoane este o zi pe care nu o voi uita niciodată. La aproximativ un kilometru distanţă de gară, dat fiind că fusese distrusă în întregime de raidurile aeriene, aşteptau mai multe vagoane pentru vite. Jandarmi cu pălării cu pene de cocoş ne împingeau cu baionetele, obligându-ne să urcăm. Nu avea niciun rost să protestăm la brutalităţile lor, pentru că vagoanele erau deja supraîncărcate, dar ei continuau să ne îndese ca pe nişte sardine într-o conservă. Nu le păsa deloc şi am avut noroc să nimeresc în acelaşi vagon cu părinţii tăi. Călătoria a durat trei zile, timp în care toată mâncarea şi apa s-au terminat. Vagoanele erau pline de oameni bolnavi şi de morţi. Nimeni nu a venit să ne ajute când ajungeam în vreo staţie şi strigam după ajutor. Au fost opriri unde doar am stat şi am aşteptat ore întregi. Nu am văzut pe nimeni în afară de soldaţii care ne păzeau. Şi chiar dacă am fi văzut pe cineva, soldaţii nu i-ar fi lăsat să se apropie de noi”. Puteam să-i simt suferinţa din voce, în timp ce povestea. „Nu aveam habar unde ne duceau, dar unii au început să speculeze cum că eram duşi în Germania la muncă. Abia aşteptam să ajungem la destinaţie, la cât de oribile deveniseră condiţiile în care ne găseam. Nu ştiam de câte zile călătoream, când, într-o zi, la una din gări, am observat că era multă forfotă împrejur. Am auzit o voce puternică, ca un lătrat de câine, ţinând un discurs în germană. În cele din urmă, uşa vagonului s-a deschis şi câteva a strigat: *„Raus… alle raus los… los… schnell”*. Afară, afară, repede! Eram cu toţii slăbiţi, mai ales cei în vârstă, astfel că nu ne era uşor să coborâm din vagon. Aşa cum se face cu câinii, am fost împinşi afară şi forţaţi să ne aşezăm în rând sub ameninţarea baionetelor, cu care mulţi dintre noi eram loviţi. Ni s-a spus să ne lăsăm bagajele şi apoi au început să facă o selecţie. Prima dată au separat familiile, apoi au separat bătrânii şi copii de cei tineri şi de toţi ceilalţi care puteau munci. Deoarece nimeni nu ştia exact ce însemnau

toate acestea, s-a instalat panica. În jurul nostru se puteau auzi urlete şi rugăminţi. „Vă rog, nu-mi luaţi copilul! N-o să vă las să-mi luaţi mama de lângă mine! Luaţi-mă şi pe mine! Rugăminţile erau în van. Apoi au început să ne îmbrâncească cu o brutalitate şi un sadism nemaiîntâlnit până atunci. Cu deosebire, îi loveau şi-i băteau pe cei care îndrăzneau să se împotrivească, pe cei care nu se supuneau ordinelor. După selecţie, eu am ajuns în aceeaşi baracă cu tatăl tău. Era cu inima distrusă, amărât pentru că fusese despărţit de mama şi de sora ta".

*

Mulţi ani după sfârşitul războiului, mama mi-a spus că tata îşi făcuse planuri să fugă din Ungaria în România. Era un ascultător fidel al posturilor de radio din Londra şi Moscova, până în ziua când autorităţile au confiscat toate aparatele de radio deţinute de evrei. Nu îşi făcea iluzii despre ce avea să se întâmple cu poporul nostru, cu toţi evreii care erau prinşi. Auzise despre lagărele de concentrare. Mama nu fusese însă de acord şi, pentru mult timp, s-a simţit vinovată pentru că ea se întorsese de la Auschwitz, dar tatăl meu nu.

Pick a apucat să-mi povestească multe despre ce se întâmplase la Auschwitz. Mi-a relatat despre camerele de gazare şi despre crematoriile care funcţionau non-stop, noapte şi zi. Că toată lumea era rasă în cap. Nici nu-mi puteam imagina aşa ceva. Mama şi sora mea fără păr? Deşi eram mic pe atunci şi nu îmi amintesc, ştiu că mama avea părul tuns foarte scurt şi că purta o perucă din motive religioase. Mi-era şi mai greu să-mi imaginez sora cheală, fără lungul său păr blond.

Am făcut o înţelegere cu Pick, promiţându-i că îl voi vizita din când în când; ne-am despărţit cu mare greutate. I-am rămas veşnic recunoscător pentru că îmi adusese veşti despre ai mei. Asta mi-a dat putere să cred că mai aveam o şansă să supravieţuiesc, să depăşesc toate acele orori.

*

L-am căutat pe Klein şi, zărindu-l, i-am făcut de la distanţă semn cu mâna. Şi-a dat seama că eram într-o dispoziţie bună.

„Ce e? Ce s-a întâmplat? Nu cred că vrei să-mi spui că s-a terminat războiul, aşa-i? Vom fi eliberaţi din acest iad?"

Nu am fost deloc surprins la ce-i trecea prin cap, dat fiind că toată lumea aştepta şi spera să se întâmple asta.

„Mă tem că nu îţi pot da veşti atât de bune, dar am fost cuprins azi de o mare bucurie." I-am povestit despre întâlnirea mea cu Pick şi despre noutăţile cu privire la părinţi. În timp ce-i împărtăşeam toate acestea, mă cuprindea din nou bucuria. Simplul fapt că puteam vorbi

despre părinţii mei îmi dădeau un sentiment de uşurare, chiar dacă ştiam că se aflau în lagărul de concentrare de la Auschwitz. Doar că atunci nu ştiam ce însemna asta, de fapt, pentru ei. Oricum, am încercat să mă consolez cu gândul că nu dormeau afară sub cerul liber, ci la adăpostul barăcilor. Klein era bucuros să audă veştile bune şi fericit că eram eu fericit. M-a ascultat cu atenţie. Când am terminat, şi-a ridicat ochii şi a spus:

„Foarte bine pentru tine!” Şi am simţii suferinţă în vocea lui. Apoi, cu un căscat adânc, a adăugat: „Şi eu am mers să-mi caut vechi cunoştinţe. Mi-am întâlnit vechiul tovarăş de companie, Many. Mulţi dintre ei au fost exterminaţi”.

Noaptea aceea, când m-am acoperit cu pătura şi am închis ochii, am fost cuprins din nou de un sentiment benefic de împăcare. Mi-am închipuit că războiul se terminase, că aveam dinaintea ochilor mulţimi de oameni bucuroşi şi fericiţi. Eram în gara din Cluj, decorată cu flori multicolore, aşteptând sosirea trenului care îmi aducea părinţii acasă. Erau clipe de emoţie şi tensiune. Se vedea deja fumul gri al locomotivei, ridicându-se până la cer. În cele din urmă, garnitura a sosit şi pasagerii au început să coboare. I-am identificat de la distanţă. Primul a coborât tatăl meu, care s-a întors să o ajute pe mama. Soră-mea mai mare, ca o căprioară, a sărit de pe scările vagonului. A fost prima care a ajuns la mine, dintr-un salt, şi a început să mă îmbrăţişeze atât de tare, încât nu mă puteam mişca. Părinţii erau deja lângă mine; i-am îmbrăţişat pe amândoi deodată. Nu puteam vorbi, vocile ne erau sugrumate de nodurile din gât şi de lacrimile ce ni se rostogoleau din ochi. Dar nu erau lacrimi de durere şi suferinţă, ci de imensa bucurie de a fi din nou împreună. Voiam să îi ţin în braţe şi să nu-i mai las niciodată să plece. De cum ne-am liniştit, am început să le spun ce aveam de spus. Le vorbeam ca şi cum tocmai se întorseseră dintr-o lungă vacanţă şi nu ca unor oameni întorşi din iad, de unde puţini se mai întorc.

Părinţii ştiuseră prea bine că nu mă mutasem la Budapesta, în 1942, de plăcere. A trebuit să plec acolo nu doar pentru că Biki Eger fusese luat din casa unde locuia, dar şi pentru că exista pericolul ca Jászi Mayer să fie arestat. S-a dovedit că Biki Eger a fost închis într-un lagăr de concentrare. Eram convins că mai devreme sau mai târziu aveam să împărtăşesc aceeaşi soartă, dat fiind că nu eram doar vecini şi buni prieteni, dar participasem amândoi la acele întâlniri ilegale, aşa-numitele „ceaiuri”, organizate de Ajutorul Roşu. Nu că aş fi avut o misiune sau o poziţie importantă în cadrul organizaţiei, pentru că tot ce făceam eu era să iau parte la aceste „ceaiuri” şi să recit poezii, parte la care mă pricepeam destul de bine, după cum mi s-a spus. Recitam poezii de mari poeţi, precum Ady, Attila József şi, din când în când, baladele mele preferate de François Villon, traduse de György Falúdy.

Mai rar, citeam cu glas tare din propriile mele poezii revoluţionare. Cea mai mare „infracţiune” a mea a avut loc atunci când m-am întâlnit pe stradă cu prietenul meu Jászi. Abia mă salutase, după ce privise cu atenţie în jur pentru a se asigura că nu ne urmărea nimeni, şi a scos dinăuntrul hainei un pachet plat, împachetat în ziar, şi mi l-a vârât repede sub haină. Vorbea aşa de precipitat, încât tot ce am înţeles a fost să merg acasă şi să ard totul. Apoi a şters-o, iar eu am luat-o în direcţia opusă, îndreptându-mă liniştit spre casă. De cum am ajuns, am desfăcut pachetul, ca să-mi dau seama că era un morman de fluturaşi. Am citit unul şi, cu toate că nu-mi amintesc întreg textul, ştiu că se cerea sfârşitul războiului şi incita oamenii care munceau în industria militară la sabotaj. Se încheia cu sloganul „Pace, muncă şi pâine”.

Când s-a împrăştiat vestea că fuseseră arestaţi, că multe din cunoştinţele mele fuseseră reţinute şi că poliţia din Someşeni torturase câţiva până îi omorâse, m-am decis să plec, la Budapesta. Unul dintre unchii mei locuia la Budapesta, aşa că i-am scris o scrisoare. Răspunsul a venit repede, prin care mă informa nu numai că ar fi bucuros să mă vadă, dar că putea să-mi asigure şi un loc de muncă. Iată cum am ajuns să lucrez la fabrica de nasturi a unchiului meu din Budapesta. Era de treabă, dar puţin zgârcit. În schimbul muncii mele, îmi dădea mâncare, adăpost şi câţiva bani de buzunar.

În 1943, când tatăl şi sora mea mi-au făcut o vizită, tata mi-a spus că, nu mult după plecarea mea, doi detectivi de poliţie au venit să întrebe de mine. „O ştii pe mama ta”, a început tata să povestească, „plângea în timp ce le spunea detectivilor cum ai plecat de acasă brusc, fără să-ţi iei măcar rămas bun şi chiar a dramatizat întreaga istorie. I-a implorat să facă tot ce le stătea în putinţă pentru a te găsi, pentru că tu erai singurul ei băiat. După plecarea detectivilor, am lăudat-o pentru purtarea ei atât de curajoasă şi demnă. Ce mi-a spus atunci a fost că lacrimile-i fuseseră adevărate, ca să înceapă să plângă din nou, aşa cum făcea de fiecare dată când se gândea la tine”. Tata zâmbea în timp ce-mi evoca toate acestea.

Le-am trimis părinţilor scrisori, dar întotdeauna cu adresă şi cu nume de retur false, folosind limbaje codate. Aşa încât doar ei puteau să-şi dea seama ce scria acolo. Mama mi-a scris că, după plecarea mea, tata devenise abătut, îi era foarte greu să se obişnuiască cu absenta singurului său fiu. Era la fel de dureros şi pentru mine să fiu departe de casă şi de familie, care pentru mine era sacră. Nu mai departe, serile de vineri erau fantastice. Tata şi cu mine ne întorceam de la sinagogă, pentru masa de cină, acoperită deja cu o faţă de masă strălucitor de albă, pe care se aflau sfeşnice cu câte patru lumânări, toate aprinse pentru Sabbath. Lumina liniştitoare a lumânărilor scălda odaia mică, dar întotdeauna încărcată de o atmosferă fericită, de familie. Tata ne binecuvânta, pe mine şi pe sora mea, cu mâinile

aşezate pe capetele noastre. După care ridica cupa de argint umplută cu vin kosher şi, cu vocea sa caldă, de bariton, spunea o rugăciune *kaddish* pe vin. Toţi murmuram rugăciunea, odată cu el. Şi, după ce spuneam tare rugăciunea *brochet*, toată lumea putea să bea o gură de vin. După aceea, ne spălam cu toţii pe mâini, iar tata rostea rugăciunea sa *brochet* pentru *barches*, care este o pâine *chalah*, semidulce, specială, pe care mama o pregătea pentru sărbători. După ani şi ani de repetiţii, toate aceste seri de vineri, Sabbath şi alte zile de sărbătoare, mi-au rămas adânc în memorie. Când tata tăia prima felie din pâinea specială şi lua prima îmbucătură, îşi exprima satisfacţia prin două exclamaţii de încântare şi dădea din cap aprobator. Pe tot parcursului ritualului, nimeni nu avea voie să scoată o vorbă. Apoi, după ce toată lumea înghiţise prima sa îmbucătură de pâine dulce-sărată, tata remarca: „S-a copt foarte bine. E bună şi pufoasă". Pe mama, care auzise aceleaşi cuvinte de laudă de multe ori de-a lungul anilor, aprecierile tatei o făceau să se simtă bine. Răspundea cu modestie: „Nu te cred, întotdeauna spui asta. Dar când vedea că atât bunica, cât şi cei doi copii ai săi erau încântaţi, ochii i se umpleau de bucurie. Urma apoi piftia de peşte alb, care nu lipsea niciodată. Mai târziu, în primii ani de război, când nu se mai găsea peşte adevărat, mâncam o imitaţie de piftie de peşte. Chiar şi imitaţia era atât de bine preparată de mama, încât îmi lăsa gura apă; îmi amintesc chiar şi acum gustul ei special. În fiecare sâmbătă, aveam drept aperitiv faimosul *„ajer mit zweibel"* (ceapă cu ouă), după cum se numeşte în idiş. La prânz nu lipsea nici *solet,* care este o mâncare de fasole cu untură de gâscă şi picioare de gâscă. Acasă, îi spuneam *csulont*. Prepararea acestor bucate se făcea în după-masa de vineri, când le duceam la brutăria lui Hellman, pentru a se coace bine în cuptorul de cărămidă şi pentru a fi proaspete şi cu o aromă apetisantă pe când ajungeau la noi în farfurie. Acea veche zicală, „Deşi săraci asemeni şoarecilor de biserică, mâncau asemeni pisicilor de palat", ni se potrivea de minime. Deşi nu trăiam deloc în confort, tata făcea întotdeauna tot ce era în stare pentru a ne asigura cele necesare. Fără îndoială, pentru asta muncea din greu. Familia noastră obişnuia să invite studenţi de la ţară, care studiau la seminarul evreiesc, *jeshiva bocheret,* din Cluj, la prânz în timpul săptămânii, la cina de vineri seara sau la masa de Sabbalh. I nul din citatele favorite ale tatălui meu era următorul: „Unde e destul de mâncat pentru cinci, e întotdeauna loc pentru al şaselea".

*

Ce minunat va fi! Îmi puneam dorinţe, în timp ce stăteam sub pătură, pentru vremea când vom fi toţi împreună, în jurul masei festive. Chiar şi aşa, biata bunică din Şimleu Silvaniei ne va lipsi mult.

Pe cât de mult am iubit-o, pe atât mă iubise şi ea. Şi prietenii, care veneau la mine în vizită, o considerau o doamnă foarte de treabă. În timp ce noi discutam, ea stătea în fotoliul său şi ne privea prietenos. Avea întotdeauna ceva înţelept de spus, iar plăcerea noastră era să o ascultăm cu atenţie. Ne dădea tuturor nume inventate de ea. De exemplu, îi spunea, prietenului meu Jászi, „Nyúrgó”. Pe un alt prieten, care studia filosofia, îl numea „Zofus”, apelativ care derivă din cuvântul german *zaifen*, însemnând a înfuleca. Aşa mi-a poreclit toţi prietenii.

*

Întâlnirea cu Pick mă emoţionase într-atât, încât m-am chinuit să închid ochii, fără a reuşi nicidecum să adorm. Amintirile din trecut continuau să mi se deruleze în minte ca nişte filme pe ecranul alb. Când eram copil, îmi plăcea la nebunie să merg la cinema şi eram fericit când filmul avea un final fericit. De s-ar fi sfârşit şi viaţa mea aşa!

*

Nu prea eram dezamăgit de existenţa mea de până atunci. Pe lângă toate dificultăţile, viaţa mea fusese plină de culoare, chiar schimbătoare şi câteodată foarte agitată. Trăisem multe momente interesante, pe care le şi notasem chiar într-un jurnal. Din păcate, tot ce am avut vreodată, inclusiv jurnalul, s-a pierdut în timpul războiului. Ceea ce a rămas au fost experienţele mele şi toate acele amintiri reţinute în cotloanele minţii, pe care le-am salvat până în acea zi când aveau să devină proprietatea tuturor. Astfel încât generaţiile viitoare de evrei să ştie că am supravieţuit. Bineînţeles, sunt multe lecţii de învăţat despre acele vremuri – şi acestea trebuie studiate de istorici.

Primul (1938), al doilea (1939) şi al treilea (1941) set de legi care restricţionau drepturile legale umane şi internaţionale ale evreilor din Ungaria ne-au forţat, în special pe noi, cei mai tineri evrei din Ungaria, să alegem una din cele două variante după sfârşitul celui de Al Doilea Război Mondial.

Prima posibilitate a fost să ne alăturăm organizaţiilor sioniste, dat fiind că în Ungaria şi, în special, în Transilvania de dinainte de război, până în 1949, existau destul de multe astfel de organizaţii. Mai ales în timpul războiului, aripa stângă *Hasomer-Hacair* a mişcării sioniste a jucat un rol important. Membrii săi, deghizaţi în uniforme militare germane şi ale Crucii cu Săgeţi din Ungaria, au salvat, riscându-şi propria viaţă, vieţile evreilor din ghearele adevăratei Cruci cu Săgeţi. În ultimii patruzeci de ani (data redactării acestor memorii – 1991), rolul lor principal a fost muşamalizat. După cum probabil se cunoaşte,

principalul obiectiv al acestor organizaţii sioniste era să îi ducă pe evrei înapoi în ţinuturile natale din Israel-Palestina. Israel-Palestina se afla pe atunci sub guvernare britanică şi deşi, pe baza Declaraţiei lui Balfour, evreilor li s-a promis dreptul la o patrie, promisiunea a început să pară o iluzie, un vis imposibil, un fel de utopie nerealistă. Chiar şi aşa, au existat oameni care au ales această cale pentru că erau convinşi că singura modalitate de a rezolva „problemele” evreilor era înfiinţarea unui stat evreu.

Cea de-a doua alternativă pentru noi, evreii din Europa Centrală şi de Est, era să urmăm calea socialismului internaţionalist. Chiar înainte de izbucnirea ultimului război mondial, mulţi dintre noi aleseseră calea idealurilor socialiste, deoarece aceste idealuri îndrăzneau să se opună tuturor formelor de opresiune, fie ea religioasă, etnică sau rasială. Din acest motiv, nu numai muncitorii, ci şi mulţi tineri din clasa de mijloc, cu studii înalte, erau atraşi de mişcările de tineret socialiste internaţionaliste.

*

Meditam, pe jumătate visând, în timp ce stăteam întins pe pământul rece, argilos, din lagărul de concentrare de la Mathausen, când, dintr-odată, am auzit un bubuit venind din depărtare, adus de vântul de primăvară. Undeva departe se dezlănţuia o furtună, m-am gândit şi, curios, mi-am scos capul de sub pătură. Era întuneric beznă şi puteam vedea norii groşi deasupra. Bubuitul s-a înteţit şi m-am gândit ce norocos fuseserăm că nu plouase deloc de la începutul „lungului nostru marş”. Ştiam că ar fi fost o adevărată tragedie, pentru că dacă am fi fost prinşi de ploaie, mulţi dintre noi ar fi făcut pneumonie şi ar fi murit. Deodată, am auzit zgomotul unui avion apropiindu-se. Instinctiv, mi-am acoperit capul cu pătura. Trebuie că sunt avioane la antrenament de noapte sau în misiune, m-am gândit, în timp ce aparatele zburau chiar pe deasupra noastră. Cu toate astea, de cum trecuseră de noi, am auzit şuieratul bombelor aruncate, urmat de explozii puternice care făceau să se cutremure pământul. Toate acestea s-au întâmplat atât de repede, încât, pe când am început să ne ridicăm în picioare şi să fugim cuprinşi de panică, avioanele erau deja departe. Tot ce am auzit pe urmă au fost strigătele şi ţipetele de durere ce veneau dinspre corturi. Să fi fost Forţele Aliate cele care ne bombardaseră?, m-am întrebat. Nu era posibil, pentru că ştiau sigur că aici se afla un lagăr de concentrare plin de oameni nevinovaţi, ţinuţi prizonieri. Gemetele şi strigătele pline de durere au continuat destul de mult timp.

Eram împietrit de frică la gândul că avioanele se puteau întoarce oricând să bombardeze întreaga tabără, până se va alege de ea praful şi pulberea. Tot ce puteam face era să mă strâng ca o minge sub

pătură, ştiind foarte bine, mai ales după raidul cu bombe şi rafale de mitraliere căruia abia îi supravieţuiserăm la gara din Bodaj, ce ne aştepta dacă era să trecem din nou printr-o astfel de experienţă terifiantă. Acel atac nu ne fusese destinat nouă, ci vagoanelor de tren care transportau soldaţi germani. Dacă ar fi ştiut atacatorii că acele vagoane duceau doar nişte nenorociţi de muncitori evrei recrutaţi la muncă forţată, înghesuiţi mai rău ca vitele, puţin probabil că le-ar mai fi atacat.

Dimineaţa când m-am trezit şi am mers să arunc o privire, locul unde se aflaseră corturile arăta ca un câmp de bătălie. M-am grăbit şi eu într-acolo, pentru a afla ce se întâmplase de fapt. Se adunase o mulţime prizonieri şi nu a fost uşor să-mi dau seama cum stăteau lucrurile. Am răsuflat uşurat când am văzut că cortul lui Pick şi a lui Vajda era intact. În cele din urmă, m-am întâlnit cu Pick, care se apropia de mine dinspre zona bombardată.

„Ce s-a întâmplat?”, l-am întrebat.

„Azi-noapte o bombă a lovit unul din corturi. Mulţi au murit pe loc şi încă şi mai mulţi au fost grav răniţi. Am ajutat până acum răniţii,” a spus el cu mare tristeţe. După care s-a uitat atent în jur să vadă dacă era cineva prin apropiere şi mi-a şoptit în ureche: „Unul dintre băieţii din cortul nostru era afară la latrină şi a putut desluşi însemnele avioanelor. Jură că erau avioane germane!”

„Avioane germane?”, m-am arătat eu uluit. „De ce ne-au bombardat? E posibil să fi greşit?”

„Nici vorbă, nu a fost deloc din greşeală. Băiatul care a văzut însemnele a spus altora şi mulţi dintre aceştia au ajuns la concluzia că bombardamentul a fost deliberat, cu intenţia de a ucide cât mai mulţi dintre noi”. A făcut o mică pauză, după care a continuat: „Noaptea trecută a sunat de parcă se pregătea o furtună, dar unul din cei mai vârstă din cortul nostru, care a fost soldat, ne-a spus că erau «howitzer», tunuri care pot să arunce bombe la mari distanţe!”

Toate acestea însemnau că linia frontului se apropia tot mai mult. Aşadar, eliberarea noastră nu era nici ea departe.

În următoarea dimineaţă, trupe SS au sosit în lagăr şi au înconjurat zona taberei unde locuiam împreună cu prietenul Klein. Ne-au aliniat şi ne-au scos din tabără prin poarta deschisă în sârma ghimpată. Am fost duşi printre barăcile identice ale secţiunii mai mari a lagărului. Am putut observa „casele” date cu var. În faţa fiecăreia, aşezaseră flori şi pământul era proaspăt greblat. Totul era curat şi ordonat. Chiar şi aici, unde ne aflam noi, la doar câţiva metri de crematoriile prin ale căror coşuri tone de fum plin de cenuşă înălţau spre eter ceea ce mai rămăsese din miile de oameni asemeni nouă. Un zid format din soldaţi SS înarmaţi se ridica în faţa barăcilor. Prin ferestrele sclipind de curăţenie puteam vedea oameni ciudaţi, îmbrăcaţi în haine dungate,

exact aşa cu îmi povestise Pick despre Auschwitz, privindu-ne la rândul lor. Am ieşit din lagăr prin aceeaşi poartă prin care intrasem prima oară, de data aceasta larg deschisă. În spatele ei, se întindea un drum îngust, de-a lungul dealului. Şi aici erau barăci, dar acestea erau ridicate din cărămidă şi piatră, în jurul lor mişunând soldaţi SS. Apoi am trecut prin oraş, unde, în spatele gardurilor care înconjurau curţile caselor, zăream femei în vârstă urmărind curioase trista privelişte a şirului nostru în zdrenţe. În curând, am părăsit şi localitatea. Pentru o vreme, am mărşăluit, mai bine-zis ne-am târât de-a lungul malurilor Dunării. Fluviul era la o distanţă de un braţ şi ne amintea multora dintre noi de casă. Puţin mai târziul ne-am abătut de la şoseaua principală şi am început să coborâm pe un drumeag prăfuit. Pe ambele lui margini se vedeau câmpuri acoperite de o vegetaţie bogată. Puţin mai târziu, am identificat nişte plante galbene, înflorite, pe care nu le mai văzusem până atunci. Pe atunci, nu ştiam că acestea aveau să devină o sursă binevenită de hrană pe parcursul lungului nostru marş şi că aveam să-mi risc chiar şi viaţa pentru ele.

*

Gândurile-mi erau în cu totul altă parte. Nu ştiu de ce, poate pentru că eram foarte înfometat, dintr-odată m-am trezit că-mi imaginez ce minunat ar fi să pot mânca un borcan de smântână cu o felie de pâine. Poate, dar nu, sigur, pentru că aceste două feluri erau ceea ce primeam la micul dejun în Fülek. Mai auzeam vocea lui Irene, şefa de la bucătărie: „Ernő, du-te cu Kati şi aduceţi-mi un butoi de smântână”.

Era bine să mai ies din când în când din incinta bucătăriei. „Frigiderul” satului era la doar câteva sute de metri distanţă. Semăna cu o pivniţă de vinuri. Irene ne avertiza întotdeauna, necăjindu-ne parcă: „Şi aveţi grijă să nu vă pierdeţi prin pivniţă, c-o să răciţi!” Kati se înroşea, stânjenită, dar îşi păstra expresia feţei serioasă. Ştiam că mă plăcea, dar din cauza legii care interzicea amestecarea raselor, de care am mai vorbit, nu voiam să-i arăt niciun fel de interes. Când am coborât pentru întâia oară acolo, am observat că era stânjenită de situaţie. Când am ajuns în fundul pivniţei, şi-a dat seama că lăsase lacătul afară şi putea să-l ia oricine. A urcat scările repede, ca o vulpe, iar eu i-am privit coapsele plinuţe, de obicei acoperite de rochia groasă. Stăteam şi o priveam. La întoarcere, a fost la fel de rapidă, dar a uitat de ultimele trei trepte. Din fericire pentru ea, am reuşit s-o prind în cădere. Pentru câteva clipe, am ţinut-o strâns în braţe, l-am simţit pieptul tare şi respiraţia grăbită. Totul n-a durat decât câteva secunde. Am lăsat-o cu părere de rău din braţe, dar ea a încercat să rămână acolo, agăţându-se de umărul meu. Nu am scos nicio vorbă, dar era clar că aveam acelaşi gând. Şi ea ştia prea bine ce s-ar fi

întâmplat dacă am fi avut o relaţie serioasă. Astfel că am apucat unul din butoaiele cu smântână şi ne-am întors pe scările lunecoase. M-am asigurat că am închis pivniţa. Kati a observat şi ea că mâinile îmi tremurau. Când am privit-o direct, s-a înroşit şi a râs oarecum ruşinată. „Începeam să cred că v-aţi pierdut!”, ne-a tachinat Irene, necăjindu-ne, dar cu cele mai bune intenţii. Şi ca de obicei, mi-am primit recompensa pentru ajutor, adică un polonic de smântână şi o bucată mare de pâine proaspătă.

*

Visarea mea cu ochii deschişi a fost brusc întreruptă de pocnetul unei împuşcături. Care a fost urmat de un altul. Şirul în marş s-a oprit pentru o clipă, toţi căutând în urmă. Atunci mi-am dat seama că traversam un câmp întins, cultivat cu cartofi. Un număr mare dintre noi ieşiseră din rând şi începuseră să sape în căutare de tuberculi. Doi dintre ei erau de-acum întinşi la pământ, atinşi de gloanţe, alţii scormoneau în continuare, în timp ce majoritatea căutătorilor de hrană se grăbea să reintre în şir. S-a mai auzit o împuşcătură, urmată de cunoscutele ordine cu care ne obişnuiserăm: *„Weiter… los… los… nicht austreten”*. Şi în acel moment, împuşcăturile au devenit din ce în ce mai frecvente, urmate de sunetul înfundat al proiectilelor lovind în carne şi oase. Ulterior, s-a răspândit cu repeziciune zvonul că cei care ieşiseră din şir şi rămăseseră în urmă au fost împuşcaţi şi părăsiţi pe marginea drumului. Normal că pe mulţi dintre noi ne-a cuprins panica. Eu am fost şi de data aceasta destul de norocos, pentru că am reuşit să-mi păstrez calmul şi că, în goana de întoarcere la coloană, încălţările nu m-au lăsat baltă.

*

Soarele era deja sus pe cer când am fost lăsaţi să luăm o mică pauză. Mulţi culegeau iarba groasă din jurul nostru şi se îndopau cu ea. Împreună cu Klein, căutam melci, dar nu am avut parte de un asemenea jinduit festin, aşa că ne-am alăturat acţiunii de înfulecare a ierbii. Forţele ne slăbiseră de la mâncarea din lagăr din ultimele zile; eram cu toţii nişte grămezi de oase acoperite cu un strat subţire de piele. Fără îndoială, arătam ca toţi ceilalţi. De fiecare dată când priveam faţa lui Klein, trăiam un şoc. Un strat foarte subţire de piele îi acoperea faţa-i osoasă; fiind nebărbierită, abia se putea distinge. O identitate facială pe cale de a fi pierdută.

În timpul acestei prime pauze, cu toţii ne-am dat cu părerea în legătură cu destinaţia noastră. Acei dintre noi care credeau că întreg lagărul de concentrare de la Mathausen era evacuat pentru că linia frontului se apropia tot mai tare, erau cei mai aproape de adevăr.

„Atunci, de ce ne duc doar pe noi?”, a întrebat unul din tovarăşii

de suferinţă. „În realitate, cu toţii am văzut că nu era niciun semn ca sectorul mai mare de sus să fi fost evacuat”.

„Poate ne duc undeva la muncă”, a intervenit un altul.

A trebuit să punem capăt discuţiilor, pentru că ni s-a ordonat din nou să ne mişcăm. Un lucru de care eram cu toţii siguri era că ne îndreptam spre vest, pentru că, puţin câte puţin, puteam distinge în depărtare piscurile acoperite de zăpadă ale Alpilor. Iar după canonada tot mai puternică a tunurilor venind din est, puteam deduce că germanii erau atacaţi cu multă înverşunare. Cât despre situaţia exactă la vest de noi, nu aveam nicio informaţie cât de cât plauzibilă, cu excepţia faptului că Aliaţii lansaseră un atac masiv pe două fronturi pentru a ne elibera pe toţi de nazişti şi fascişti. Mărşăluisem doar câţiva metri, când am auzit din nou împuşcături. Am ştiut că alţii din şirul nostru fuseseră ucişi de ticăloşi, de „gărzile” noastre. Când am ajuns în vârful unui deal înalt, am privit în urmă şi am văzut că eram o coloană de mii de inşi, care mărşăluiam către o ţintă necunoscută, nebuloasă.

*

Popasul nostru de după-amiază s-a nimerit să se afle la începutul unei porţiuni de drum ce trecea printr-o mică pădure. Când am dat să căutăm locuri de odihnă pe marginea drumului, am observat că terenul din jurul nostru era acoperit de plante galbene. Deşi eram conştient de riscul pe care mi-l asumam, pentru că nu demult fusesem martorul tragediei de pe câmpul cu cartofi, l-am prins pe Klein de mână şi am dispărut. Din fericire, garda se afla de cealaltă parte a convoiului şi la oarece distanţă. Deşi acţiunea noastră îndrăzneaţă a durat doar câteva secunde, mie mi s-au părut câteva minute. Frica distorsionează percepţia timpului. Am fugit acolo unde creşteau plantele galbene şi am smuls repede cât mai multe tulpini. Apoi ne-am grăbit să ne alăturăm şirului. Cei care ne văzuseră îndrăznind să părăsim coloana erau nerăbdători să ne vadă înapoi vii. Şi Klein s-a întors cu bine. Cei din imediata apropiere erau curioşi să vadă ce reuşiserăm să culegem. Unul dintre ei ne-a spus că ceea ce recoltasem nu era altceva decât rapiţă. Ne-a explicat şi la ce foloseşte. Alţii, inspiraţi de curajul nostru, s-au grăbit să culeagă şi ei. Doar după ce soldaţii au tras câteva gloanţe pe deasupra capetelor lor, s-au întors spăşiţi în şir.

Am împărţit rapiţa, pe care am mestecat-o în timp ce mărşăluiam. Paznicul cel mai apropiat, observând agitaţia ciudată din secţiunea noastră, s-a apropiat pentru a-şi dea seama de ce punem la cale. Am ascuns repede restul buruienilor în haină şi mi-am continuat înaintarea cu capul sus, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Abia păşiserăm câţiva metri, când am văzut cum paznicul din apropiere şi-a

potrivit arma în poziţie de tragere şi cum un corp a explodat de la împuşcătura ce ţâşnise instantaneu, prăbuşindu-se la pământ. Ce putea să fie?, m-am întrebat alarmat, încordat ca o pisică. De când plecasem de la Mathausen, ajunsesem să-i cunosc aproape pe toţi din imediata mea apropiere. Povestisem cu ei pe îndelete. Acum, fără a risca să privesc înapoi, l-am întrebat pe cel din dreapta mea:

„Spune-mi, ce s-a întâmplat. Cine a fost împuşcat?"

„Porcul ăla l-a împuşcat pe Tibi. Nu am habar de ce. Poate pentru că era cel mai aproape de marginea drumului".

Respiraţia aproape că mi s-a oprit. „Dragul nostru Tibor?", am exclamat mai mult pentru mine însumi, decât pentru altcineva. În acelaşi timp, mă gândeam: nu vom fi oare ucişi cu toţii la fel? Nu, nu, nu voiam să-mi abat gândurile la o aşa posibilitate şi, totuşi, m-a cuprins frica. Tibi fusese unul dintre aceia care, atunci când văzuse Dunărea, exultase de fericire. Îmi aminteam ce ne spusese atunci: „Imaginaţi-vă că aveam un debarcader la marginea Dunării, pe malul Roma. Îmi petreceam timpul liber acolo, după orele de muncă, în fiecare zi, de primăvara până toamna, pe apă. Am şi dormit acolo. Ar fi minunat dacă aş putea să mă arunc în Dunăre. Nu contează, când ne întoarcem acasă o să am destule ocazii să recuperez timpul pierdut. Şi acum – nu mai era. De necrezut! Tibi era mort şi nu mai avea să se întoarcă niciodată la Dunărea lui! Mai apoi, am petrecut mult timp povestind despre el. Gyulai, care era puţin mai în vârstă decât noi şi îl ştia pe Tibi de când erau la Kőszeg, ne-a spus că Tibi îşi pierduse fratele mai mare din cauza tifosului, că fusese o experienţă dureroasă pentru el, dat fiind că se regăsiseră din întâmplare în lagăr, după luni de despărţire. Moartea fratelui mai mare îl traumatizase; avusese nevoie de multă vreme pentru a-şi recăpăta pofta de viaţă

„Ştiţi ce iad pe pământ era la Kőszeg?", a întrebat Gyulai, adăugând: „Probabil chiar mai rău decât iadul. Oamenii cădeau seceraţi de holeră şi tifos, precum muştele". Apoi a coborât vocea şi a continuat: „Ştiţi, şi acolo erau crematorii, asemănătoare celui de la Mathausen. În fiecare zi, grămezi de trupuri erau făcute cenuşă. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu fratele mai mare a lui Tibi, dar Tibi nu a aflat niciodată cum a sfârşit; mie mi-a spus altcineva". Gyulai ne-a relatat apoi oribilul adevăr al lucrurilor inumane petrecute la Kőszeg, aşa cum un bolnav mintal ar fi povestit psihanalistului totul, dezvăluindu-şi chiar străfundul cel mai ascuns al sufletului, în speranţa de a se elibera de povara acelor amintiri terifiante şi a gândurilor teribile care îi mistuiseră sufletul. Până în acel punct, hoinăreala mea prin iad era de neînţeles. Dar părea că, în contrast cu cele îndurate de cei din Kőszeg, propria mea experienţă dureroasă nu era aşa mare lucru. Dacă eu însumi nu aş fi trăit toate acestea, dacă nu aş fi văzut cu propriii mei ochi oroarea acelor întâmplări altfel de

neimaginat, dacă aş fi auzit doar de ele, nu aş fi crezut nimic. Înainte, nu mi-aş fi putut închipui că răul omenesc se dovedea a fi nelimitat, că astfel de fiare puteau lua formă omenească şi că, pentru ele, a ucide era o sursă de mare plăcere şi satisfacţie. Deşi citisem numeroase volume despre războaiele din diferite etape ale istoriei, despre Inchiziţie şi despre alte atrocităţi şi orori, ceea ce s-a întâmplat, ca o ruşine de neşters a civilizaţiei umane, la mijlocul secolului XX, când omenirea părea a fi atins niveluri superioare pe o scală a progresului, era departe, era imposibil de a putea fi înţeles ori explicat.

*

Întreaga zi, sunetul împuşcăturilor ne-a răscolii minţile. Uneori se auzeau în faţa noastră, alteori în spate. Era terifiant să vezi trupurile înţepenite şi reci ale camarazilor de suferinţă zăcând, împuşcate în ceafă, pe şanţurile drumurilor. Unii dintre ei erau tineri, alţii bătrâni. Oricât de mult am încercat să nu privesc închizând ochii, le vedeam feţele contorsionate de ultimele momente de durere. Abia aşteptam să se lase noaptea pentru a fi lăsaţi să luăm o pauză. Ajunsesem la o păşune întinsă. „În sfârşit o să ne putem odihni", a spus uşurat Klein, în a cărui ochi se putea citi o frică constantă. Evident, şi el era înfricoşat de acest marş al morţii. „Da", a continuat el, „e bine că putem să ne odihnim o vreme, pentru că n-o să încerce să ne împuşte pe timpul somnului de noapte. Cel puţin sper că ne vor lăsa în pace până dimineaţa". Apoi, a adăugat, nedumerit: „Cum a putut poporul german să decadă într-atâta, un popor care a dăruit omenirii spirite mari ca Goethe, Schiller şi Heine? Ce şi faţă de cine am comis noi nelegiuiri atât de uriaşe ca să sfârşim în acest marş al morţii? Ăştia din preajma noastră nu sunt fiinţe umane. Sunt bestii!"

Am încercat să-i ridic moralul, dar mi-am dat seama că e mai bine să-l las să se descurce singur. Nu aveam nicio îndoială că oroarea împuşcării brutale a lui Tibi îl bântuia încă. Klein era cu mult mai afectat de cele întâmplate decât mine; în timpul marşului mersese de multe ori la el pentru a-i asculta povestirile pline de culoare.

Era deja întuneric când liniştea s-a lăsat peste împrejurimi. M-am întins pe pământ, învelit în pătură, şi mestecam restul de răpiţă. Nu mai avea acelaşi gust ca atunci când o culesesem. Dar nu găseam un alt mod de a scăpa de imaginea atrocităţilor petrecute de-a lungul acelei zile. Aşa de mulţi morţi! Fiind cu toţi atât de obosiţi, atât de lipsiţi de energie, cum vom reuşi oare să ajungem la destinaţie? Că nu ne duceau la muncă era un lucru aproape sigur, dat fiind că întregul transport era plin de oameni epuizaţi fizic şi psihic. Ar fi durat luni de zile pentru a ne pune pe picioare. Nenumărate trupuri zăceau pe câmp; capetele lor osoase păreau nişte cranii goale. Am încercat să-mi păcălesc obsesiile, să ignor toate acele scene de coşmar şi să-mi

îndrept atenţia spre florile, plantele multicolore şi copacii din grădina botanică din Cluj; mi-a fost de-a dreptul imposibil. Cât de mult îmi plăcea să merg acolo şi să contemplu, plin de veneraţie, plantele şi florile exotice. Îmi petreceam ore întregi în Casa Palmierului, printre ale cărei plante tropicale aşteptam să înflorească Regina Victoria, eveniment ce se întâmpla doar o dată la şapte ani. Eram cuprins de bucurie când observam cel mai neînsemnat boboc sau schimbare de culoare la o floare sau plantă. Chiar ţineam la copacii bătrâni de sute de ani şi le-am şi învăţat numele în latină. Îmi plăceau, pentru că umbra lor era cea care mă inspira să scriu poemele mele de dragoste.

A trebuit să ies din această reverie, aici, aproape indecentă. Cineva a strigat. Mi-am scos capul de sub pătură. Dar nu am putut desluşi ce se întâmplă. Poate că vreunul dintre noi avusese un coşmar. Nu eram deloc surprins, deoarece acea zi ne marcase pe toţi, pe vecie. Vântul bătea cu putere peste câmp. Am închis ochii pentru a adormi mai repede, dar continuam să am pe retină imaginea trupului acelui camarad zăcând într-un şanţ, împuşcat în ceafă, cu faţa transformată într-o mască înfricoşătoare a spaimei. Mă durea inima; o simţeam de parcă diavolul însuşi ar fi strâns-o în ghearele sale – şi toată durerea acumulată până atunci înăuntrul meu a dat pe dinafară, la început prin lacrimi mici, abia ţâşnindu-mi de sub pleoape, apoi adunându-se într-un şuvoi de adâncă amărăciune: plângeam ca un copil. A trebuit să-mi înfund faţa în raniţă pentru a nu-mi trezi camarazii.

*

Firea extrem de sensibilă o aveam încă de când eram prunc. Nu ştiu exact de ce, dar nu-mi trebuia prea mult pentru a mă apuca de plâns. Am fost aşa de când mă ştiu şi uşa sunt şi azi. Niciodată nu m-am putut controla, dar nici nu am vrut cu adevărat. Din când în când, când făceam vreo poznă şi tata era puţin mai aspru cu mine sau mă privea furios, începeam să plâng. Plângeam de fiecare dată când întâlneam câte un cerşetor şchiop pe stradă sau la vederea vreunui convoi funerar. Plângeam când citeam o carte romantică, în care eroul murea; oricât ar părea de ciudat, chiar şi muzica melodioasă, cu adevărat serioasă şi profundă, avea acelaşi efect asupra mea. Primul gen de muzică cu care am făcut cunoştinţă de copil a fost opera. Mergeam cu regularitate la Opera Română din Cluj şi, peste ani, am ajuns să cunosc pe de rost întregul repertoriu al instituţiei, fiecare lucrare de început până la sfârşit, astfel că puteam fredona fiecare arie, fiecare notă muzicală. Şi nu a trebuit niciodată să cumpăr bilet! La început, am mers la operă cu prietenul meu Bukta, care-i înmâna casierului un leu, îngăduindu-ni-se astfel să ne strecurăm înăuntru pentru a urmări spectacolul. Mai târziu, odată ce toţi casierii ajunseseră să mă cunoască, mergeam la operă singur, dar era totuşi

riscant, pentru că, uneori, un alt uşier îmi cerea biletul pentru a verifica locul şi atunci… ei bine, atunci, adio reprezentaţie… Bineînţeles, acest lucru nu se întâmpla prea des, pentru că, de obicei, evitam problema, ocupând un loc în secţiunea „de stat în picioare", ca apoi, când începeau să se stingă luminile candelabrului gigantic şi acoperit cu foi de aur, verificam dacă rămăseseră locuri libere, pentru ca în timpul pauzei să-l ocup, pe cel reperat ca neocupat, încet, preocupat, de parcă aş fi fost stăpânul lui de drept.

Îmi amintesc de ziua în care am mers să văd producţia revizuită a operei „Don Pasquale". Ca de obicei, am reuşit să mă strecor în sală fără să-mi fi cumpărat bilet. Când am ajuns în sectorul „de stat în picioare", am observat că majoritatea locurilor scumpe şi bune erau goale. Aşa că, după uvertură, am făcut ceva ce nu făcusem niciodată. Am coborât la staluri şi, după bătaia gongului, am mers şi m-am aşezat în prunul rând, chiar în faţa orchestrei, ca şi cum aş fi avut toate drepturile din lume să fac asta. Toate scaunele erau ridicate, cu excepţia celui ocupat de mine. Mi s-a părut că nu era chiar aşa de evident că eram singura persoană care stătea în primul rând. La sfârşitul uverturii, lumea s-a ridicat în picioare şi a aplaudat; luminile s-au aprins. Când m-am întors pentru a mă îndrepta tiptil spre ieşire, am realizat că taxatorul şi secretarul de la operă mă aşteptau, pentru că îmi aruncau priviri aspre. Am făcut repede cale întoarsă, încercând să ies amestecat în mulţimea care se îndrepta spre ieşire. M-au observat, oricum, căci veneau acum după mine, urmărindu-mă. De îndată ce am ajuns în hol, am ţâşnit spre ieşirea principală a clădirii şi am încetinit doar după ce am ajuns în părculeţul din spatele operei. Epuizat, m-am aruncat pe una din băncile din parc. Timp de două săptămâni, nu am îndrăznit nici măcar să mă apropii de operă sau să privesc în acea direcţie. Apoi, treptat, am revenit la vechile obiceiuri, însă niciodată nu aveam să mai fiu la fel de obraznic. Mi-era foarte bine la balcon, iar atunci când era aglomerat, eram la fel de mulţumit să stau în secţiunea „de stat în picioare", unde puteam asculta şi îngâna oricare din lucrările pe care le vizionasem şi ascultasem de mai mult de o duzină de ori. În acele zile, opera din Cluj îi adăpostea pe unii dintre cei mai celebri şi talentaţi cântăreţi ai lumii, fiind, în acelaşi timp, nu doar teatru liric, ci şi teatru dramatic. Unii dintre cântăreţii săi erau invitaţi frecvent ai operei *La Scala* din Milano, faimoasa operă din nordul Italiei. Se zvonea că opera din oraşul de pe Someş era chiar mai bună decât cea din Bucureşti. Îmi plăcea la nebunie să merg la spectacolele montate aici şi, de multe ori, pe drum spre casă, împreună cu prietenul meu, fredonam ariile pe care tocmai le ascultaserăm în acea seară. Eram chiar opriţi de câte un poliţist şi avertizaţi pentru tulburarea liniştii publice.

Aveam o voce de soprană şi, cunoscând partitura unor lucrări de

operă atât de bine, mă întreceam să cânt şi acasă. Astfel că, atunci când faimoasa trupă de teatru idiş, *Siddy Tahal.* A venit în vizită în Cluj, şansa mi-a surâs. Eram în clasa a patra şi după prima pauză de zece minute, pe când colegii se aşezaseră la locurile lor, Buxbaum, directorul şcolii, a intrat în clasă, însoţit de o doamnă elegant îmbrăcată şi de un domn la fel de bine îmbrăcat. S-a făcut, brusc, linişte, încât se putea auzi şi musca.

„Ei bine, copii”, a rostit directorul nostru, zâmbindu-ne prietenos şi ridicându-şi ochelarii cu rame de aur. „Ei bine, copii, cei ale căror nume le voi citi vor merge la catedră”. La început, s-a uitat prin clasă şi, potrivindu-şi ochelarii, a început să ne citească numele. Cei nominalizaţi, ne-am îndreptat spre catedră cu paşi nesiguri, iar acolo ni s-a cerut, de către acel domn, care s-a dovedit a fi directorul trupei idiş, să cântăm. Câţiva dintre noi au fost chemaţi înainte ca eu să-mi aud numele. Am cântat puţin, nu-mi amintesc acum ce. După selecţie, oaspeţii şi directorul au început să discute în jurul mesei şi tot nu aveam habar despre ce putea fi vorba. Nu se mai întâmplase nimic asemănător în cei patru ani de şcoală.

După ce au terminat de deliberat, s-au întors către noi şi directorul mi-a rostit numele. Astfel că m-am ridicat nedumerit, puţin nervos, aşteptând să pricep ce se întâmplă. Directorul mi-a spus că societarii principali ai trupei de teatru idiş, aflată în oraşul nostru pentru o săptămână întreagă, Sidy Tal şi Adolf Tefner, mă aleseseră pentru a juca un mic rol în piesa lor, unde urma să fac uz de abilităţile mele muzicale. După ce aveam să primesc permisiunea părinţilor, trebuia să mă prezint după-masă la teatru. Nu-mi venea să-mi cred urechilor. Eram aproape sigur că nu înţelesesem bine ceea ce directorul spusese. Am fost şi mai plăcut surprins să ştiu că fusesem ales în defavoarea cântăreţului favorit din corul şcolii, pe nume Ernster.

În următoarea pauză, unii colegi au început să mă necăjească, alţii mă priveau cu invidie, dar au fost câţiva care au venit şi m-au felicitat sincer. Abia aşteptam să merg acasă să le spun părinţilor marea veste. Erau amândoi acasă, aşteptându-mă cu masa, care, conform tradiţiei, se servea în jurul orei două după-amiază. Mi-am lăsat ghiozdanul şi le-am povestit repede ce se întâmplase la şcoală. În final, când le-am dezvăluit că cel ales nu era altul decât propriul lor fiu, s-au uitat unul la altul cu ochii sclipind de fericire. Mama m-a îmbrăţişat şi m-a sărutat, iar tata m-a strâns şi el în braţe. Mi-am dat seama că erau foarte mândri de mine.

Ei bine, în acea după-masă m-am prezentat la teatru. Când am ajuns la intrare, o femeie în vârstă mi s-a adresat: „Încotro, băiete? Doar nu eşti şi tu vreun actor?” A spus acestea cu blândeţe, dar şi puţin ironic, însă de îndată ce i-am dat explicaţiile cuvenite, mi-a arătat politicoasă direcţia. Puteam auzi de departe actorii care îşi

repetau cântecele. Inima îmi bătea cu putere. Am urcat pe scenă, am rămas în picioare pe marginea scenei şi am privit, fermecat de marele lor talent. Sidy Tal m-a observat şi a venit la mine, m-a luat de mână şi m-a dus lângă pian. Mi-a făcut cunoştinţă cu o doamnă în vârstă, prietenoasă, care se afla dinaintea claviaturii. La început, bătrâna doamnă a interpretat o melodie, iar apoi a intonat versurile separat. Pe urmă, mi-a dat notele şi m-a rugat s-o acompaniez. Am încercat melodia de câteva ori; apoi m-a rugat să învăţ, până a doua zi, cuvintele pe de rost. Repetiţia finală avea să aibă loc dimineaţa şi primul spectacol chiar în acea noapte. M-am întors acasă şi i-am relatat totul mamei. S-a emoţionat şi ea puţin, aşa că am învăţat cântecul împreună. A exclamat, cu o voce plină de satisfacţie: „De ce, dragul meu, pentru că ştii deja întreg cântecul pe dinafară! Eşti foarte inteligent şi talentat!" Spunând asta, m-a mângâiat pe faţă. Am mers apoi în cealaltă cameră şi am exersat toată seara până când am fost chemat la cină. Repetiţia finală a mers foarte bine. În prima scenă, aveam un rol de câteva cuvinte. În cea de-a doua, trebuia să interpretez cântecul pe care îl învăţasem pe de rost şi ale cărui versuri erau destul de banale, dar drăguţe, începea cam aşa: *„Ik dank der Gatenyu"* (Îţi mulţumesc, Doamne) şi se termina cu cuvintele: *„Du in dem Amerikaj inz inzer galden landu…"* (Aici în America e pământul nostru de aur). Am avut un asemenea succes, încât după fiecare spectacol trebuia să repet cântecul şi, în curând, am devenit faimos în oraş. Părinţii, care au primit bilete de onoare, cu locuri într-una din cabinele private, m-au aşteptat după primul spectacol la ieşirea pentru actori, unde m-au îmbrăţişat şi m-au sufocat cu săruturile lor.

*

Următoarea apariţie publică pe latura artistică nu a fost nici pe departe la fel de fericită şi emoţionantă ca prima. Eram în al doilea an la liceu şi vocea mi-a fost descoperită din nou, în timpul orelor de muzică. Am fost făcut membru al corului şcolii, spre marele meu necaz, deşi pe atunci nu ştiam ce avea să se întâmple. La acea vreme, tocmai se construise noua catedrală ortodoxă şi la ceremonia de inaugurare a fost invitat corul nostru. Când am auzit vestea, am fost disperat, pentru că evreii ortodocşi nu au voie să intre într-o biserică creştină. În fapt, nu au voie să intre nici măcar în bisericile evreieşti neologe. Cea din urmă interdicţie nu era prescrisă de religie, ci mai degrabă de unii dintre evreii hasidimi extremişti. Dar nu puteam să nu mă alătur corului, pentru că piesa solo nu putea fi cântată decât de mine. După ce tata a discutat problema cu rabinul nostru, mi s-a dat permisiunea, deşi cu ezitări. Nu era altă cale. Chestiunea mai problematică era însă tema cântecului, anume capturarea evreilor de către babilonieni.

*

Undeva, în depărtare, cineva a strigat din nou. Era deja târziu şi eu tot nu reuşisem să adorm. Ştiam că trebuie să intru în lumea somnului, pentru a nu mă trezi obosit dimineaţa, altfel nu aveam să fiu în stare să rezist marşului forţat, care continua. Şi, totuşi, mi-era teamă să adorm: coşmarurile oribile mă urmăreau. În cele din urmă, gândul că familia mea era în viaţă m-a liniştit şi am reuşit să aţipesc.

Trebuie că dormeam adânc, deoarece Klein, care era lângă mine, m-a trezit cu greu. A fost nevoie să mă zgâlţâie zdravăn înainte ca să-mi scot capul de sub pătură. Abia îmi împachetasem lucrurile când vocile răguşite şi aspre ale gărzilor ne-au ordonat să ne mişcăm din loc. Marşul a început, dar mulţi dintre noi au rămas pe câmp. Pentru o clipă, am crezut că ni se vor alătura în curând. După un kilometru de mers, am auzit ecoul focurilor de armă. Am început să tremur din tot trupul. La următoarea oprire, s-a răspândit vestea că cei care nu mai aveau puterea să continue deplasarea aveau să fie ucişi, prin împuşcare.

Cea de-a treia zi din această „călătorie prin iad” ne-a găsit pe un drum la marginea unei păduri nesfârşite de pini. Am văzut că şirul din faţă o cotise la stânga şi dispăruse în pădure. În curând, am cotit şi noi şi ne-am împrospătat cu mirosul puternic de pin. Câteva sute de metri mai departe, am intrat într-o zonă înconjurată de un gard de sârmă ghimpată. La dreapta intrării se afla un turn de control înalt, din lemn, iar la uşa acestuia stătea un ofiţer SS cu grad înalt, flancat de doi soldaţi SS, înarmaţi. Nu departe de intrare, am putut vedea multe clădiri micuţe, construite din buşteni din lemn de pin. Unele dintre ele erau noi nouţe. Mai încolo, am dat peste un luminiş mare, în mijloc cu o baracă lungă de treizeci-patruzeci de metri. Nu departe de ea, câteva sute de captivi adăstau. Ne-am alăturat lor şi am aşteptat să sosească ceilalţi din convoi. Între timp, se iţiseră în preajmă mai mulţi soldaţi SS. Unii dintre ei erau însoţiţi de câini ciobăneşti germani. Priveliştea m-a făcut să simt fiori reci pe şira spinării. Când, în sfârşit, ne-am adunat în număr complet, soldaţii ne-au pus să stăm în rânduri de câte cinci şi au început să ne numere. Din când în când, se auzea câte un strigăt; aşa că nimeni nu se mai îndoia asupra modului brutal în care rândurile erau formate.

Marşul morţii, care durase trei zile, ororile prin care am trecut de-a lungul lui ne epuizaseră şi, precum stafiile, ne secaseră toate resursele. În cazul meu, eu nu mă simţeam la fel de obosit şi dărâmat ca mulţi alţii. Şi asta, cred eu, mulţumită plantelor hrănitoare pe le culeseserăm de pe margine drumului împreună cu Klein. Am adunat melci şi salvie şi am fost extrem de norocoşi să găsim rapiţă. Aşa cum am mai scris, în timpul pauzelor prăjeam aceste „bunătăţi” şi, cu toate că nu aveam

la îndemână sare sau margarină pentru a le îmbunătăţi, erau perfect comestibile. Cât priveşte a cui a fost ideea, nu aveam habar, dar a fost o idee bună a cuiva, pe care toată lumea a urmat-o. Meniul se putea chema „Escargot à la viaţă grea”.

Într-una din pauze, nu departe de un sat, m-am aşezat pe iarbă şi am simţit ceva sub mine. La începu, am crezut că era o piatră şi eram cât pe ce s-o arunc, când am observat frunzele mici şi verzi care creşteau dintr-o rădăcină albă; mi-am dat seama că era hrean. Imediat, toţi cei din jurul meu a început să scormone după preţioasa legumă. Hreanul era puţin amar şi tare şi, deşi ne ardea limba şi ne irita stomacul, am îngurgitat firele de rădăcină cu poftă. Eram cu toţii foarte obosiţi şi, totuşi, toată lumea privea atent în jur pentru a găsi ceva de mâncare. Cu toate că în jurul nostru creştea o vegetaţie bogată, devenise din ce mai periculos să ieşim din rând, pentru că gărzile începeau să tragă fără avertisment. Odată am trecut şi eu printr-o mare spaimă, când un glonţ mi-a şuierat pe la ureche. Am decis să nu mai risc. Incidentul s-a petrecut în cea de-a doua zi de marş, când treceam pe lângă un câmp plin de rapiţă. Klein, care abia dacă mai avea putere, a strigat la mine alarmat, în momentul în care s-a auzit trosnitura puştii. S-a albit la faţă la gândul că aş fi putut fi ucis pe loc. Dar, din fericire, m-am întors neatins şi am împărţit „prada”, pe care am mâncat-o pofticioşi. A durat ceva timp până când Klein şi-a recăpătat calmul.

În cea de-a treia zi, după pauza de amiază, am observat că armele nu se mai făcuseră auzite de ceva vreme. „Hei, e ciudat, dar nu mai aud împuşcături”, am constatat faţă de prietenul meu. Klein m-a privit de parcă nu ar fi înţeles despre ce naiba vorbesc. Doar după ce am repetat cele spuse, a înţeles ce se întâmplă. Şi mi s-a părut că parte din îngrijorarea care îl stăpânise până atunci s-a mai atenuat. „Cred că asta înseamnă c-o să-ţi mai fiu prin preajmă o vreme”, a spus el, pe jumătate glumind, pe jumătate serios, „pentru că trebuie să recunosc că sunt extrem de obosit şi abia dacă mai pot merge”. „Nu te prosti aşa”, i-am spus, încercând să-l încurajez. „În curând te vei putea odihni… Nu trebuie să renunţăm”, am continuat, făcând pe încrezătorul. „Pentru că dacă renunţi, totul s-a terminat”. Am fost mulţumit să văd că încurajările mele aveau un efect pozitiv asupra lui. „Ai dreptate,” a replicat, „nu trebuie să renunţ”. Cu aceste cuvinte în minte, am reuşit să continuăm calvarul deplasării, până am ajuns la pădurea de pini. În acel moment, habar nu aveam că atinsesem destinaţia finală.

*

Când am ajuns la lagărul construit în adâncul pădurii, m-am mai calmat, ideea că vom fi adăpostiţi de vreme mi-a dat un motiv să sper.

Pe de altă parte, brutalitatea soldaţilor SS mă înspăimânta. După ce am fost aliniaţi şi număraţi, am intrat în barăci.

Noile noastre „locuinţe” erau lungi şi destul de întunecate. Doar puţină lumină intra prin ferestruicile scobite la doi metri deasupra noastră. Pentru că nu aveau sticlă, vântul bătea în voie. Ne-am întins pe podeaua de pământ tare, cu Klein lângă mine, lângă zidul din stânga intrării. Doar mai târziu am aflat cât de norocoşi am fost să ne alegem acel loc. Cei care au ajuns cu transporturile ulterioare, au găsit culcuş doar în mijlocul barăcii, unde singura poziţie pe care o puteau adopta era întins, cu genunchii îndoiţi. Nefericiţii erau forţaţi să şi doarmă în aceeaşi poziţie incomodă. Cu toate că şi noi eram destul de înghesuiţi unii în alţii, cel puţin puteam să ne întindem picioarele. Odată ce toţi ne-am găsit locul, au venit în inspecţie. Ne-am ridicat în picioare, drepţi, şi un bărbat cu umeri laţi, cu aspect sănătos, ne-a informat că el era comandantul nostru. Ne-a ordonat, în interesul nostru, să-i ascultăm ordinele şi să fim disciplinaţi. Ne-a numărat şi apoi a ales patru dintre noi ca să-l însoţim la bucătărie să luăm mâncarea. Am aşteptat în linişte. Unii zgâriau trunchiul buştenilor de pin din care era construită baraca. L-am întrebat pe cel de lângă mine de ce făcea asta. Mi-a răspuns că răsucea ţigări din rumeguş. Fiind şi eu fumător, am încercat să fumez una şi mi s-a părut îngrozitoare. Fumul era prea gros, mi s-a lipit de nări şi limbă, m-a sufocat.

Era o dimineaţă rece şi întunecată. O rază subţire de lumină pătrundea prin ferestruici. Abia mă puteam mişca, la cât de înghesuiţi eram. De o parte a mea era întins Klein, de cealaltă Hirsch, care îmi spusese cu o noapte înainte trista poveste a ceea ce se întâmplase cu săracul Fischer. Hirsch era din apropierea oraşului Győr, la jumătatea distanţei dintre Budapesta şi Viena. Bărbatul între două vârste, odinioară un măcelar bogat, era recrutat în detaşamentele de muncă forţată de patru ani.

M-am întins pe spate şi am privit prin fereastră. Vântul gonea norii întunecaţi. Ce binecuvântare, am gândit râvnind la ploaie, dacă am avea parte de puţină prospeţime. Mai ales acum când aceste acoperişuri ne protejau, iar dacă ar ploua am putea strânge câteva picături de apă de băut. Setea mă ucidea puţin câte puţin. Promisiunea ploii îmi aducea în minte momentul când cantorul sinagogii, la sosirea vremii pentru *shomini at seres* (ceremonia de încheiere a celei de a opta zile), cânta atât de frumos rugăciunea *geshem* pentru ploaie, iar apoi includeam în rugăciunea noastră zilnică din cele optsprezece zile de mulţumire până la sosirea sărbătorii de *Pesach*, cuvintele: „Este El cel care aduce vânturile şi zăpada”. La fel se proceda şi pentru ploaie, apa fiind elementul esenţial al vieţii, nu numai pentru oameni, ci şi pentru flora şi fauna din toată lumea. M-am uitat în linişte la nori şi am spus rugăciunea în gând. Când mă rugasem ultima dată? Ah, da… a fost în

Fülek, când în fiecare zi ţinusem *minyem* (grupuri de rugăciune formate exclusiv din bărbaţi). În momentul în care întreg detaşamentul era înăuntrul magaziei de lemne, rabinul Krammer spunea Marile Rugăciuni. Chiar şi eu m-am alăturat ritualului rostirii rugăciunilor şi, destul de ciudat, gărzile nu ne-au oprit. De altfel, în ziua de dinainte de *Yom Kippur*, cea mai importantă dintre sărbători, sergentul şef i-a spus caporalului:

„Spune-i bucătăresei să gătească porţii duble, ca să mănânce băieţii pe săturate, oricum nu vor avea voie să ia masa pentru că trebuie să postească".

Acum, aici, în mijlocul pădurii de pini, în spatele pereţilor barăcii, cei doi vecini ai mei au început să se mişte, aşa că m-am ridicat în picioare. Am ieşit afară pentru a arunca o privire în jur. Şi alţii se treziseră deja. Înainte de a porni la drum, am memorat numărul clădirii unde fusesem repartizat. Pentru că toate arătau la fel, ar fi fost uşor să uit care era a mea. În următoarea baracă, cea cu numărul şase, erau femei. Mai departe, am putut vedea oameni aliniaţi. Aşteptau să poată folosi latrinele, care funcţionau asemeni încropelilor primitive de la casele de la ţară. Unii nu s-au mai putut abţine şi s-au uşurat pe pământ. M-am grăbit să mă întorc la camarazii de baracă pentru a le povesti ce tocmai văzusem.

La intrare, am auzit vocea lui Langer.

„Luaţi-vă morţii şi duceţi-i unde v-am spus eu să-i duceţi".

„Despre ce morţi vorbeşte?", l-am întrebat pe cel de lângă mine.

„Zece dintre noi au murit azi-noapte. Erau deja foarte bolnavi încă de pe drum, dar camarazii lor i-au susţinut şi, ascunzându-i în şir, au reuşit să-i aducă în baracă cu noi".

Priveliştea acestor foşti camarazi, morţi de-acum, mi-a provocat greaţă. Era de parcă nu erau fiinţe umane, ci pur şi simplu schelete dintr-un film de groază. Obrajii le erau de-abia acoperiţi de un strat subţire şi gri de piele. Unora le lipsea un pantof sau chiar haina. A trebuit să-mi închid ochii. L-am găsit pe Klein aşezat pe podeaua barăcii. Era cuprins de o mare amărăciune.

„Când te-ai trezit şi ai plecat, mulţi dintre noi au început să se trezească. Prima dată am auzit pe cineva strigând din mijlocul barăcii. Bărbatul urla: «Ce s-a întâmplat, Sanyi, de ce nu-mi răspunzi?» Aşa că am mers să văd ce se întâmplă. Un băiat cam de vârsta noastră era aplecat peste trupul unui bărbat mai în vârstă; a început să-l scuture, dar acesta nu mişca. Atunci, cineva de lângă mine a spus: «Las-o baltă, băiete, e mort!» După câteva clipe, altcineva a început să strige: «Veniţi, ajutaţi-mă, nu se mişcă…» Îmi venea să-mi înfund urechile cu ceară ca să nu mai aud strigătele".

M-am aşezat lângă prietenul meu şi i-am spus ce văzusem afară, sperând să îl fac să uite oroarea la care tocmai asistase. După ce i-am

relatat despre latrine, am început să-i vorbesc despre cu totul altceva, pentru a-i distrage atenţia. Strădania mea s-a dovedit neputincioasă. Discuţia ne-a fost întreruptă de răpăitul picăturilor de ploaie pe acoperiş. Ploaia s-a înteţit, transformându-se în adevărate rafale. „În sfârşit plouă!”, am strigat. „Repede, scoate gamelele, să le umplem cu apă!” Şi alţii ne-au urmat exemplul, scoţându-şi, la rândul lor, gamelele în ploaie. Am băut apă cu nesaţ. Vremea nu era chiar atât de caldă, dar, brusc, mi-a venit o idee. M-am întors în baracă şi, după ce mi-am aruncat hainele, am fugit afară gol puşcă. N-a trecut mult până să se formeze un mic grup de bărbaţi goi, stând sub duşul dumnezeiesc. Trăiam un sentiment puternic de binecuvântare să simt ploaia şiroind pe trupu-mi numai piele şi os, dar când i-am privit pe ceilalţi din jurul meu m-am întrebat îngrozit dacă şi eu arătam la fel. Deci, aşa arătam şi eu? M-am retras în baracă ud, am scos din raniţă prosopul şi m-am uscat. Mă simţeam minunat după un asemenea duş providenţial. Mă simţeam ca nou născut. Cuvintele lui Klein au vorbit şi pentru mine: „Ploaia asta ne lipsea cu adevărat, şi am avut noroc că nu a venit în timp ce mărşăluiam”.

Era pe la amiază când cerul s-a înseninat. Şi în următoarele zile a mai plouat de câteva ori – şi de fiecare dată am profitat de ocazie pentru a mă spăla.

La prânz, Langer, comandantul lagărului, ne-a ordonat adunarea, a dat ordine ca cineva să-i numere pe cei care nu puteau munci. Erau douăzeci şi cinci. Cu Langer în frunte, patru dintre ei s-au îndreptat către bucătărie. De data acesta, nu a trebuit să aşteptăm la fel de mult ca în ziua precedentă. S-au întors în curând cu găleţi de mâncare, fără a aduce, nici de data asta, pâine. Ne-au împărţit o zeamă de morcovi. Ne uitam la gamelele celorlalţi, ca să vedem cine a primit mai mulţi morcovi. Îi invidiam pe cei care aveau în plus una sau mai multe bucăţi. N-aş fi crezut vreodată că oamenii pot să decadă într-atâta. Nu fusesem niciodată invidios. Când mama gătea ceva, nu mă uitam să văd cine primea felia sau bucata mai mare. Nu luam în seamă astfel de lucruri nici la şcoală, unde împărţeam tot ce se putea cu cei din familii sărace.

Stăteam cu spatele sprijinit de peretele exterior al barăcii şi îmi sorbeam supa, lingură cu lingură. Pentru a savura lichidul, nu mă grăbeam. Simţeam soarele călduţ mângâindu-mi faţa şi uscându-mi hainele. Tot mai mulţi dintre noi se îmbolnăveau şi mureau. Niciunul dintre doctorii aflaţi în convoi, fără medicamente şi fără ustensilele potrivite, nu putea face nimic pentru a-i ajuta. Majoritatea celor care se îmbolnăveau, mureau de tifos, dar, după cum am aflat de la doctori, au fost şi cazuri ca unii să cadă pradă scorbutului.

Într-o după-masă, cel de-al doilea transport a sosit într-o stare deplorabilă. Era clar că marşul îi epuizase nemilos. După ce au fost

aliniaţi, au fost duşi la barăcile noastre, unde înghesuiala ajunsese până în tavan. În jur de o sută de oameni au fost aruncaţi în mijlocul nostru. Klein şi cu mine am făcut tot ce-am putut pentru a ocupa şi mai puţin spaţiu, într-un efort de a le face loc noilor veniţi. Îi priveam cu milă, deşi, la rândul meu, eram demn de milă. Chiar lângă noi, erau patru băieţi din Budapesta. Am aşteptat să-şi tragă răsuflarea şi să se odihnească puţin, înainte de a-i asalta cu întrebări. Voiam să ştiu ce se întâmplase cu noii vecini de calvar, când ajunseseră, dacă marşul lor fusese asemănător cu al nostru, adică un „marş al morţii". Cel mai mare dintre ei, pe nume Szántó, care terminase facultatea de drept, ne-a spus că atunci când grupul nostru fusese aliniat şi mutat de acolo, se zvonise că eram duşi în tabăra mai mare şi gazaţi, ca apoi să fim arşi în crematoriu. A încheiat spunând că, după ce fusesem luaţi din tabără, crematoriile funcţionaseră zi şi noapte, fără întrerupere. Mai era o versiune potrivit căreia, dat fiind faptul că linia frontului se apropia din ce mai mult, tabăra mare fusese golită în întregime. Dar nu avusese loc nicio evacuare. Drumul lor până aici fusese terifiant. Cei care nu puteau ţine pasul erau împuşcaţi în cap, aceeaşi soartă aşteptându-i şi pe cei care ieşeau din rând. Mulţi dintre ei fuseseră doborâţi de tifos. Ei încă nu fuseseră atinşi de tifos, dar Robi Deutsch, şi a arătat către unul dintre băieţii aşezat lângă el, nu se simţea bine. Lungul drum fusese presărat, de ambele părţi, cu cadavre. „Sper să nu fie nimic grav cu Deutsch", a spus Szántó cu îngrijorare. Când şi-a auzit numele rostit, acesta, cu ochii strălucind de febră, a dat din cap spre Szántó, care a continuat: „Am fost prinşi de ploaie, dar, din fericire, niciodată noaptea, aşa că hainele ni s-au uscat pe noi în timpul opririlor, ziua fiind altfel însorită. Mulţi au rămas la Mathausen, probabil câteva mii.

Oare ce se întâmplase cu Vajda şi cu Pick? Ajunseseră oare şi ei cu acest transport? Ar fi nesperat de bine să-i reîntâlnesc, să-mi revăd camarazii din acelaşi regiment de muncă. Speranţe… Ce soartă or fi având?

A fost apoi rândul lui Szántó să ne pună întrebări. Era curios să afle despre condiţiile de aici, despre călătoria noastră, despre cum fusesem trataţi. I-am povestit despre tot ce pătimiserăm, împărtăşindu-i şi ce-mi fusese povestit de alţii, l-am spus despre moartea lui Fischer. Nu i-am ascuns nici cum o duzină dintre noi mureau în fiecare zi, majoritatea de tifos.

„Cât timp putem îndura toate astea?" Szántó s-a întrebat mai mult pe sine, mângâindu-şi bărbia nerasă cu mâinile-i osoase şi fragile. „Nu trebuie să renunţăm!", a rostit el cu voce hotărâtă, privindu-mă. „Într-adevăr, trebuie să supravieţuim!", a repetat el, strângând pumnul, până când i se învineţi.

A plouat zile întregi. Epiderma de tifos a făcut ravagii şi numărul

morţilor a crescut. Comandantul SS a dat ordin ca cei mai slăbiţi să ia cadavrele. Au fost apoi forţaţi să sape şanţuri adânci şi lungi, la o oarecare distanţă de lagăr. După ce au aruncat cadavrele în gropi, au fost ei înşişi împuşcaţi de către soldaţii SS, acolo, pe loc, pentru a nu exista niciun martor.

*

După încheierea războiului, nu a fost deloc uşor să fie localizate gropile comune. Doar câteva fuseseră descoperite, iar cele 1127 de cranii au fost mai întâi înmormântate la monumentul unguresc de la Gunzkirchen, iar, mai târziu, când pădurea a fost cumpărată de un particular, monumentul a fost mutat unde se aflase odată baraca nr. 19 de la Mathausen. Craniile au fost exhumate şi plasate acolo. La intrarea în lagărul de la Gunzkirchen, guvernul austriac a ridicat un monument în 1945, pentru a aminti generaţiilor viitoare că în acea pădure romantică, în primăvara lui 1945, mai multe mii de evrei au deveni victimele nazismului.

*

Într-o noapte, ne-am trezit din pricina unui zgomot ciudat. Era de parcă cineva asmuţise nişte fiare sălbatice asupra noastră, oameni necunoscuţi au început să se foiască prin baracă, călcându-ne în picioare. Numeroşi dintre ei se urcau ca nişte maimuţe în sus pe stâlpii de lemn care susţineau acoperişul, rămânând acolo, în timp ce peste tot se auzea ceva asemănător urletelor de lupi. Strigăte şi ţipete nebuneşti se amestecau cu cele de lupi. Mulţi din cei care zăceau bolnavi erau călcaţi în picioare, trezindu-se cu capetele apăsate de picioare scheletice. Mai târziu, am aflat de la unul din vecinii apropiaţi, că un al treilea transport sosise în acea noapte de la Mathausen, în şirurile căruia se aflau mulţi polonezi, dintre cei care înduraseră mai mult de cinci ani de muncă silnică. Şi ei erau evrei şi fuseseră duşi la Mathausen din alte lagăre. Îşi pierduseră complet identitatea de fiinţe umane. Era de parcă se transformaseră în animale după atâţia ani de suferinţe şi umilinţe.

Încet, încet, zgomotul s-a atenuant ca, în cele din urmă, să dispară; câteva gemete de durere mai puteau fi auzite ici şi colo. Într-un final, a venit liniştea deplină. Am adormit cu mare greutate. Am avut un coşmar înfricoşător. Eram întins pe un câmp imens. Fluturi multicolori zburau peste iarba ce mă înconjura, iar cerul era de un albastru pur. Deodată, am auzit copite de cai. Am vrut să mă feresc, dar caii mă călcau în picioare şi mă loveau. Una din copite m-a nimerit în mijlocul capului. Aşa m-am trezit. Era deja dimineaţă. M-am uitat la polonezii îmbrăcaţi în haine vărgate, stând aproape de acoperiş. Erau apoi în jurul meu unii care dormeau pe burtă, lipsiţi parcă de viaţă. Ce teribili

trebuie să fi fost pentru ei aceşti ultimi cinci ani, petrecuţi în locuri mai imposibile decât infernul însuşi. Era un miracol că erau încă în viaţă.

Apoi, ploaia se oprise, dar pământul dintre barăci nu putea să absoarbă apa căzută acum cu nemiluita. Mirosul de mucegai şi urină umplea aerul. Un miros urât a cuprins toate barăcile, întreaga tabăra. Puterile noastre erau pe sfârşite. Împreună cu Szántó, încercam să ridicăm moralul prietenilor, dar chiar şi noi eram pe punctul de a claca. Datorită înghesuielii şi a răspândirii tifosului, sute de inşi mureau zilnic. Noaptea era aproape imposibil să dormi, date fiind gemetele şi mirosul insuportabil care ne umplea nările. Întreaga noastră stare era deplorabilă, din pricina situaţiei fără de speranţă în care ne aflam.

Şi atunci s-a întâmplat un eveniment neaşteptat, care ne-a dat din nou motive să sperăm. Într-o dimineaţă, târziu, a apărut Langer, care a cerut douăzeci de voluntari pentru muncă. Bineînţeles că nimeni nu s-a ridicat, în parte datorită faptului că toată lumea era prea slăbită, apoi, pentru că se ştia că cei slăbiţi, care erau duşi la muncă, erau împuşcaţi în cap. Langer cunoştea aceste motive. Ne-a asigurat că nu aveam de ce fi îngrijoraţi şi că, dacă ne ofeream voluntari şi ni se atingea vreun fir de păr, ne lăsa să ne luăm revanşa. Până la urmă, s-a adunat un grup de voluntari, care s-a îndreptat spre bucătărie. Restul am început să facem presupuneri nebuneşti despre ce avea să li se întâmple. Trăiam cu o asemenea frică, încât ne imaginam că ceva teribil se va abate asupra lor. După un sfert de oră, i-am văzut întorcându-se, conduşi de comandanţii lagărului şi ducând cutii de carton. Îi priveam cu gura căscată de mirare, pentru că îmi imaginasem tot ce se putea mai rău, dar nu asta. Langer a apărut, însoţit de cei douăzeci de voluntari. Cutiile au fost lăsate la intrarea în barăci. Când ni s-a ordonat să ne aliniem, Langer ne-a ţinut un scurt discurs, spunându-ne că acele cutii fuseseră trimise de Crucea Roşie Internaţională, iar comandantul şef al lagărului fusese de acord să ne fie date nouă. O cutie avea să fie împărţită la douăzeci şi cinci de oameni. Ascultam aceste cuvinte, fără a le da crezare. Din greşeală, cutia noastră a ajuns în mâinile lui Szántó, grupul fiind de acord ca el să se ocupe de distribuirea conţinutului. Am întins o pătură, ne-am aşezat în jurul ei şi am aşteptat cu nerăbdare să vedem ce va scoate din cutii. Szántó a rupt capacul cutiei, dezvăluind o grămadă de dulciuri, care ne lăsau gura apă. Mi-a trecut prin minte cât de uşor mi-ar fi să le mănânc de unul singur, pe toate. De mic îmi plăcuseră dulciurile la nebunie, dar de fiecare dată eram avertizat să nu le termin pe toate câte au fost gătite, ele fiind destinate întregii familii.

Erau tot felul de lucruri în cutiei Ciocolată, biscuiţi, *püspök kenyér* (un fel de pâine uscată), borcane cu gem, miere şi multe alte bunătăţi.

„Scoateţi-vă gamelele şi puneţi-le pe pături!” Ne-am conformat ordinului şi Szántó şi-a scos cuţitul, pe care reuşise să-l ascundă la percheziţie, şi a început să împartă dulciurile solide mai întâi. Nu i-a trecut prin minte cât de grea avea să fie această sarcină. Ochii a douăzeci şi cinci de oameni înfometaţi urmăreau fiecare gest, pentru a se asigura că nimeni nu va primi mai mult. Apoi a deschis borcanele şi a pus câte o lingura plină de gem în gamela fiecăruia. Pentru că Szántó a fost servit ultimul, toţi au căzut de acord să îl lăsăm să lingă el ceea ce mai rămăsese pe pereţii borcanului. Cu toate acestea, el şi-a privit prietenul bolnav, Deutsch, şi i-a cedat lui această „onoare”, înmânându-i borcanul; acesta s-a uitat în jur şi, văzând că nu avea nimeni nimic împotrivă, a acceptat.

Mai erau apoi cei care, asemeni unor tigri înfometaţi, s-au aruncat asupra prăzii şi, fără a mai aştepta să se întoarcă la locurile lor, s-au îndopat cu de toate. Nu eram deloc surprins, pentru că ar fi fost nevoie de prea mult autocontrol, după atât de lunga perioadă de înfometare. Eu am procedat altfel. Prima dată am mâncat gemul şi mierea. Mi-am luat lingura şi am adâncit-o în gamela plină de gem şi în miere, am scos-o şi am lins-o. Scopul era să procedez la îngurgitare cât mai încet. Odată ce am golit gamela, am lins-o de tot, pentru a nu pierde nimic. Doar după aceea am trecut la restul mâncării. Am păstrat ciocolata pentru final. Întreaga operaţiune avea în ea ceva dumnezeiesc, încât nu pot găsi cuvintele potrivite pentru a exprima ce simţeam în acele momente. La fiecare îmbucătură încercam să îmi aduc aminte când mâncasem ultima dată acel lucru. Îmi dădeam silinţa să fac ca această experienţă să dureze cât mai mult. Toată viaţa apreciasem orice fel de mâncare primeam. Niciodată nu refuzasem să mănânc ceea ce mama îmi punea în farfurie. Aşa a fost întotdeauna înainte de război – şi aşa e de atunci până azi, chiar dacă acum îmi pot permite să aleg.

După ce am mâncat meticulos tot şi mi-am lins gamela, mi-am scos sticla şi am luat o înghiţitură mare din apa de ploaie. Era amară şi mirosea ca naiba, dar după atâtea dulciuri mi se făcuse tare sete.

Abia trecuse o oră de la „servirea mesei”, când am simţit nevoia să merg la latrină. Din fericire, am ajuns la timp. Era teribil să constat cât puteam fi de slăbit şi epuizat. Sistemul meu digestiv nu mai era capabil să proceseze nici acea puţină cantitate de mâncare şi, chiar dacă putea, aceasta a trecut la fel de repede ca mercurul printr-un tub. Nu trebuie să renunţ la lupta pentru supravieţuire, m-am gândit în timp ce stăteam pe latrină. Chiar în faţa mea puteam vedea o movilă de cadavre. Priveliştea a şters aproape orice urmă de optimism din mine. Când m-am întors la baracă, am văzut că mulţi se războiau cu acelaşi neajuns: fugeau înspre şi dinspre latrine.

*

La căderea nopţii, ne-am adunat în mici grupuri pentru a discuta ultimele evenimente. Ce m-a surprins cel mai mult a fost faptul că comandantul lagărului fusese de acord să ni se distribuie pachetele cu mâncare. Trebuie că laţul se strânge tot mai tare în jurul gâtului germanilor, m-am gândit, dacă putea face asta. Un lucru era sigur: Forţele Aliate nu puteau fi prea departe dacă evacuau Mathausenul, am rumegat eu. Mi-am împărtăşit gândurile cu Szántó şi Klein; au fost şi ei de acord. Am hotărât să facem tot ce putem pentru a supravieţui, pentru că eliberarea nu era departe.

Câteva zile mai târziu, am observat că huruitul avioanelor se apropia din ce în ce mai mult. Am crezut că erau aparate germane, ce se pregăteau de atac. Ne înşelam, erau americane. Nu zburau prea sus, astfel că am putut să le identificăm însemnele. Am văzut că rămânea în urma lor ceva ce semăna cu nişte puncte negre. Mi-am acoperit instinctiv capul, crezând că vor exploda în curând. Dar nu se auzea şuieratul care însoţite de obicei bombele în cădere, aşa că am privit din nou spre cer; respiraţia aproape că mi s-a oprit. Ceea ce crezusem a fi bombe erau, de fapt, soldaţi. Brusc, zeci de paraşute s-au deschis, împânzind albastrul cerului. Una din ele a căzut doar la câteva sute de metri distanţă. Se auzeau împuşcături din când în când. M-am uitat la Szántó şi Klein. Mi-am dat seama că gândeau acelaşi lucru: ziua eliberării sosise, sub forma unor îngeri în verde, coborâţi din ceruri. Acum, singura întrebare era când vor ajunge la noi. Lumea era agitată. Au apărut soldaţi SS, care ne-au ordonat să intrăm în barăci. Spre marea mea surprindere, nu au mai tras în noi.

Noaptea a fost surprinzător de liniştită. Cu toate acestea, din când în când se auzeau, la distanţă, focuri de armă; urma o linişte prelungă.

Dimineaţa ne-am trezit foarte devreme. Muriseră, din nou, mulţi în timpul nopţii. La început, nu am îndrăznit să ne părăsim baraca. Până la urmă, unii mai curajoşi s-au aventurat afară. După ce au cercetat zona, s-au întors cu vestea că nu se vedea ţipenie de soldat SS pe undeva. Au mai ieşit şi alţii, unii au mers până la bucătărie şi chiar mai departe. Au spus că văzuseră câţiva soldaţi SS, adunaţi în grupuri mici. Am dezbătut care va fi următoarea mişcare. Langer ne-a sfătuit să stăm liniştiţi şi să rămânem pe loc, în timp ce el avea să meargă şi să ceară informaţii de la comandant. Şi a plecat. A fost ultima dată când l-am mai văzut. Nimeni nu a aflat ce s-a întâmplat cu el.

*

În acea zi nu mai aveam supă de morcovi la masă, uşa bucătăriei fiind închisă cu un lacăt mare. Am rămas împreună în baracă şi am aşteptat, cuprinşi de sentimente amestecate de frică şi speranţă. După masă, am auzit un huruit venind dinspre poartă, urmat de urale. Am mers toţi la uşa barăcii. Soldaţi americani soseau pe un vehicul

blindat. Peste tot în jurul meu, tovarăşii de suferinţă îi salutau, strigau urale, îşi aruncau şepcile în sus de bucurie, întreaga suflare îi saluta pe noii sosiţi. Eu stăteam şi priveam stupefiat. La un moment dat, am surprins gesticulaţiile unui soldat american, în alt moment steaua albă, strălucitoare, de pe vehiculul blindat. Încă nu-mi venea să-mi cred ochilor, să concep că ceea ce vedeam este real. Da, m-am gândit, sunt liber. Am fost eliberat şi sunt în viaţă. Mi-am frecat ochii umeziţi. Am spus o rugăciune: „Binecuvântat Fii Tu, Dumnezeule Etern al Israelului, Regele întregii Lumi, care ne-ai ţinut în viaţă, ne-ai susţinut, şi ne-ai lăsat să trăim aceste momente!”

Am privit din nou întreaga scenă. Aceşti minunaţi americani erau eliberatorii noştri! Putea fi un vis? Nu era oare o festă pe care mi-o juca mintea mea toropită de imaginaţie? Nu! Ceea ce vedeam se întâmpla cu adevărat. Cu prietenii mei Klein şi Szántó lângă mine, ne bucuram tustrei, recunoscători că fusesem salvaţi de la alte suferinţe: ne apropiasem prea mult de porţile iadului!

Am gândit: sunt liber din nou, cu adevărat liber şi doar cineva care a fost privat de libertate, care a fost înrobit poate şti cu adevărat ce înseamnă libertatea. Părinţii mei trebuie că mă aşteaptă acasă, gata să dau buzna din nou în viaţa lor. De atâtea ori în timpul sclaviei mele, am simţit că tata se gândea la mine de departe şi că trăia doar ca să mă vadă din nou. Acest gând m-a ţinut în viaţă, m-a ajutat să ţin piept sorţii mele teribile, destinului meu aparent fără de ieşire. Poate că sunt deja acasă şi mă aşteaptă. De câte ori n-am visat să-i mai văd o dată, m-am întrebat. Am simţi brusc că pământul mi se mişca sub picioare, fiind pe punctul de a leşina, aşa că m-am întors la baracă. Unii dintre camarazi abia se treziseră, întrebându-mă ce e cu agitaţia de afară. Când le-am spus că lagărul fusese eliberat, mulţi au început să plângă. Au încercat să-şi adune puterile pentru a se alătura sărbătorii, dar erau atât de slăbiţi încât au căzut înapoi la pământ, epuizaţi. Erau prea bolnavi pentru a se ţine pe picioare.

*

Se înnopta când Szántó şi Klein s-au întors în baracă. La vederea mea, m-au întrebat deodată: „Eşti bine? Nu eşti bolnav, aşa-i?” „Nu, sunt bine”, am răspuns, „am ameţit doar puţin din cauza bucuriei venite atât de brusc!” Au fost uşuraţi să ştie că sunt bine şi mi-au împărtăşit ultimele veşti. Toţi soldaţii SS fugiseră, doar trei dintre ei, comandantul lagărului şi doi dintre ofiţerii săi, rămăseseră. Au ieşit la liziera pădurii, cu steaguri albe în mâini şi s-au predat americanilor. Mulţumită faptului că s-au predat ne-au găsit americanii, pentru că habar nu aveau că exista un lagăr în apropiere.

La câţiva ani după război, s-a răspândit versiunea că lagărul de la Gunzkirchen fusese minat. Comandantul lagărului primise ordinul ca

în cazul în care inamicul se apropia prea mult de lagăr, acesta trebuia distrus, în fapt bombardat şi uitat. A refuzat să urmeze ordinele. Îşi dăduse seama că erau pe cale să piardă războiul şi că nu avea cum să poată scăpa pedepsei. Am auzit chiar că fusese făcut primar la Wels pentru o vreme.

Cât despre locul unde se aflau ceilalţi soldaţi SS, nimeni nu ştia. Fugiseră cu o zi înainte.

„Unde aţi stat atât?", i-am întrebat. Am văzut că devin serioşi; Szántó a început să-mi explice.

„Am auzit zgomote ceva mai departe şi am mers să vedem ce se întâmplă. La început, am crezut că americanii descoperiseră nişte soldaţi SS. Dar când ne-am apropiat, ne-am dat seama că tovarăşii noştri de lagăr se călcau în picioare după ce dăduseră peste proviziile alimentare. Cei care au reuşit să ia ceva din mâncarea rămasă se îndopau asemeni animalelor. Alţii rupeau pâinea şi smulgeau conservele din mâinile celorlalţi. Unii chiar au leşinat, pentru că au mâncat prea mult".

„Era o scenă oribilă", a adăugat Klein. „Nu e teribil să se întâmple una ca asta chiar în dimineaţa eliberării? Când vom fi într-adevăr liberi să trăim?"

„Nu ne-am alăturat acţiunii şi nici nu am adus nimic", a continuat Szántó. „Dar el a vrut", şi se uita drept la Klein, „dar nu l-am lăsat".

„Am vrut doar să vă aduc vouă nişte mâncare", a ripostat Klein, puţin ruşinat şi, încruntat, a început să plângă.

„Nu vă faceţi griji, sunt sigur că vom mânca toţi ceva în curând", am încercat eu să-i consolez.

*

Am hotărât să ne petrecem noaptea tot acolo, pentru că era târziu şi ar fi fost prea riscant să ieşim în necunoscut, pe întuneric.

Era linişte acum în baracă. Lumea căzuse pe gânduri. Când mi-am aşezat capul pe raniţă şi m-am acoperit cu pătura, mă gândeam la părinţi. Ceea ce visasem părea acum posibil. Îmi imaginam acel moment special când, după atâtea suferinţe, voi putea să-i îmbrăţişez din nou. Şi aşa am dormit prima mea noapte de libertate, aşteptând venirea dimineţii pentru a mă aşterne la drum, către casă şi familie, către cei dragi.

M-am trezit foarte devreme. Când am deschis ochii, nu eram prea sigur unde mă aflam. Ceilalţi îşi împachetaseră deja păturile şi discutau. Atunci mi-am amintit ce se întâmplase şi am realizat că nu mai eram sclavi, ci oameni liberi să ne întoarcem la casele noastre. M-am ridicat în picioare revigorat la acest gând.

„Deci, sunteţi gata de plecare?", a întrebat Szántó. Vocea îi era încrezătoare şi hotărâtă.

„Da, suntem”, am răspuns aproape în cor, îndreptându-ne către poarta din lemn de pin, aflată chiar în spatele barăcii noastre: ieşirea spre libertate.

Când am intrat în pădure, am fost întâmpinaţi de mirosul proaspăt de primăvară. Erau alţii care mergeau în faţa noastră, apucând, ca şi noi, pe un drum necunoscut. Nimeni nu ştia încotro ne îndreptăm sau unde ar trebui să mergem. Nu ne-am întâlnit cu nimeni care să ne îndrume. Era incredibil! Puteam merge peste tot, unde voiam, nimeni nu mă oprea! Sentimentul libertăţii îmi dădea noi puteri. Nici acum nu puteam conştientiza pe deplin ce se întâmpla. Părea de necrezut şi atât de ireal să mă gândesc că eram liber şi că nimeni, niciodată, nu va mai putea să-mi ia această libertate. *Nimeni! Niciodată!*

*

Soarele răsărise deja de după dealurile din depărtare, razele lui înviorând cerul de mai, mângâindu-mi faţa osoasă. Ne-am îndreptat către răsăritul de soare, spre est. După mai multe ore de mers, am ajuns la o răspântie de drumuri. Pe partea dreaptă, verdele mirific al unei pajişti ne îmbia; am hotărât să ne odihnim. Ce minunat era să stai întins pe iarbă şi să te scufunzi în mirosul ei proaspăt.

Szántó a hotărât să urmeze drumul care o lua la stânga, în timp ce noi ne-am decis să mergem drept înainte. Urma, aşadar, să ne despărţim. Deoarece petrecusem aceste ultime trei săptămâni împreună, devenisem destul de apropiaţi şi a durat destul de mult ca să ne luăm bun-rămas. Ne-am promis să ne întâlnim în Budapesta. Ochii ne erau plini de lacrimi. Klein şi cu mine l-am urmărit dispărând în depărtare. Am mai adăstat puţin, apoi ne-am continuat drumul ales. De abia parcursesem un kilometru când a apărut, din spate, un vehicul ce rula în direcţia noastră. Era un jeep şi se apropia de noi în mare viteză. M-am hotărât să-l opresc, pentru a cere ajutor, l-am făcut semn şi jeep-ul s-a oprit la vreo zece metri distanţă. La volan era un soldat american de culoare, iar lângă el altul blond. Ne priveau cu surprindere şi puţină teamă. Era de parcă dăduseră peste nişte fiinţe extraterestre şi nu peste nişte biete fiinţe umane. Mi-am folosit toate cunoştinţele de engleză, întrebându-i:

„Vă rog să-mi spuneţi cât de departe e oraşul?”

Am văzul că acum erau şi mai surprinşi decât înainte. Se uitau unul la altul şi cel blond a întrebat la rândul său:

„Cine sunteţi voi? De unde veniţi?”

„Suntem evrei şi am fost în mai multe lagăre de concentrare”, i-am răspuns.

S-au uitat din nou unul la altul. Se părea că nu se mai întâlniseră cu supravieţuitori din lagărele de concentrare. Soldatul de culoare a cercetat atent pe hartă şi apoi ne-a sfătuit să mergem drept înainte,

urmând să ajungem la un oraş numit Wels. Apoi i-a şoptit ceva blondului, care s-a întors şi a luat o cutie mare de carton. Am vrut să înaintez să o preiau, când a spus:

„Stai… stai… nu te apropia mai tare. A aşezat cutia pe pământ, lângă jeep. Soldatul negru a pornit motorul şi au plecat în trombă. Tot ce am auzit în timp ce treceau pe lângă noi au fost cuvintele soldatului blond: „Noroc!”. Apoi au dispărut, fără să avem ocazia să le mulţumim.

Am stat acolo, lângă cutia de carton, uitându-ne unul la altul. Atunci am realizat de ce ne priviseră ciudat şi de ce păstraseră distanţa. Ne obişnuiserăm aşa de mult cu aspectul nostru, încât nu ne mai gândeam la asta. Când am cercetat mai atent faţa lui Klein, am fost şocat de ce am văzut. Pielea îi era atât de palidă încât absorbea instantaneu razele soarelui. Arăta ca un schelet cu pălărie. Într-adevăr, ne prezentam ca o pereche de schelete umblătoare – aşa am înţeles de ce se purtaseră în acel mod americanii cu noi. Puteam la fel de bine să fim leproşi. Ce păcat! Mi-ar fi plăcut să mai vorbesc în engleză cu ei.

Atunci m-am dat seama că nu fusese o pierdere de vreme să încep să învăţ engleza în jurul vârstei de cincisprezece sau şaisprezece ani. Am cunoscut o fată roşcată, pe nume Hanna Stroli, pe care am sfârşit prin a o conduce acasă de câteva ori. A fost într-una din acele ocazii când m-a întrebat dacă vreau să învăţ engleză. Cunoştea o profesoară de engleză foarte bună, dar era nevoie de cel puţin patru elevi pentru a se angaja să predea ore în particular. Erau deja trei interesaţi şi eu aş fi fost cel de-al patrulea. Am fost mai mult decât încântat să completez grupa, pentru că asta îmi oferea prilejul să petrec mai mult timp cu Hanna. Profesoara de engleză era, într-adevăr, foarte bună. Am început să citim din Oscar Wilde, „Prinţul fericit”, chiar din prima noastră oră. Iar când am ajuns la final, câteva luni mai târziu, ştiam volumul pe de rost. Două săptămâni mai târziu de la debutul lecţiilor, profesoara ne vorbea doar în engleză. Învăţarea unei limbi străine nu era ceva nou sau dificil pentru mine, pentru că învăţasem deja româna, idiş şi franceza la şcoală. Pe atunci, nu mi-ar fi trecut nicio clipă prin cap că voi folosi engleza în astfel de circumstanţe.

„Ştii engleză?”, m-a chestionat cu uimire Klein. (Notă adresată cititorului; a se reţine că personajele; principale ale acestei istorii adevărate vorbesc, de obicei, în maghiară.)

„Doar m-ai auzit vorbind”, i-am replicat, adăugând cu umor, „dar nu am apucat s-o exersez prea mult, pentru că americanii au plecat repede. Mi-am lăsat capul în jos. „Nu e de mirare, uită-te la noi cum arătăm!

„Ai perfectă dreptate, a încuviinţat prietenul meu, în timp ce mă studia cu atenţie. Între timp, am ridicat cutia, care era cel puţin de două ori mai mare decât cea pe care o primisem în lagăr de la Crucea

Roşie.

Ne-am aşezat într-un luminiş nu departe de drum. Am deschis cutia şi amândoi am fost încântaţi să descoperim că aceasta conţinea multe bunătăţi. Şi ce era şi mai important era faptul că nu trebuia să le împărţiţii cu alţi peste douăzeci de înfometaţi. Am divizat conţinutul între noi doi, pentru a evita astfel să cărăm cutia, şi am început să mâncăm. Mi-am sfătuit prietenul să mestece încet, să nu ia îmbucături mari, greu de digerat. Erau tot felul de mâncăruri, biscuiţi, ciocolată, zahăr, năut şi multe altele, care, în ciuda cunoştinţelor mele de engleză, nu le-am putut determina conţinutul după ambalaj. O sticlă de plastic conţinea apă minerală naturală. Am golit sticlele noastre pline de apă de ploaie şi le-am umplut cu apă minerală. Am băut din ea şi, după ce ne-am uitat unul la altul o vreme, am izbucnit în râs, ceva ce nu mai făcusem de ani de zile. Niciunul habar nu aveam ce ne făcuse să pufnim în râs. Dar eram cu adevărat fericiţi. Sătui şi mulţumiţi, ne-am reluat lungul drum. Cu toate că greutatea nu era mare, curelele raniţei îmi răneau oasele aproape ieşite prin piele. Când am ajuns în vârful dealului, am dibuit în depărtare contururile unui oraş mare. Doar Wels putea să fie, ne-am gândit noi. Drumul pe care ne aflam dădea într-acolo. Obosiţi, trebuia să ne oprim des şi de fiecare dată îmbucam câte ceva, încet şi cu grijă. La un moment dat, am trecut pe lângă un câmp de cartofi şi Klein a scos câţiva cartofi cu mâna. Deşi nu mai eram în pericol de a fi împuşcaţi în ceafă, Klein spiona în stânga şi-n dreapta, pentru a fi sigur că nu ne paşte niciun pericol.

„De ce avem nevoie de cartofii ăştia?”, l-am întrebat.

„Vei vedea”, a fost răspunsul. La următorul popas, în curtea unei case abandonate şi ruinate, a scos cartofii, a mers la fântână, i-a spălat şi i-a pus cu puţină apă în vasul său de aluminiu. A găsit două cărămizi, a aşezat între ele câteva bucăţi de lemn, pe care le-a aprins cu chibriturile din cutia de la americani. Curând, cartofii fierbeau. Amândurora ni s-au părut foarte gustoşi, făcându-ne să ne simţim mai tineri. Nici nu am băgat de seamă cum zburase timpul, se făcuse deja târziu. Şi oraşul părea încă departe. În cele din urmă, pe traseu, au apărut câteva case. Pentru că soarele asfinţise deja, ne-am hotărât să ne căutăm un loc de dormit. Am sunat la prima uşă. Am aşteptat puţin, dar nimeni nu a venit să ne deschidă. Nu am fost prea încântaţi, la cât de obosiţi eram. Încercasem deja şi la a treia casă când, la cea de-a patra, o femeie în vârstă a întredeschis geamlâcul din uşă, însă la vederea noastră a dat să-l închidă. Am reuşit să rostesc câteva cuvinte în germană. I-am spus că am vrea să dormim undeva. Cu toate că s-a scuzat că nu era loc în casă, ne-a îngăduit să folosim garajul dacă vrem. Acolo, într-un ungher, am găsit nişte saltele vechi şi genţi goale, pe care le-am folosit la încropirea unui culcuş pentru somn. Nu am

avut nevoie de nimeni să ne ordone să dormim. Extenuaţi şi obosiţi cum eram, am adormit imediat. Dimineaţa când m-am trezit, a fost nevoie de ceva timp până să-mi dau seama unde mă aflu. După atâtea suferinţe, trebuia să fiu sigur că nu visez. Klein s-a trezit şi el. După expresia intrigată a feţei sale, mi-am dat seama că trecea prin aceeaşi confuzie. Am mâncat puţin, am aşezat totul la loc şi, fără a mai deranja gazda, ne-am continuat drumul.

Am ajuns în oraş în jurul amiezii. Se întâmplau multe acolo. Un supravieţuitor între două vârste, care împingea o roabă, ne-a arătat unde să mergem. Ne-a călăuzit la o clădire mare. După cum aveam să aflu mai târziu, era fortul Alpenjager. Destinaseră fortul pentru cazarea celor care fuseseră eliberaţi din lagăre. În capătul din fund al fortului, ridicaseră barăci din lemn. Nimeni nu le ocupase, aşa că ne-am mutat într-una din camerele cu două paturi. Eram prea obosit pentru a întreba ce trebuia să facem, aşa că Klein s-a oferit să afle. Am cercetat noua noastră casă pentru a vedea ce puteam găsi. Într-una din camerele goale, am dat peste două pături.

A trecut ceva vreme până la întoarcerea lui Klein, eu fiind mort de îngrijorare să nu i se fi întâmplat ceva rău. Când, în sfârşit, şi-a făcut apariţia, mi-a mărturisit că se întâlnise cu o rudă de a sa, care-i oferise adăpost. M-a rugat să nu mă supăr că nu vom mai sta împreună. La început, am fost neplăcut surprins de perspectiva acestei schimbări bruşte, dar i-am spus că înţeleg. Ştiusem că într-o zi drumurile noastre vor ajunge la o răspântie şi ne vom despărţi. Aşa că ne-am luat rămas bun. După sfârşitul războiului, m-am interesat de soarta lui, dar nimeni nu ştia nimic.

Mi-a părut nespus de rău să-l văd pe Klein plecând; la urma urmei, trecusem împreună prin cele mai grele din zilele noastre de hoinăreală prin iad. Îmi fusese un prieten bun, adevărat, în acele zile dificile. Am adormit cu greu în noaptea aceea şi, pentru o vreme, a trebuit să lupt cu insomnia lipsită de vise. Când m-am trezit a două zi, eram leoarcă de sudoare. Oricât de mult m-am străduit să mă ridic, n-am avut destulă putere să o fac. Am zăcut până la amiază, apoi m-am îmbrăcat şi am mers la clădirea principală a fortului. În faţa intrării principale, aşteptau deja mulţi. Mi-au explicat că nu mai era loc în clădire, aşa că urma să fie duşi altundeva. M-am aşezat pe o bancă şi am aşteptat. În curând, au sosit două camioane şi m-am urcat într-unul din ele. S-a oprit în faţa unei case înalte, cu porţi de fier. La coborârea din maşină, am examinat curios clădirea galbenă, cu două niveluri. Părea a fi un adevărat sanatoriu, cu parc şi copaci bogaţi în preajmă. Când, de fapt, fusese o şcoală de meserii, doar temporar transformată în spital.

Unii dintre noi au fost escortaţi în holul de la parter. Un german în uniformă, între două vârste, ne-a spus să ne dezbrăcăm. Prezenţa lui ne displăcea şi ne înfuria peste măsură. Camioanele fuseseră conduse

de soldaţi americani, iar persoana care ne escortase în clădire era un fel de secund de ofiţer. N-am ştiut niciodată să recunosc gradele şi culorile purtate de soldaţi. Nu-mi trecuse prin minte că vom vedea nemţi lucrând în spital. Neplăcerea şi neîncrederea noastră nu era deloc surprinzătoare, dacă e să ne gândim la toate suferinţele şi durerile pe care naziştii ni le pricinuiseră. Date fiind toate cele întâmplate, nu puteam să cred că era vreunul printre ei care să nu ne fi urât pe noi, evreii, şi să nu fi dorit să ne extermine. Când soldatul american s-a întors, i-am împărtăşit îngrijorarea noastră. După expresia sa, era clar că nu înţelegea care era problema. Nu putea să simtă cu noi şi nici nu putea să se pună în locul nostru măcar pentru o clipă. Ne-a scrutat cu ochii larg deschişi:

„Nu aveţi de ce vă teme din cauza germanului. E prizonier de război care ne serveşte drept medic". Dar, când a văzut că răspunsul lui nu avea darul să ne satisfacă, s-a întors spre mine şi m-a întrebat, neplăcut surprins, judecând după privirea sa:

„De ce? Care-i problema?

Cu o voce înceată, dar fermă, i-am răspuns:

„Am îndurat destule din partea nemţilor." Pe un ton puţin mai ridicat, am continuat: „Uită-te bine la noi. E clar că nu ai văzut niciodată un lagăr de concentrare şi nu ştii cum înfometau şi torturau mii şi mii de oameni, tovarăşii noştri de suferinţă. Îi împuşcaţi în cap ca pe câini, iar acum…" Nu am putut termina ce voiam să spun, pentru că am izbucnit în plâns. Soldatul mi-a ascultat spusele şocat şi s-a apropiat de mine. Bătându-mă uşor pe umăr, a repetat:

„Nu-ţi face griji… nu-ţi face griji… Războiul s-a terminat pentru voi… Războiul s-a terminat!"

Era clar că vorbele mele l-au afectat. S-a întors imediat cu spatele şi a plecat. Între timp, tot mai mulţi dintre noi se dezbrăcau şi îşi lepădau hainele jegoase, pline de păduchi, pe jos. Deşi neamţul nu înţelesese nimic din ceea ce-i spusesem soldatului american, a devenit brusc politicos şi atent. În următoarea cameră, ne-au bărbierit, iar apoi, într-o altă încăpere, am putut face un duş. Era un sentiment atât de minunat să pot să mă spăl din nou. Am stat mult timp sub apa caldă, pentru a absorbi căldura şi mirosul săpunului dezinfectant. În următoarea cameră, am primit o pijama nou-nouţă de spital şi un halat. Am fost apoi duşi la etajul doi, într-un dormitor mare, unde erau înşiruite paturi suprapuse de campanie. În mijlocul încăperii era o masă lungă. Am luat patul de sus, cel mai apropiat de intrare.

Totul mi se părea ciudat: pijamalele curate, cearşaful şi perna, albe ca zăpada, pătura moale. M-am vârât sub aşternut şi m-am cufundat imediat într-un somn adânc. M-am trezit în zgomote de oale şi linguri. Ne aduseseră prânzul. Nu mai văzusem aşa ceva. Tăvi de mâncare cu compartimente mari şi mici. Unul plin cu supă, celălalt cu legume şi

carne, iar cel de-al treilea cu un fel de compot de fructe. M-am dat jos din pat, am mers la masă, m-am aşezat şi am începu să mănânc supa. Era un fel de supă cremoasă, cure aluneca pe gâtlej foarte bine. Iar legumele, carnea... Am mâncat tot de pe tavă şi am rămas plăcut surprins că nu-mi simţeam stomacul încărcat. Adevărat, porţiile nu erau deloc mari. Fuseseră făcute ţinând cont de starea noastră fizică precară.

În timp ce dormeam, cineva ocupase patul de sub mine. Dormea aşa de adânc, încât era aproape imposibil să-l trezeşti. A fost invitat la masă, dar când a încercat să se ridice, era atât de slăbit, încât a căzut înapoi în pat. L-am rugat să facă un efort să stea măcar ridicat. I-am pus o tavă în poală. A luat câteva înghiţituri şi a adormit la loc. Arăta groaznic. Mai târziu, am făcut cunoştinţă şi am aflat că îl cheamă Székely. Înainte de război, el şi familia lui avuseseră un magazin de confecţii pe bulevardul Rákoczi din Budapesta.

Starea lui Székely se înrăutăţea văzând cu ochii şi a trebuit să-l însoţesc de câteva ori la toaletă, pentru că era prea ameţit şi avea nevoie de sprijin. Doctorii bănuiau că se îmbolnăvise de tifos. Eu nu contractasem boala, pentru că fusesem deja vaccinat pe când eram la Fertőrákos. Într-o zi, în faţa cortului nostru s-a oprit o ambulanţă, din care a ieşit un doctor, însoţit de o soră în vârstă. Tuturora, inclusiv celor mai slăbiţi dintre noi, ni s-a ordonat să ne aliniem pentru a primi o injecţie. Ne era puţin teamă, crezând că aşa ne vor omorî pe toţi, dar sora ne-a calmat, spunându-ne că eram vaccinaţi împotriva tifosului şi că nu aveam de ce ne teme.

Aici, în noul campament, cu fiecare zi care trecea, mă simţeam tot mai bine, astfel că îi puteam ajuta pe cei nevoiaşi, inclusiv pe Székely. „Când ne vom întoarce la Budapesta”, îmi spunea, „vei vedea cât de mult îţi apreciez bunătatea”. Din păcate, starea i s-a înrăutăţit şi mai tare câteva zile mai târziu. L-au trimis într-un salon cu un etaj mai jos. Acolo erau trataţi cei bolnavi de tifos.

*

În primele zile petrecute la fort, mi-am risipit vremea plimbându-mă prin spital şi prin curtea spitalului. Până la urmă, m-am obişnuit cu ideea că întreg personalul era format din nemţi. Doar ofiţerul medic şef şi asistenta lui erau americani. Cu toate acestea, când am aflat că doctorii erau din SS, aproape că am murit de spaimă. Cum era posibil aşa ceva? Nu-mi venea să cred. Următoarea dată când l-am întâlnit pe medicul american pe hol, l-am întrebat dacă zvonurile erau adevărate. M-a privit surprins şi m-a întrebat:

„De ce vă faceţi griji? După cum sigur ştiţi, fiecare medic, la absolvire, depune jurământul lui Hipocrate, astfel că trebuie să trateze bolnavul cum poate mai bine, indiferent cine este acela”.

„Dar doctorii aceştia sunt din SS!”, am protestat.

„Nu contează! Nu vă îngrijoraţi! Îmi pare rău”.

Atâta a considerat necesar să-mi spună şi a plecat. Mă gândisem la asta destul de insistent, dar oricum aş fi luat-o, nu pricepeam cum era posibil ca cineva să fie în acelaşi timp medic de profesie şi membru al unei organizaţii ucigaşe, precum SS-ul. Erau adepţii cei mai de încredere ai Partidului Naţional Socialist, cunoscuţi drept naziştii de elită. Ce puteam face decât să accept explicaţia medicului-ofiţer, cu toate că aveam destule obiecţii.

Petrecusem deja două săptămâni în spital, dar ofiţerului-medic şef nu-i păsa că eu voiam să plec acasă. Era de neclintit. Mi-a ţinut un lung discurs despre o anumită boală şi tot ce am înţeles a fost că era încă posibil să o dezvolt. Din păcate, ofiţerul a avut dreptate, pentru că în cea de-a treia săptămână m-am îmbolnăvit. Deşi aveam o febră foarte mare, nu mă durea nimic. Aşa că, de cum s-a eliberat un pat, am fost dus şi eu în salonul de la prunul etaj.

*

Nu voi iuta niciodată momentul în care uşa de la salon s-a deschis larg şi fostul medic SS, înalt, slab şi cu ochelari, pe care îl întâlnisem deja şi despre care nu aveam nimic de spus, a intrat. „Va fi minunat!”, am gândit sarcastic. Era însoţit de un asistent. El avea să devină „draga mea soră”. După ce medicul m-a examinat, i-a dat indicaţii asistentului cu privire la tratament. M-a întrebat dacă ştiam germană. Când i-am spus că da, m-a bombardat cu zeci de întrebări. Fiecare răspuns al meu era notat în carneţelul pe care îl scosese din buzunarul halatului. Făcusem tot istoricul cazului meu.

De cum şi-a încheiat vizita şi a plecat însoţit de asistent, am examinat salonul. Era dotat cu douăzeci – treizeci de paturi albe de spital. Majoritatea pacienţilor dădeau semne de însănătoşire. Stăteau pe marginea paturilor, povesteau între ei. Erau şi unii chiar în stare gravă; întinşi pe spate, gemeau din când în când.

M-am prezentat tuturor, deşi câţiva mă cunoscuseră deja.

„Te-ai îmbolnăvit şi tu?”, m-a chestionat vechea cunoştinţă, Székely, care sta pe pat în genunchi. M-am bucurat să-l revăd mult mai bine şi că nu mai era în pericol să moară.

„Din păcate, da”, i-am răspuns, „dar cred că am destule motive să sper că o să mă lac bine, văzând că tu eşti pe cale de însănătoşire”.

„Chiar că mă simt bine, deşi mai am puţină febră”, a spus Székely fericit. „În ritmul ăsta, dacă starea mea continuă să se îmbunătăţească, săptămâna viitoare mă voi putea întoarce acasă”.

„Mai ai destul de aşteptat”, l-a prevenit un coleg, „toţi mai trebuie să aşteptăm o vreme pentru asta”.

Eram de cinci zile în salon şi, cu toate că luam aspirină, febra nu-

mi scădea sub patruzeci de grade. Şi, în ciuda febrei constante, primeam aceeaşi mâncare ca restul bolnavilor. În mod ciudat, am fost surprins să-mi dau seama că aveam poftă de mâncare. Medicul era de părere să mănânc tot ce primeam, fără să-mi fac griji. Mâncarea ajuta la regenerarea sănătăţii, iar apetitul meu mă făcea să vorbesc noaptea despre mâncare şi despre toate lucrurile delicioase care-mi treceau prin minte că le-aş devora. Toţi discutau despre prima mâncare pe care aveau să o comande când vor ajunge acasă. Hrana de la spital nu era deloc rea şi, în plus, era plină de calorii. Planul meselor era bazat pe dietele germane tradiţionale şi, în acest sens, mirosurile nu se puteau compara cu ceea ce primeam acasă. Totul era asezonat cu mult „sos general".

Atmosfera din salon nu era întotdeauna fericită. Nu era nicidecum neobişnuit să auzim că unul sau altul dintre camarazii noştri nu se mai trezeau dimineaţa. În acele zile eram toţi prost dispuşi. Sufletul mi-era plin de tristeţe şi îi jeleam pe cei plecaţi de parcă mi-ar fi fost rude. Oricât de indiferent mă făcuseră ororile de la Mathausen, marşul morţii şi, mai apoi, Gunzkirchen, găseam încă loc în inima mea pentru a-i deplânge pe tovarăşii mei de suferinţă. Era teribil să te gândeşti că, după ce aşteptaseră atât de mult să fie eliberaţi, după ce au suferit orori de neconceput de o minte omenească, trebuiau să îşi ia adio de la viaţa asta atât de curând, acum când primele lor speranţe păreau a fi fost îndeplinite.

Doctorul locuia în aceeaşi clădire cu noi. Într-un fel, era un prizonier de război a cărui datorie consta în a ne supraveghea zi şi noapte. L-am observat: faţa îi împietrea după fiecare deces. Îşi lua ochelarii aburiţi şi îi ştergea încet cu o cârpă. Şi asta se întâmpla la fel, în fiecare zi. Îşi făcea vizitele cu meticulozitate şi îi dădea asistentului său ultimele indicaţii. Obişnuia să petreacă mai mult timp lângă patul meu. În cea de-a şasea zi, după ce mi-a analizat un timp fişa, s-a aplecat spre asistent şi i-a şoptit ceva. De îndată ce asistentul a plecat, s-a aşezat pe marginea patului meu, mi-a luat pulsul şi, aşa cum mai făcuse de multe ori înainte, m-a întrebat cum mă simt. I-am spus că mă simţeam din ce în ce mai slăbit şi parcă ceva îmi strângea inima. În timp ce mă asculta, l-am văzut încreţindu-şi fruntea.

„Da, da", a spus îngrijorat. „Ştii, boala asta e foarte periculoasă chiar şi pentru cei care nu se află într-o stare atât de rea ca voi toţi". Când a văzut că mă fac palid, a adăugat: „Bineînţeles că nu e la fel de periculoasă pentru toată lumea, după cum vezi", şi a arătat către câţiva pacienţi care se plimbau prin preajmă. „Rezultatul nu e întotdeauna atât de tragic. Ce mă îngrijorează în cazul tău e febra ridicată. Nici durerile la inimă de care te plângi nu mă fac mai fericit. Bineînţeles", a continuat el, consultându-se parcă cu sine însuşi, „febra e o povară grea pentru inima ta. Aşa că trebuie să facem ceva pentru a

o scădea”.

Asistentul s-a întors cu o tăviţă şi două prosoape. M-am uitat când la unul, când la altul, întrebându-mă ce-o să se întâmple.

„Nu te teme”, m-a liniştit doctorul cu blândele. „O să aplicăm o metodă veche de tratament. Scoateţi bluza de pijama. După ce i-am urmat indicaţia, „prietenosul asistent” a înmuiat unul din prosoape în apa distilată, a stors prosopul pentru a înlătura excesul de lichid şi mi l-a înfăşurat, pentru o vreme, în jurul pieptului. Apoi mi-a uscat pieptul cu celălalt prosop. În continuare, la intervale regulate, îmi schimba compresa rece. Două zile mai târziu, febra îmi scăzuse la 39 de grade, iar în următoarea zi la 38. Astfel, starea generală mi s-a îmbunătăţii, însă durerea de la inimă nu dispărea. Zece, douăsprezece zile mai târziu, nu mai aveam febră, cu o mică creştere în timpul nopţii. Supravieţuisem crizei şi aveam motive să cred că voi fi complet vindecat.

*

Doctorul care mă trata petrecea tot mai mult timp la patul meu. Deşi nu îl rugasem, mi-a povestit multe despre viaţa şi despre tinereţea lui. Marea mea surpriză a fost să aflu că avea doar treizeci şi doi de ani. Părea să fie cu mult mai în vârstă. Nu a fost deloc surprins să audă asta.

„E rezultatul a mai mult de trei ani petrecuţi în Rusia”, a spus. Am aflat că crescuse într-o familie bogată. Era membru al Partidului Tineretului Hitlerist şi, imediat după izbucnirea războiului, a fost chemat să intre în SS. A lucrat într-un spital militar de pe frontul din Rusia şi acolo fusese rănit la picior, în timpul unui raid aerian. Ştiuse că evreii erau trimişi în lagăre de concentrare, dar până nu i-am povestit despre ororile de acolo nu avusese habar de tratamentul brutal pe care îl îndurasem şi la care fusesem martor. Fusese întotdeauna medic şi tot ceea ce-l interesase pe el era să salveze vieţi şi să-i vindece pe cei bolnavi. Aşa cum jurase să facă.

La una din vizitele sale, mi-a dăruit o carte cu coperţi roşii.

„Am adus-o pentru tine. Ştiu că îţi plac poeziile. Acum poţi citi poeziile unuia dintre cei mai mari poeţi germani”.

Am luat cartea. Nu mi-aş fi imaginat vreodată că dintre toţi poeţii germani, o să ştie să-mi dăruiască chiar o colecţie de poezii de Heine. Am fost atât de surprins de inscripţia aurită de pe copertă, încât nu observasem că plecase din salon. Deşi volumul era tipărit în alfabetul gotic şi mi-era destul de greu s-o parcurg, era prima dată că citeam poezii de Heine în original.

A doua zi când i-am mulţumit pentru dar, a părut destul de tulburat. Nu l-am întrebat de unde sau de la cine luase acea carte. Ştia că eu ştiam că atunci când ajunsese la putere, Hitler ordonase ca toate

operele artiştilor şi oamenilor de ştiinţă evrei să fie arse. Cum era aşadar posibil să fi supravieţuit această carte cu poezii de Heine?

Deşi scăpasem de febră, eram foarte slăbit şi, potrivit spuselor medicului, aveam nevoie de multă odihnă.

Într-o noapte, am dormit agitai şi m-am simţi foarte rău. Nu voiam să-l trezesc pe vreunul din camarazi, aşa că am făcut un efort pentru a afla cine era de gardă. Am reuşit cu greu să ajung pe hol, deoarece doar câteva becuri slabe luminau etajul. Am mers în direcţia în care credeam că-l voi găsi pe doctor.

La capătul holului, erau trei uşi una lângă alta, aşa că am deschis una la întâmplare, ca să descopăr că înăuntru era întuneric beznă. În clipa următoare, o figură goală a ţâşnit pe lângă mine precum o săgeată. Orice ar fi fost, fugea de parcă eu nu m-aş fi aflat acolo. Confuz şi surprins, am deschis următoarea uşă. Acolo se afla o asistentă pe jumătate goală, întinsă pe pat. Somnoroasă, m-a întrebat ce doream. I-am spus repede că deschisesem din greşeală cealaltă uşă şi… Dar înainte să apuc să termin, asistenta s-a ridicat într-o clipită şi a fugit pe scări în jos.

Camera de gardă a medicilor am găsit-o jos. Am bătut la uşă şi am intrat. Asistentul ofiţerului-medic american era de gardă.

„Ce s-a întâmplat?”, m-a întrebat când mi-a văzut faţa palidă. I-am explicat că nu mă simt bine şi că încercasem să-l găsesc, dar deschisesem din greşeală uşa de la camera întunecată de la primul etaj şi… M-a întrerupt imediat şi m-a întrebat:

„Şi ce s-a întâmplat pe urmă?

„Asistenta a mers să-l caute”, i-am răspuns. A răsuflat uşurat. De la el am aflat că cel pe care-l văzusem fugind era un tânăr polonez care îşi pierduse minţile. Petrecuse ani de zile în lagăre de concentrare şi putea fi ţinut doar într-o cameră întunecată, în rest fiind inofensiv.

La mijlocul lunii iunie au adus o soră arătoasă, din acelaşi oraş, pentru a fi de ajutor asistentului. Din două în două zile schimbau turele. Nu mi-a luat mult timp să mă împrietenesc cu Grethen, date fiind cunoştinţele mele de germană.

La 27 iunie, Grethen era de gardă. A venit în salonul nostru în acea dimineaţă, îndreptându-se direct spre patul meu, mi-a întins un pacheţel şi mi-a urat la mulţi ani, îmbujorându-se puţin. Am desfăcut pachetul nerăbdător şi am descoperit o perie de dinţi şi pudră de curăţat dinţii. M-am îmbujorat la rândul meu de jenă, pentru că habar nu aveam ce zi era şi nici nu mă aşteptasem să mi se întâmple aşa ceva.

„Iartă-mă că ţi-am adus un astfel de cadou, dar ar fi păcat să ţi se strice dinţii ăştia frumoşi. Am crezut că o să-ţi facă plăcere.

I-am mulţumit şi am fugit să mă spăl pe dinţi. Pudra avea gust de mentă, favorita mea. Când intrasem în lagăr, luasem cu mine o periuţă

de dinţi şi ceva pastă. După un timp, peria s-a uzat şi nu am putut face rost de alta acolo. Am găsit puţină pastă de dinţi în timp ce eram la Mathausen, care se prinsese de fundul rucsacului. Pe atunci, îmi foloseam degetul pentru a-mi curăţa dinţii, dar pasta având un gust atât de bun, ajunsesem să o înghit. Am „consumat” şi ultima rămăşiţă la Gunzkirchen.

*

Starea mea se îmbunătăţea câte un pic în fiecare zi; mă gândeam deja din ce în ce mai mult la întoarcerea acasă. Dorinţa aceasta era tot mai mare. I-am împărtăşit-o ofiţerului-medic şef american, dar tot ce a putut să facă a fost să-mi spună să am răbdare, pentru că niciun grup de maghiari nu se întorsese încă în patrie. În plus, a spus el, trebuie mai întâi să-mi termin terapia de întărire a inimii. Nu aveam altceva de făcut decât să îi urmez sfatul bine intenţionat.

Vremea lunii iulie era minunată, aşa că îmi petreceam mult timp fie plimbându-mă prin curtea curată a spitalului, fie stând pe o bancă sub umbra castanilor, înşiraţi de-a lungul gardului. Urmăream trecătorii de afară şi mă gândeam ce bine ar fi fost să mă pot plimba puţin şi prin oraş. Deşi fusesem eliberat din lagăr, nu mă simţeam deloc liber. În plus, nu aveam haine de civil şi nu aveam de gând să mă aventurez prin oraş în pijama şi în halatul de spital.

Într-o zi, pe la sfârşitul lunii iulie, doctorul neamţ, însoţit de o asistentă, şi-a făcut una din vizitele obişnuite. După expresia de pe faţă, mi-am dat seama că era într-o dispoziţie foarte proastă. Când au ajuns în sfârşit la patul meu şi m-au salutat, tonul vocilor lor îmi confirmau intuiţia. Doctorul s-a uitat drept la mine şi, cu ochii plini de tristeţe, mi s-a adresat astfel:

„Din păcate, drumurile noastre se despart, astăzi fiind ultima zi în care ne vedem”.

„De ce? Ce s-a întâmplat?”, l-am întrebat năucit.

„Mâine ne duc într-un lagăr de prizonieri”, a spus cu un nod în gât. Şi mi-a întins o foaie de hârtie împăturită. „Aceasta e foaia de externare, bineînţeles nu e oficială şi te rog să mă ierţi că a trebuit s-o scriu de mână. Sper că e destul de citeaţă. Când ajungi acasă, s-o dai medicului tău. Să ai grijă de tine”, a mai spus strângându-mi degetele încă slăbite. Apoi s-a întors cu spatele şi a părăsit salonul, urmat de asistentă.

Câteva zile mai târziu, a venit medicul şef american, însoţit de un sergent, şi au notat numele celor care doreau să se întoarcă acasă. În salonul nostru mai erau două persoane care veneau din Transilvania, restul fiind din Budapesta.

În următoarea zi, mai multe camioane militare de transport s-au oprit în faţa şcolii. În acest mod am pornit spre Linz. A fost o călătorie

memorabilă. Nu doar pentru că ştiam că vom fi în curând acasă, dar şi pentru că felul în care conducea şoferul de culoare ne ameţea. Tot drumul ne-a fost teamă că vom cădea din camion, că ne vom lovi de stânci. Am răsuflat uşuraţi când am ajuns în final în curtea unei fortăreţe militare gigant. Am fost apoi conduşi într-o sală mare, unde a trebuit să ne dezbrăcăm şi ni s-au dat un fel de uniforme. Mă simţeam destul de ciudat în aceste haine oarecum cazone, iar când i-am spus asta unui soldat american, a ridicat din umeri. „Din păcate”, a spus el, „nu avem haine civile. Până ajungeţi acasă, or să vă fie bune. După aceea, le puteţi arunca, dacă vreţi”.

În după-masa aceleiaşi zile, am fost duşi la gară. Am fost puşi în vagoane de dormit, ale căror paturi erau acoperite cu cearşafuri proaspăt spălate – şi astfel trenul a pornit către casele noastre, încheind un periplu de nedorit nimănui.

Epilog

CĂLĂTORIA DE ÎNTOARCERE ne-a purtat prin Austria şi Iugoslavia. La frontiera dintre cele două ţări, un grup de partizani a ieşit în întâmpinarea trenului cu o fanfară, care a cântat pentru noi, pentru că noi eram cei sărbătoriţi. Lumea era prietenoasă, plină de căldură. Unul dintre partizani mi-a scos şapca – era o şapcă de soldat german – şi în locul ei mi-a pus şapca lui de partizan. Am fost primiţi la fel de călduros la Ljubijana şi, mai ales, la Zagreb. Cei care ne-au întâmpinat la Zagreb, ne-au sărbătorit libertatea cu un spectacol improvizat pe loc. Ne-am petrecut toată ziua într-un siloz de fân, plăcut utilat. Un tânăr partizan evreu mi-a arătat oraşul, m-a dus la o patiserie şi, mai târziu, la un film. Pentru a-i satisface curiozitatea, a trebuit să-i povestesc despre lagărele de muncă forţată, în special despre Mathausen şi Gunzkirchen.

Am trecut frontiera în România la 31 iulie 1945. La Timişoara, am fost, împreună cu câţiva dintre camarazii supravieţuitori, invitaţii agenţiei comunităţii evreieşti locale (Joint). Două zile mai târziu, am urcat din nou în tren, cu destinaţia mea finală – Cluj. Eram cuprins de un puternic sentiment euforic când trenul a ajuns în gara din oraşul de pe Someş. Era amiază, şi de cum am coborât din tren, m-am îndreptat grăbit spre strada Arpad. Când, în sfârşit, am ajuns în faţa casei mele, agitaţia şi nerăbdarea erau aşa de intense, încât îmi simţeam inima zbătându-mi-se în piept. Am bătut la poartă şi o femeie în vârstă mi-a deschis-o, privindu-mă surprinsă. I-am spus cine sunt; m-a invitat înăuntru şi mi-a explicat că familia ei fusese cazată aici după ce casa lor fusese distrusă într-un raid aerian. Profund dezamăgit, am ieşit din casa care fusese odată căminul meu. Pe stradă, am dat peste un vechi prieten de familie, care mi-a spus că cei care s-au întors din deportări erau cazaţi în vila de pe strada Petru şi Pavel. Din nou m-a cuprins emoţia în timp ce iuţeam pasul spre vilă. Ajuns acolo, înainte de orice, am întrebat de părinţii mei. Nimeni nu ştia nimic despre ei. În acel moment, m-am amărât tare. Inima îmi bătea cuprinsă de o tristeţe adâncă. Nu aşa îmi imaginasem reîntoarcerea acasă.

M-am decis să plec la Budapesta. Când m-a văzut, unchiul m-a privit de parcă văzuse o fantomă. Judit, fiica sa mai mare, mi-a spus şi de ce: din câte ştiau cu toţii, fusesem capturat de cei din Crucea cu Săgeţi, în 1944, care m-au împuşcat în cap şi mi-au aruncat trupul în Dunăre, împreună cu mulţi alţii. Aceeaşi poveste fusese spusă mamei şi surorii mele. Astfel că am mers din nou la gară şi, scăpând de un alt ghinion, m-am întors la Cluj, unde m-am grăbii spre vila de pe strada Petru şi Pavel.

Momentul pe care îl aşteptasem atâta vreme, care îmi bântuise visele şi care devenise dorinţa mea cea mai aprigă, a sosit în sfârşit, se împlinise: am putut să-mi îmbrăţişez mama şi sora, pentru o eternitate parcă. Am plâns aşa de tare încât a durat ceva timp până ne-am recăpătat răsuflarea şi am fost în stare să rostim ceva. Lacrimile de fericire se amestecau cu cele de durere, încă prezentă, cauzate de faptul că tatăl meu lipsea.

Mama mi-a povestit cum unchiul din Budapesta o informase, pe ea şi pe soru-mea, de dispariţia mea, astfel că plânsese tot drumul spre Cluj. Când aflase, în sfârşit, că eram în viaţă, a început să se liniştească. Nu aveau idee ce se întâmplase cu tata după ultimele clipe petrecute împreună, înainte ca femeile şi bărbaţii să fie separaţi la intrarea în lagărul de la Auschwitz.

Nu aveam deloc de gând să renunţ prea uşor. Credeam aproape cu fanatism că tatăl meu mai trăia şi că se va întoarce acasă, în curând. Într-o zi de octombrie, m-am întâlnit cu un bărbier, pe care îl ştiam de dinainte de război, pe nume Kertész, a cărui prăvălie era pe strada Universităţii. Stătea în faţa prăvăliei, privind în zare, de parcă ar fi aşteptat pe cineva, răbdător. Când l-am salutat prima oară, nu m-a recunoscut. Dar când i-am spus cine sunt, m-a salutat prietenos. Fără să trebuiască să-l întreb, mi-a spus că fusese în aceeaşi baracă la Auschwitz cu tatăl meu. De acolo, fuseseră duşi la Dachau. Pentru o vreme, amândoi au fost destul de sănătoşi, muncind, până când tatăl meu s-a îmbolnăvit şi a fost trimis la infirmerie. Atunci a fost ultima dată în care îl văzuse. În timpul evacuării naziste de la Dachau, cei de la infirmerie au fost trimişi la Kaufering. Nu ştia nimic despre ce s-a întâmplat mai târziu. Simţeam o tristeţe amestecată cu speranţă la auzul veştii. De atunci, am mers în fiecare zi la gară şi aşteptam, sperând că următorul tren avea să-l aducă acasă. Deveneam din ce în ce mai nerăbdător. În cele din urmă, m-am hotărât să merg din nou la Budapesta. Am mers la Joint (Serviciul comunităţii evreieşti) din Budapesta şi am încercat să îl găsesc cu ajutorul lor. Mă întorceam în fiecare zi la sediul lor, sperând că vor primi ceva veşti. Vedeau cât de descurajat sunt şi încercau să-mi dea speranţe, spunându-mi să am răbdare, pentru că mai erau încă mulţi prin spitale, care nu fuseseră încă repatriaţi. Nu aveam altceva de făcut decât să îmi păstrez speranţa. Umblam pe străzi ca un somnambul, până când, într-o zi, mi-am dat seama că parcurgeam acelaşi traseu pe care îl urmasem cu tata în 1943. Când am ajuns în Parcul Central, m-am aşezat pe aceeaşi bancă pe care avusesem ultima noastră discuţie. Am stat acolo ore întregi, imaginându-mi că tata, căruia îi eram atât de recunoscător, îmi stătea alături.

Într-adevăr, îi datorez foarte mult. Cât de fericit aş fi dacă ar fi în viaţă şi i-aş putea povesti toate aceste lucruri petrecute de la

despărţire. Mi-l şi imaginez cum îmi refuză cu modestie mulţumirile, dar ştiu că în sinea lui s-ar simţi fericit şi împlinit.

Anii au trecut şi eu încă speram să-l revăd. Nu puteam şi nu voiam să accept ideea, posibilitatea dispariţiei lui, pierderea lui pentru vecie.

În 1974, am vizitat oraşul München. Mi-am rugat cunoştinţele de acolo să mă ducă la Kaufering, ultimul loc în care se ştie că a fost mutat tatăl meu. Motivul pentru care nu fusesem acolo în tot acest lung răstimp a fost că mă temeam că nu voi putea îndura şocul pe care vederea acelui loc, mi-l va provoca. Era decembrie, zăpada – mare şi îndesată.

Când am ajuns la Kaufering, un trecător mi-a arătat unde se aflase odată lagărul. Nu departe de capătul oraşului, am văzut indicatorul vecin, vopsit, care arăta drumul spre lagăr. Am oprit maşina şi mi-am continuat drumul pe jos. L-am rugat pe cel care mă însoţea să nu vină cu mine, înaintând de unul singur prin zăpada adâncă. Inima îmi bătea când repede, când aproape deloc. Nu departe de drum, o pădurice se ridica deasupra zăpezii, înconjurată de un gard. În mijlocul acestui pâlc de pini, era o piatră memorială – un monolit din marmură neagră. Stăteam nemişcat, cu picioarele înfipte în pământul îngheţat, şocat şi îndurerat. Genunchii au început să-mi tremure, iar inima îmi bătea asemeni unui ciocan greu de metal. Am încercat să mă apropii puţin, am căutat să descifrez literele aurite gravate în piatră, dar totul în jurul meu s-a întunecat deodată şi mi-am simţit faţa cufundându-se în zăpada proaspătă. Am plâns ca un copil. Trupul îmi tremura şi mi se părea că pinii, înalţi până la cer, plângeau împreună cu mine.

Nu-mi amintesc exact cât timp am zăcut acolo, ci doar faptul că aproape că-mi vedeam tatăl stând în faţa mea. Cu trupul său torturat, numai piele şi os, cu faţa scofâlcită, dar din care ochii săi blânzi reuşeau să-mi zâmbească, plini de iubirea pe care o nutrea pentru mine.

M-am ridicat sprijinindu-mă de unul din pini şi am făcut câţiva paşi până la monument[6]. Cu inima aproape topindu-se în marmura neagră, am închis ochii şi am rostit o *kaddish*. Când i-am deschis, privind cerul acoperit de nori grei, am văzut o mică spărtură printre pinii lângă care mă aflam, luminând monumentul!

Am simţit că tatăl meu era, parcă, acolo, lângă mine, ştergându-mi ochii înlăcrimaţi şi ţinându-mă de mână – mă călăuzea înapoi spre viaţă, spre lumea celor vii!

*

Pe când scriam această carte, am avut sentimentul viu că parcă tatăl meu era cel care îmi ţinea mâna, călăuzindu-mi stiloul şi gândurile. Am vrut să păstrez vie amintirea lui şi a celor peste şase

milioane de evrei şi alte naţii, care au căzut victimă brutalităţii maşinii criminale a lui Hitler: lagărele de concentrare şi toate ororile pe care a încercat să le ascundă în spatele acestora.

NICIODATĂ

—— *Sfârşit* ——